

Katedra etnológie a muzeológie
Filozofická fakulta
Univerzity Komenského v Bratislave

vol. 2 (2018)

**Katedra etnológie a muzeológie
Filozofická fakulta
Univerzity Komenského v Bratislave**

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z.

Studia Museologica Slovaca

vol. 2 (2018)

© Studia Museologica Slovaca, vol. 2 (2018)

Katedra etnológie a muzeológie/Department of Ethnology and Museology
Filozofická fakulta/ Faculty of Arts
Univerzita Komenského / Comenius University in Bratislava
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovenská republika/ Slovak Republic

Zostavil/Editor:
prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.

Vydavateľ/Published by:
Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z.

1. vydanie, Bratislava 2018

Autori príspevkov/Authors:

© Tomáš Fedas, Margaréta Hernando, Monika Chromečková, Zuzana Menzlová,
Lívia Neumannová, Vladimír Persaň, Juliane C. Wings, Renáta Žáková

Comenius University, Faculty of Arts, Bratislava, Slovak Republic
Leipzig University of Applied Sciences, Faculty of Media, Leipzig, Germany
Masaryk University, Faculty of Arts, Brno, Czech Republic

Sadzba a grafická úprava/Typesetting: Pavol Tišliar
Publikácia neprešla jazykovou redakciou

ISBN 978-80-89881-12-3

CONTENTS

<i>Introduction</i>	5
Articles	
Juliane C. Wings: <i>Historical steps in the development of zoological collecting</i>	7
Margaréta Hernando: <i>Museum and Documentation Activities of Comenius University in Bratislava</i>	25
Renáta Žáková: <i>Exhibition menu aka how to display controversy</i>	51
Vladimír Persaň: <i>Historical source Karosa T 500 HB from the collection of Technical museum in Brno</i>	57
Monika Chromečková: <i>Pribor's Christmas Crib in museum collections : Research opportunities and limits</i>	67
Zuzana Menzlová: <i>A Case for the Establishment of Blue Shield Slovakia</i>	73
Lívia Neumannová: <i>Tinker's craft as a Slovak national phenomenon</i>	91
Tomáš Fedas: <i>Folk architecture in Vrakúňa</i>	107

OBSAH

Úvodom	5
Š t ú d i e	
Juliane C. Wings: <i>Historische Entwicklungsschritte zoologischen Sammelns</i>	7
Margaréta Hernando: <i>Múzejno-dokumentačná činnosť Univerzity Komenského v Bratislave</i>	25
Renáta Žáková: <i>Výstavní menu aneb jak podávat kontroverzi</i>	51
Vladimír Persaň: <i>Historický pramen Karosa T 500 HB ze sbírky Technického muzea v Brně</i>	57
Monika Chromečková: <i>Příborské betlémy v muzejních sbírkách : Možnosti a limity výzkumu</i>	67
Zuzana Menzlová: <i>A Case for the Establishment of Blue Shield Slovakia</i>	73
Lívia Neumannová: <i>Drotárstvo ako slovenský národný fenomén</i>	91
Tomáš Fedas: <i>Ľudové staviteľstvo vo Vrakuni</i>	107

Úvodom...

Zborník *Studia Museologica Slovaca* vznikol minulý rok ako súbor študentských prác odboru *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Pôvodne zamýšľaným cieľom, ktorý predstavuje aj v súčasnosti hlavný zámer, bolo prezentovať práce študentov muzeológie, vytvoriť priestor, v ktorom by sa mohli vedecky realizovať, v ktorom by si vyskúšali vedeckú prácu „na vlastnej koži“. Pripraviť a realizovať vlastný výskum, orientovať sa v odbornej domácej a zahraničnej literatúre, polemizovať s názormi z praxe, či snažiť sa aktívne riešiť problémy praxe, to sú témy, ktoré sa objavujú aj v tomto zväzku zborníka.

Oproti poslednému zväzku zborníka nastala jedna výrazná zmena. Druhým zväzkom získala *Studia Museologica Slovaca* medzinárodný rozmer. Okrem bratislavskej muzeológie sa zapojili aj dve zahraničné univerzitné pracoviská a ich študenti muzeológie. Z Masarykovej univerzity v Brne zaslali príspevky traja študenti. Zamerali sa na oblasti zbierkotvornej a výstavnej činnosti. Muzeológia Univerzity v Lipsku prispela príspevkom, zameraným na zbierkotvornú činnosť, preparáciu a jej vývoj v zoológickej oblasti. Domácu bratislavskú muzeológiu zastupujú 4 štúdie. Príspevky sa zameriavajú na vybrané problémy teórie a praxe z oblasti muzeológie, muzeografie a pamiatkovej sféry.

Podpora vedeckej práce, motivácia urobiť niečo navyše, snaha poukázať na nejaký neriešený problém, či formulácia návrhu, ako problémy odstrániť, si vyžadujú v prvom rade osobné zaniechanie študenta-autora. Tieto podnety sa pritom opierajú o poznatky, ktoré študenti získavajú počas svojho štúdia a dokážu ich prakticky uplytnúť. Študentov viedli pedagógovia jednotlivých univerzít, Jan Dolák, Juraj Janto, Lucie Jagošová, Otakar Kirsch, Pavol Tišliar, Lenka Ulašínová-Bystrianska a Markus Waltz.

Príspevky sú publikované v pôvodných jazykoch, slovensky, česky a nemecky s anglickými abstraktami. Veríme, že sa v budúcnosti pridajú aj ďalšie školiace muzeologické pracoviská, s ktorými máme, a to všetky tri zapojené univerzity, záujem užišie spolupracovať.

V Bratislave, 5. augusta 2018

editor

Historische Entwicklungsschritte zoologischen Sammelns

Juliane C. Winges

B.A. Juliane C. Winges
Leipzig University of Applied Sciences
Faculty of Media
Museology
Karl-Liebknecht-Straße 132
04277 Leipzig
Germany
e-mail: Juliane.Winges@gmx.de

Studia Museologica Slovaca, 2018,2:7-23

Historical steps in the development of zoological collecting

The article takes a close look at the complex set of relations between the history of science, the zoological collecting practice and various methods of taxidermy. The ordered depiction of the phenomena takes place in their current, temporal context. Historical steps in the development of zoological collecting, the picking and preservation of carcass for changing periods, are outlined.

Keywords: specimen, taxidermy, zoology, conservation method, preservation method, zoological collecting, evolutionary biology

Menschen interessieren sich für die Fauna. Früher wie heute wird zur Erbauung beobachtet, studiert, untersucht und aufbewahrt. Versucht man nun allein die Entwicklung des Sammelns von Tieren zu betrachten, so wird man schnell feststellen, dass diese mit der Geschichte zoologischer Forschung und Konservierungsmethoden verschwimmt. Die Fortentwicklung der Wissenschaft sowie ein sich damit stets veränderndes Verhältnis der Menschen zur Fauna hinterlässt ebenso Spuren an zoologischen Sammlungen wie technische oder konservatorische Innovationen – und umgekehrt.¹ Neue Verwendungszwecke machten neue Methoden zur Haltbarmachung der Präparate notwendig, sodass sie einem gewissen Zeitgeist unterliegen. Sie sind historisch sowie kulturell eingebunden und von der wissenschaftlichen Kultur, in der sie entstehen, von den an ihnen vollzogenen Erkenntnisprozessen und Erwartungen wie auch Prinzipien der Betrachter geprägt.²

Der folgende Beitrag basiert auf einer umfassenden Auswertung der Sekundärliteratur sowie Aufbereitung der zitierten Aussagen. Dabei werden die Entwicklung der Wissenschaft, zoologische Sammelpraxis sowie Konservierungstechniken für zoologische Präparate zusammen betrachtet und zu einem gemeinsamen chronologischen Handlungsstrang gebündelt. Die sich ergebende, in dieser Form bisher fehlende Überblicksdarstellung stellt exemplarisch das zoologische Sammeln im Wandel der Zeit dar und gliedert sich nach wesentlichen vorgefundenen Veränderungen zu einer Folge von Entwicklungsschritten.

¹ HERMANNSTÄDTER, Anita. Fisch und Wissensding: Zur Bedeutung naturkundlicher Objekte. In: *Wissensdinge*. Berlin : Nicolaische Verlagsbuchhandlung, 2015, S. 15-17.

² KLINGER, Kerrin. *Sammlungen im Kontext wissenschaftlicher Kulturen*. Jena : Friedrich-Schiller-Universität, 2013, S. 8, 11.

Da die Zoologie als Disziplin vom Studium gesammelter Tierkörper bzw. Tierkörperteile und der stetigen Erforschung des Wandels der Arten nicht zu trennen ist, setzt der Artikel Schwerpunkte hinsichtlich Evolutionsbiologie sowie den vorausgehenden Überlegungen in den Bereichen Embryologie, Systematik, Klassifikation und Taxonomie.

Zoologisches Sammeln – Was versteht man darunter?

Die aktive Auseinandersetzung der Menschen mit der Fauna ist vermutlich so alt wie die Menschheit selber. Im Verlauf der Zeit manifestierte sich zudem das Bewusstsein dafür, dass die zoologische Biodiversität schier grenzenlos ist und permanent neue Fragen aufwirft. Auch kulturell erlebt das Tier-Mensch-Verhältnis einen stetigen Wandel, etwa welche Bedeutung man der Fauna beimisst oder wie man sich den Geschöpfen widmet. Aus sich stetig verändernden Gründen wird für den wissenschaftlichen Fortschritt konserviert, seziiert, studiert und eben auch gesammelt. Die ersten nachweislich absichtlich bewahrten und konservierten Tiere, aus religiösen Gründen mumifizierte Haus- und Tempeltiere, stammen aus dem Alten Ägypten und sind rund 5.000 Jahre alt.³ Ist heute von „Zoologischem Sammeln“ die Rede, bedeutet dies, dass Menschen Tiere aus verschiedenen Motivationen heraus aufsammeln und deren sterbliche Überreste haltbar gemacht behalten. Bis zur Differenzierung von Anthropologie und Zoologie im 19. Jahrhundert schließt dies auch menschliches Material mit ein.⁴

Zoologisches Sammeln in der Antike und im Mittelalter

Bereits seit der Antike wird für wissenschaftliche Zwecke zoologisch gesammelt. Ein belegtes Beispiel stellt der Naturphilosoph Alkmaion dar. Im sechsten Jahrhundert v. Chr. konserviert und seziiert er Tiere, um deren Strukturen und Embryonalentwicklung zu untersuchen. Zwei Jahrhunderte später studiert auch Aristoteles die Entwicklungsbiologie, beschreibt dabei die Embryologie des Kükens und diskutiert Unterschiede zwischen Epigenese sowie Präformation.⁵ Die dafür notwendige beschreibende und vergleichende Arbeit ist ohne Präparate kaum vorstellbar, weshalb auch er diese hergestellt haben dürfte.

Aus Sicht der zoologischen Forschung ist das frühe Mittelalter in Europa hingegen eine Zeit weniger Fortschritte. Mit der Christianisierung im siebten Jahrhundert werden Tiere als Zeichen der Schöpfung Gottes angesehen, sodass sich Fragen zur Biodiversität kaum stellen.⁶ Naturkundliche Objekte werden in Sammlungen bewahrt, wobei man jedoch Naturalia nicht von Artefakten unterscheidet und die Exponate meistens Gelehrsamkeit, Geschmack sowie gesellschaftlichen Status repräsentieren.⁷ Dennoch sind aus dieser Zeit Techniken zur vollständigen Mumifizierung kleiner Vögel mittels Öfen überliefert (Abb. 1).⁸ Ferner werden Körperteile als Heilmittel aufbewahrt, wie aus Rezepten von Hildegard von Bingen hervorgeht.⁹

³ Spiegel Online. *Liebe über den Tod hinaus: Das Geheimnis der ägyptischen Tiermumien*. Hamburg : Spiegel Online, 2009

⁴ KRETSCHMANN, Carsten. *Räume öffnen sich; naturhistorische Museen im Deutschland des 19. Jahrhunderts*. Berlin : Akademie-Verlag, 2006, S. 286-289.

⁵ SUBRAMANYAM, R. R. *Geschichte der Naturwissenschaften: von der Antike bis heute*. Potsdam : Ullmann, 2010, S. 119 f.; RIEDL, Rupert. *Riedls Kulturgeschichte der Evolutionstheorie: die Helden, ihre Irrungen und Einsichten*. Berlin : Springer, 2003, S. 14-16.

⁶ NARBERHAUS, Ingo. *Zoologie*. Heidelberg : Spektrum, 1999; RIEDL, ref. 5, S. 21-25.

⁷ KLINGER, ref. 2, S. 5.

⁸ STEINHEIMER, Frank D. Schicksalsgenossen: Cook und der Ou. In: *Wissensdinge*. Berlin : Nicolaische Verlagsbuchhandlung, 2015, S. 38-40.

⁹ HILDEBRANDT, Reiner. Hildegard von Bingen: *Physica liber subtilitatum diversarum naturarum creaturarum*. Berlin : de Gruyter, 2010, S. 448 f.

Die Zeit der Entdecker und faunistischer Entdeckungen

Mit den großen Entdeckungsreisen im 15. und 16. Jahrhundert wird die früheste bedeutende Periode des zoologischen Sammelns eingeläutet, die zu einer ersten globalen Artenbestandsaufnahme führt. Unbekannte Tiere aus neuentdeckten Gebieten, wie Amerika, und faunistische Berichte gelangen nach Europa.¹⁰ Zeitgleich vollzieht sich der „Neubeginn“ des wissenschaftlichen Denkens.¹¹ Hatte man sich zuvor noch auf verschriftlichtes Wissen verlassen, klärt man Fragen zur Natur nun im Experiment oder mittels Untersuchungen von Sammlungsobjekten.¹² Neben den in Apotheken als Heilmittel verwahrten Tierteilen entstehen so private Sammlungen tierischer Exponate. Zunehmend verfolgen die Kollektionen dabei auch einen wissenschaftlichen Sinn.¹³ Wohin man auch reist, man sammelt fortan auf. Dauer und Schwierigkeit des Transports beschränken dabei die Auswahl auf vorrangig kleine, einfach zu präparierende Tiere.¹⁴ Trotzdem fordern Sammler verstärkt vollständige Körper, sodass erste gezielte Versuche der Präparation sowie der Sektion unternommen werden.¹⁵

Abb. 1: Mumie eines Rubinkehlchens (*Luseinia calliope*), Baikalsee 1986, leg. Prange, Phyletisches Museum Jena (Foto: Matthias Krüger)

Abb. 2: Balg eines Rauhußkauz (*Aegolius f. funereus*), Bad Klosterlausnitz 2006, leg. Müller, Phyletisches Museum Jena (Foto: Matthias Krüger)

Das Aufkommen der wissenschaftlichen Methode

Im Wesentlichen wird bis ins 17. Jahrhundert die äußere Form der Tiere studiert. Daran orientiert sich die Konservierung der gesammelten zoologischen Schätze und erhält, mangels geeigneter Verfahren oft stark deformiert, noch bis ins 19. Jahrhundert vorrangig „Hüllen“

¹⁰ BARATAY, Eric. *Zoo Von der Menagerie zum Tierpark*. Berlin : Wagenbach, 2000, S. 12.

¹¹ RIEDL, ref. 5, S. 23.

¹² SIEMER, Stefan. Naturkundliches Sammeln im 18. Jahrhundert: Ein Überblick. In: *Das Naturalienkabinett*. Chemnitz : Sächsische Landesstelle für Museumswesen, 2011, S. 42-53; SUBRAMANYAM, ref. 5, S. 11-35.

¹³ GROTE, Andreas. Vorrede: Das Objekt als Symbol. In: *Macrocosmos in Microcosmos*. Opladen : Leske und Budrich, 1994, S. 11-20.

¹⁴ BARATAY, ref. 10, S. 34.

¹⁵ HOPPE, Brigitte. Botanik und Zoologie in der Zeit der Renaissance und des Humanismus. In: *Geschichte der Biologie*. Hamburg : Nikol, 2004, S.161-191.

(Abb. 2).¹⁶ Diese dienen, neben Knochen (Abb. 3), der Erforschung von Unterschieden zwischen den Arten und damit der jungen Disziplin der vergleichenden Anatomie. Das an Aristoteles orientierte Studium der Entstehungs- und Entwicklungsvorgänge von Tieren führt unterdessen im 16. Jahrhundert zu neuen Ansätzen der Embryologie, während die zunehmenden Naturbeobachtungen eine Spezialisierung der Darstellung von Ergebnissen sowie die Aufteilung der Zoologie in Teilgebiete fördert.¹⁷

Im 17. Jahrhundert beginnt in Europa das Zeitalter der Aufklärung, verbunden mit einer sich entwickelnden „modernen“ Naturwissenschaft.¹⁸ Die bisher deskriptive, literarisch-philologische Naturbetrachtung wird von einer empirisch vergleichenden Naturbeobachtung abgelöst.¹⁹ Entsprechende Forschungsobjekte entnimmt man den faunistischen Sammlungen, die durch den zunehmenden systematischen Anspruch früh an den wissenschaftlichen Lehrbetrieb angebunden werden. In zeitgenössischen zoologischen Schriften, welche sich gehäuft mit der neuerdings geforderten „wesensmäßigen“ Klassifizierung befassen, wird der enorme Zuwachs an Wissen um die Arten deutlich. Mit den gehäuftten Forschungs- sowie Sammelreisen verbessern sich neben Artenkenntnissen auch die Präparationsmethoden, da man die exotischen Funde aus aller Welt zu erhalten versucht.

Fortschritt Flüssigpräparation – Neue Anforderung durch Forschung am Gewebe

Für das Fachpublikum ist mittlerweile der Blick ins Innere der Tiere von Interesse und damit auch der Erhalt von Gewebe. Fortschritte erzielt man dabei mit Giften, insbesondere arsenhaltigen Substanzen. Begünstigt durch die physikalische und chemische Experimentierfreude der Zeit, orientieren sich Konservierungsmethoden sowie Sammelpraxis zunehmend an den zu klärenden Fragestellungen und bedingen einander.²⁰ William Harvey legt etwa 1651 die Grundlage für die „moderne“ Embryologie, indem er erklärt, alle Tiere entspringen der Vereinigung von Samen sowie Ei und nicht, wie vorher angenommen, verwesendem Fleisch. Das beflügelte Robert Boyle und Thomas Browne 1666 zu untersuchen, ob aus der chemischen Zusammensetzung des embryonalen Keimmaterials Aufschluss über den Bildungsmodus eines Küchens zu gewinnen ist, womit sie die „qualitativ chemische Embryologie“ begründen.²¹ Dafür nutzen sie erstmals in Alkohol konservierte Präparate als Vergleichsmaterial, da alle gängigen Verfahren der Haltbarmachung das Gewebe zerstörten²² – der Durchbruch der Flüssigkonservierung von zoologischen sowie anatomischen Präparaten. Die Haltbarmachung von Arzneimitteln in Alkohollösungen war nachweislich schon im Bologna des 12. Jahrhunderts bekannt,²³ doch zum Konservieren von zoologischen Objekten fehlten insbesondere entsprechende Gefäße, da sich Metallkrüge oder Holzfässer als ungeeignet erwiesen. Erst die Herstellung von Flintglas um 1662 bringt den entscheidenden Fortschritt (Abb. 4).²⁴ Seither bemüht man sich ständig um

¹⁶ JAHN, Ilse. *Geschichte der Präparationstechnik*. Karl-Marx-Stadt : Inst. für Fachschulwesen der DDR, 1991, S. 39-41.

¹⁷ HOPPE, ref. 15, S. 190-195.

¹⁸ SUBRAMANYAM, ref. 5, S. 29.

¹⁹ ZISWILER, Vincent. Biologie in der Aufklärungszeit. In: *Vierteljahrsschrift der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich*, 1982, S. 177-191.

²⁰ JAHN, Ilse. Naturphilosophie und Empirie in der Frühaufklärung. In: *Geschichte der Biologie*. Hamburg : Nikol, 2004, S. 220-230; BARATAY, ref. 10, S. 72.

²¹ SUBRAMANYAM, ref. 5, S. 62, 124, 130, 137.

²² JAHN, ref. 20, S. 208 f.

²³ JAHN, ref. 16, S. 24-29.

²⁴ WATTS, David. *How Ravenscroft discovered English Lead Crystal: Glassmaking in London*. London : David Watts, 2010.

die Verbesserung von Gefäßen, Verschlüssen sowie der Konservierungsflüssigkeit, auch wenn bis zum Ende des 19. Jahrhunderts ausschließlich Alkohol verwendet wird.²⁵

Abb. 3: Skelett einer Grabfledermaus (*Taphozous melanopogon*), Pulau Moyo / Indonesien 1993, leg. Krüger, Phyletisches Museum Jena (Foto: Matthias Krüger)

Abb. 4: Flüssigpräparate (von links nach rechts): Krustenanemonen in Schwämmen (*Palythoa* in *Axinella*), Adria / Lesina, 1871 leg. Haeckel; Goldbrasse (*Chrysobryns aurata*), Nizza, leg. Haeckel; Buckelwal (*Megaptera novaeangliae*), Antarktis, Deutsche Walfangexpedition 1955, leg. Noack; Phyletisches Museum Jena (Foto: Matthias Krüger)

²⁵ JAHN, ref. 16, S. 24-29.

Das Zeitalter der Klassifikation

Mit dem 18. Jahrhundert setzt sich die wissenschaftliche Methode vollständig durch. Nur die unmittelbare Beobachtung der Forschung garantiert Glaubwürdigkeit. Gesetzmäßigkeiten der Natur rücken anstelle ihrer Wunder in den Fokus.²⁶ Wissenschaftlich motivierte europäische Expeditionen beschleunigen die Fortschritte der Naturforschung, zumal Reisen nun auch gezielt im Dienste des Sammelns, manchmal unter der Leitung systematisch agierender Gelehrter, unternommen werden.²⁷ Ein regelrechter Markt für Naturalien entsteht. Die Entdeckung, dass das Leben auf der Erde von unendlicher Vielfalt ist, fasziniert und Präparate machen es möglich zielgerichtete Untersuchungen in der Heimat fortzusetzen. Mit dem akribischen Auflisten und typologischen Sortieren der Funde bricht das Zeitalter der Klassifikation an, um die Vielfalt der Lebewesen in einen sinnvollen Zusammenhang zu bringen. Neue Beobachtungen werden aufgezeichnet, geordnet und mit dem bereits Bekannten verglichen. Aufgrund der Seltenheit mancher Tiere sieht man sich jedoch gezwungen, auf Schlussfolgerungen so lange zu verzichten, bis man mehr als nur ein Exemplar gesehen hat.²⁸ Dieser neue Ansatz lässt, gemeinsam mit der Suche nach einer schlüssigen Systematik, riesige, zunehmend geordnete Sammlungen verschiedenster Organismen heranwachsen.²⁹ Den entscheidenden Schritt zur Klassifizierung bedeutet 1735 das Werk „Systema Naturae“ von Carl von Linné,³⁰ welches teilweise mittels Studien an Naturaliensammlungen entstand und sowohl die binäre Nomenklatur als auch die Verwendung von Hierarchiestufen, wie „Gattung“ und „Art“, einführt. Während sich die Taxonomie schnell durchsetzt, kann man sich erst 1902 international auf einheitliche Namen für Tiere einigen, was für den grenzübergreifenden Umgang mit zoologischem Material entscheidend ist.³¹

Museen etablieren sich als öffentlicher Präsentationsort thematisch fokussierter Sammlungen neben den wissenschaftlichen Kollektionen.³² Erneut stehen Präformation und Epigenese im wissenschaftlichen Diskurs, weshalb man die Bestände um in Alkohol konservierte Embryonen ergänzt. Daneben wird die Flüssigpräparation für Reisende empfohlen, um kleinere Tiere zu transportieren. Bis Georges de Buffon für Präparate die Herstellung von Schliffdeckelgläsern in verschiedenen Formen und Größen anregt, verwendet man als Behältnis dabei Rundgläser mit Korken.³³ Die damit einhergehende Suche nach neuen geeigneten Konservierungen erfolgt bis zur Reform der Chemie 1789 rein empirisch. Erst danach ist es gezielt möglich, Methoden zu entwickeln, die Kadaver wenigstens lange genug erhalten, um sie zu zeichnen und zu beschreiben.³⁴

²⁶ HERMANNSTÄDTER, ref. 1, S. 10-24.

²⁷ ROBINSON, Andrew. *Das Abenteuer der Vermessung: vom Urmeter bis zum IQ*. Hamburg : National Geographic Deutschland, 2007, S. 108; VIEREKG, Hildegard. *Museumswissenschaften: eine Einführung*. Paderborn : Fink, 2006, S. 27.

²⁸ BRYSON, Bill. *Eine kurze Geschichte von fast allem*. München : Goldmann, 2005, S. 450-456; SIEMER, Stefan. *Geselligkeit und Methode: naturkundliches Sammeln im 18. Jahrhundert*. Mainz : von Zabern, 2004, S. 222, 265.

²⁹ SIEMER, ref. 28, S. 5.

³⁰ LECOINTRE, Guillaume. *Biosystematik: alle Organismen im Überblick*. Heidelberg : Springer, 2006, S. 8.

³¹ BRYSON, ref. 28, S. 451-456.

³² KLINGER, ref. 2, S. 5.

³³ JAHN, ref. 16, S. 29-31.

³⁴ RICE, Anthony. *Der verzauberte Blick: das Naturbild berühmter Expeditionen aus drei Jahrhunderten*. München : Frederking und Thaler, 2004, S.198-229.

Anhäufen, austauschen und verkaufen – Utopie „Vollständigkeit“

Der aufkommende Bildungsdrang führt zu Beginn des 19. Jahrhunderts zahlreiche Menschen in die öffentlich zugänglichen zoologischen Sammlungen und Museen.³⁵ Mit der fortlaufenden Spezialisierung und Strukturierung der Naturwissenschaften stellen Exponate alter Sammlungen zunehmend einen Wert für die Forschung dar. Sie gehen in Spezialkollektionen über, werden in die neuen Naturmuseen integriert oder für die akademische Lehre nutzbar gemacht.³⁶ Mit der Industriellen Revolution erhöht sich zudem die Transport- sowie Kommunikationsgeschwindigkeit. Dies zieht abermals eine Hochzeit der Sammelreisen nach sich, sodass bis 1854 letztendlich nur Japan, welches sich streng isolierte, für Sammelnde verschlossen blieb.³⁷ Objekte aus aller Welt werden gehortet, geordnet, beschrieben sowie verglichen und so mancher Forschende umrundet die Welt, um exotische Tiere aufzulesen. Zur Stabilisation der Taxonomie wird es nun üblich, für jede neu beschriebene Art einen einzelnen Holotypus zu hinterlegen, der als Vergleichsbeleg dient. Typen sind seither in naturkundlichen Sammlungen wertstiftend, da jede entdeckte Lebensform mit ihnen verglichen werden muss.³⁸ Sowohl das ausschweifende Sammeln als auch die Bildung von Sammlungsschwerpunkten versorgt viele Institutionen mit Dubletten, welche zur Finanzierung der eigenen Interessen, aber auch zur Vervollständigung anderer Sammlungen bis in die 1860er-Jahre gerne verkauft und getauscht werden. Nach den Bestrebungen der Klassifikation im 18. Jahrhundert möchte man an jeder Institution nun ein vollständiges taxonomisches System zusammentragen, was jedoch an der schieren Masse eingesendeter Tierkadaver, an explodierenden Kosten und der unerschöpflichen Fauna scheitert.³⁹

Parallel werden Überlegungen zur Veränderlichkeit der Arten angestellt. Jean-Baptiste de Lamarck legt etwa im Werk „Philosophie zoologique“ 1809 die Theorie der Umbildung und so eine der ersten Evolutionslehren vor.⁴⁰ Die für entsprechende Prozesse benötigte Zeit innerhalb der Erdgeschichte „findet“ der Geologe Charles Lyell, da er in „Principles of geology“ ausführt, dass geologische Prozesse und tektonische Verschiebungen immer mit gleichbleibender Geschwindigkeit erfolgen.

Wendepunkt Evolutionstheorie

Charles Darwin stellt 1858 erstmals seine Theorie der Evolution und damit eine neue Erklärung der Artenvielfalt vor, wonach in jeder Generation eine natürliche Auswahl zwischen den angeborenen Variationen einer Spezies stattfindet.⁴¹ Die aktuelle Form einer Spezies bleibt so entweder beständig oder verändert sich zur verbesserten Anpassung an die Lebensbedingungen.⁴² In Deutschland wird Ernst Haeckel einer der populärsten Vertreter dieser Lehren, bereichert sie um die ontogenetische Rekapitulation der Phylogenese und prägt ebenso den

³⁵ KÖSTERING, Susanne. *Natur zum Anschauen: das Naturkundemuseum des deutschen Kaiserreichs 1871-1914*. Köln; Weimar; Wien : Böhlau, 2003, S. 21.

³⁶ HERRMANN, Constanze. *Das Naturalienkabinett*. In: *Kunst und Wissenschaft um 1800*. Bielefeld : Kerber, 2011, S. 96-109.

³⁷ SUBRAMANYAM, ref. 5, S. 81; HERRMANN, ref. 36, S. 96-109; Takigausa, Yoku. *Museum statt Kochtopf*. In: *Wissensdinge*. Berlin : Nicolaische Verlagsbuchhandlung, 2015, S. 59.

³⁸ KRETSCHMANN, ref. 4, S. 23; FISCHER, Martin S. *Das Phyletische Museum in Jena*. Jena : Inst. für Spezielle Zoologie und Evolutionsbiologie, 2008, S. 97.

³⁹ KRETSCHMANN, ref. 4, S. 151-155.

⁴⁰ NARBERHAUS, ref. 6.

⁴¹ RIEDL, ref. 5, S.49 f., 62.

⁴² SUBRAMANYAM, ref. 5, S. 145; RIEDL, ref. 5, S. 63.

Begriff der Ökologie.⁴³ Die Rekapitulationstheorie basierte auf dem Konzept, dass höhere Tiere embryonale Stadien durchlaufen, die analog zu den adulten Stadien „niederer“ Tiere sind. Mit „Geographical distribution of animals“ publiziert Alfred Russel Wallace 1876 einen Reiseführer über Tiere sowie deren Vorkommen und begründet damit die Zoogeografie.⁴⁴ Beeinflusst durch die Evolutionstheorie und neue Erkenntnisse zur Rolle von Samen, Eizelle sowie Embryonalentwicklung, wird auch die Embryologie zu einer der führenden Disziplinen, worin man sich Entwicklungsstadien sowie unmittelbaren Ursachen der Entstehung bestimmter Strukturen zuwendet.⁴⁵ Karl Ernst von Baer begründete z. B. die sogenannte „Keimblatttheorie“, welche besagt, dass sich in allen Wirbeltier-Embryonen drei Keimschichten befinden.⁴⁶ Aufgrund dieser Forschungen gelangen zahlreiche Embryonen und Feten in Nasssammlungen. Die begehrten Objekte werden – im Falle der Menschen – von Ärzten oder Geburtshelfern weitergegeben und stammen oft von Fehlgeburten, sodass man unfreiwillig viele Individuen aufbewahrt, welche eben nicht normale Entwicklungsstadien zeigen.⁴⁷

Generell rückt der aktuelle wissenschaftliche Aspekt beim Erwerb von Objekten in den Vordergrund. Dementsprechend sind seit den 1860er-Jahren speziell Belege zur Evolution besonders gefragt. Mit der taxonomischen Systematik und der Evolutionstheorie nach Darwin wird eine gemeinsame Basis geprägt, die zur Erkenntnis führte, dass das Ansammeln einzelner Objekte wenig sinnvoll ist.⁴⁸ Die Sammlungen explodieren darum nach 1870 regelrecht, während der Dublettentausch niedergeht. Minimale Abweichungen machen Exponate nun zu einem wichtigen Gegenstand der evolutionstheoretischen Forschung, die eine möglichst große Anzahl ähnlicher Objekte benötigt.⁴⁹ Gleichzeitig wird deutlich, dass sowohl die umfassende Informationserfassung um die Arten als auch die Sammlungsdokumentation für Auswertungen im Sinne Darwins oder der Zoogeografie von großer Bedeutung ist.⁵⁰

Forschung und Vermittlung trennen sich

Mit den sich zunehmend unterscheidenden Ansprüchen von Vermittlung und Wissenschaft trennen sich in den 1880er-Jahren Schausammlungen von nichtöffentlichen, zu beforschenden (Haupt-) Sammlungen.⁵¹ Im gleichen Atemzug stellt man vermehrt spezialisiertes Personal ein, womit der Anteil neubeschriebener Arten sowie entsprechender Typen in den Kollektionen wächst.⁵² Zudem werden nun unterschiedliche Präparationstechniken, entsprechend der vorgesehenen Verwendung der Tiere, angewandt.⁵³ Bereits seit der Mitte des 18. Jahrhunderts entwickelt sich die zoologische Präparation mit der Wissenschaft erheblich weiter. Das Interesse an dauerhaft konservierten, naturgetreuen, „lebensechten“ und vor allem wissenschaftlich

vertretbaren Exponaten wächst, zumal die Anlage neuer Tiergärten sowie Menagerien den direkten Vergleich von Sammlungsobjekt und Natur ermöglicht.⁵⁴ Ab den späten 1880er-Jahren liefert die Tierfotografie zusätzlich Vorlagen für künstliche Tierkörper.⁵⁵ Aufgrund dieser Anspruchsveränderung professionalisiert sich die Tierpräparation allmählich und, wo eine Konservierung ästhetisch zufriedenstellend nicht gelingt oder ein anderer Maßstab gewählt werden muss, werden Modelle eingesetzt.⁵⁶ Lebewesen der damals populären Tiefsee oder des Meeres, wie Medusen, bildet man etwa aus Glas nach, um sie in die Sammlungen aufnehmen zu können. Mit der Einführung der Dermoplastik für Ganzkörperpräparate gewinnt die gesamte Bildungsarbeit der zoologischen Sammlungen und Museen Mitte des 19. Jahrhunderts eine neue Qualität, da sie große naturgetreu geformte Tiere ermöglicht.⁵⁷ Deren Körper werden dafür nachmodelliert und mit der gegerbten Haut beklebt.⁵⁸ Zur Sammlung ganzer kleinerer Tierkörper, einschließlich Insekten, setzt sich die Flüssigpräparation weiter durch und verdrängte damit die Mumifizierung als bis dahin beliebteste Methode. Da die Wirkungsweisen entsprechender Konservierungsmittel, wie Alkohol, Glycerin oder Salzlösung, mittlerweile bekannt ist, werden diese auf die zu erhaltenden Tiere abgestimmt.⁵⁹

Um 1900 existieren etwa 150 öffentliche naturkundliche Sammlungen und Museen in Deutschland sowie unzählige, nicht allgemein zugängliche Kollektionen.⁶⁰ Dabei rückt die Forschung in den Hintergrund und die Öffentlichkeit der Museen, inklusive der vermittelnden Funktion, in den Vordergrund.⁶¹ Wissenschaftlich motivierte Sammlungen werden indes zu standardisierten Laboratorien einer auf Präzision ausgerichtete Wissenschaft.⁶² Diese Trennung beeinflusst weiterhin die Präparationstechnik: Die zweckmäßigere Konservierung für wissenschaftliche Arbeitsfelder trennt sich nun vollständig von der eher künstlerischen Präparation für Ausstellungen. Entsprechend werden Präparatoren nun auch ausgebildet, zuvor mussten man sich derartige Fähigkeiten noch selbst aneignen.⁶³ Die Flüssigkonservierung bleibt im Rahmen der Forschung gängig, wobei die Einführung des Formalins durch Isaak Blum nach 1893 eine wichtige Neuerung darstellt, die sich schnell umfassend durchsetzt. Der Stoff gilt, aufgrund der schlechteren Brennbarkeit, als weniger gefährlich als Alkohol und war damit für Lehr- und Forschungssammlungen gut geeignet, zumal reiner Alkohol durch Genussmittelsteuern unerschwinglich wird. Nach 1920 setzt man diesem für technische Zwecke Vergällungsmittel zu, die jedoch häufig Präparate schädigen. In öffentlichen Ausstellungen dominieren als Hingucker zunehmend Dermoplastiken (Abb. 5). Die Technik wird rasant weiterentwickelt, sodass man seit der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts beim Präparieren von Säugetieren zwei Grundmethoden folgt, der Ter-See-Methode sowie der Akeley-Methode.⁶⁴

⁴³ NARBERHAUS, ref. 6.

⁴⁴ GERALD, Michael C. *Das Biologiebuch: vom Ursprung des Lebens zur Epigenetik*. Kerkdriel : Libero, 2015, S. 206, 222.

⁴⁵ JUNKER, Thomas. *Geschichte der Biologie: die Wissenschaft vom Leben*. München : Beck, 2004, S. 58-63.

⁴⁶ GERALD, ref. 44, S. 154.

⁴⁷ STEHLI, Bettina. Der Mensch im zoologischen Museum. In: *Sammelsurium der Tiere*. Zürich : Chronos, 2008, S. 129.

⁴⁸ KRETSCHMANN, ref. 4, S. 76, 286.

⁴⁹ KRETSCHMANN, ref. 4, S. 151.

⁵⁰ KRETSCHMANN, ref. 4, S. 139.

⁵¹ KRETSCHMANN, ref. 4, S. 28, 194.

⁵² DAMASCHUN, Ferdinand. „...so bleiben dem materiell Gesammelten und geographisch geordneten fast allein ein lang dauernder Werth“ - 200 Jahre Museum für Naturkunde Berlin. In: *Wissensdinge*. Berlin : Nicolaische Verlagsbuchhandlung, 2015, S. 17.

⁵³ KÖSTERING, ref. 35, S. 160.

⁵⁴ Museum für Naturkunde Magdeburg. *Taxidermie – zwischen Kunst & Natur: Tierpräparation im Museum*. Magdeburg : Museum für Naturkunde, 1994, S. 8.

⁵⁵ KÖSTERING, ref. 35, S. 170 f.

⁵⁶ KRETSCHMANN, ref. 4, S. 104.

⁵⁷ VÖLKELE, Hans. *Herman H. ter Meer: ein Leben als Dermoplastiker und Künstler*. Leipzig : Leipziger Universitäts-Verlag, 2004, S. 30.

⁵⁸ Museum für Naturkunde Magdeburg, ref. 54, S. 36.

⁵⁹ JAHN, ref. 16, S. 22-29.

⁶⁰ KÖSTERING, ref. 35, S. 21.

⁶¹ JAHN, ref. 16, S. 36.

⁶² SIEMER, ref. 12, S. 42-53.

⁶³ KRETSCHMANN, ref. 4, S. 103.

⁶⁴ KRETSCHMANN, ref. 4, S. 108.

Abb. 5: Dermoplastik / Habitus eines Roten Vari (*Varecia rubra*), Tierpark Berlin 1989, Phyletisches Museum Jena (Foto: Matthias Krüger)

Das Ende des uneingeschränkten Sammelns

Der Beginn des 20. Jahrhunderts markiert die Hochzeit des Kolonialismus. Die weiterhin beliebten Expeditionen dienen mittlerweile dem konkretisierten und gezielten Forschen. Da die Gefahr der Ausrottung von Arten in der Wahrnehmung der Menschen dabei vorerst keine Rolle spielt, sammelt man noch beliebig viele Exemplare einer Art auf, um genügend Material für wissenschaftliche oder museale Aufgabenstellungen zu gewinnen.⁶⁵ Die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts ist die wahrscheinlich extremste Zeit des zoologischen Sammelns, die zu einer Objektfülle führt, welche durch die Wirren und Folgen zweier Weltkriege mancherorts bis heute nicht vollständig bearbeitet ist.⁶⁶ Zudem folgen auf die Entdecker nun auch Touristen, die sich der Tierwelt im Rahmen von Großwildjagden widmen und so unfreiwillig ein Umdenken, hin zum Natur- sowie Artenschutz, anstoßen.⁶⁷

Beflügelt durch die Fortschritte der Evolutionsbiologie bricht zeitgleich der Siegeszug der Genetik an, welche fortan nicht nur die Methodik des Erkenntnisgewinns, sondern auch die Beschaffenheit neuer Präparate prägt.

Zwar hatte Gregor Johann Mendel im Jahr 1865 bereits die nach ihm benannten mendelschen Regeln der Vererbung aufgestellt,⁶⁸ wiederentdeckt und bestätigt werden sie jedoch erst um 1900. Seit 1908 ist die Bestimmung von Allelfrequenzen, welche sich mit den Generationen veränderten, möglich und liefert zusätzliche Belege für die Evolution. Fünf Jahre später wird bewiesen, dass jedem Gen ein spezifischer Platz auf der Chromosomenkarte zugewiesen werden kann, womit sich eine Lücke in Vererbungs- und Evolutionstheorie schließt.⁶⁹ Wie neue Arten aber wirklich entstehen, bleibt rätselhaft, bis Ernst Mayr 1942 das biologische Artkonzept publiziert. Rückschlüsse zieht er dafür aus Balg-Präparaten, der äußeren Hülle von Tieren.⁷⁰ Durch diese und die folgenden systematischen Arbeiten wird deutlich, wie wichtig mittlerweile umfangreiche Sammlungen mit ebenso umfangreichen Dublettenbeständen sind, um Vergleiche vornehmen zu können.

Zwischen Möglichkeiten der Genetik und Begrenzungen durch den Artenschutz

Die biologische Forschung begnügt sich trotz Mayrs Vorgehen nicht mehr mit der bloßen Beschreibung von Äußerlichkeiten, weshalb zunehmend entnommene Organe konserviert und präpariert werden.⁷¹ Durch die Erforschung der Grundstruktur von DNS und RNS in den

1950er-Jahren wird es möglich, den „genetischen Code“ zu knacken und Erbinformationen zu manipulieren. Die Entwicklung des Operon-Modells der Genregulierung bietet 1961 zudem ein theoretisches Modell zur Umwandlung von der beschreibenden Embryologie in die molekulare Entwicklungsbiologie. 1983 wird schließlich die Technik der Polymerase-Kettenreaktion erfunden, die es erlaubt, DNA-Stränge zu kopieren und so auch aus wenig DNS-haltigem Material genetische Fingerabdrücke anzufertigen. Dies vereinfacht Untersuchungen an alten zoologischen Präparaten maßgeblich und ermöglicht es, Lebewesen anhand von Gewebe zu identifizieren oder ihren Stammbaum zu bestimmen.⁷² Die Systematik wandelt sich von einer morphologischen Betrachtung, wofür man vollständige Tierkörper sammelt, zur „Laborarbeit“, für welche man kleine Gewebeproben benötigt. Erst 2006 ist es jedoch möglich, DNA aus älteren Präparaten zu analysieren. Darum sammelt man „frisches Material“ im gefrorenen Zustand, etwa am „Institut for Conservation Research“ in San Diego, der weltweit größten Gen- und Gewebe-Datenbank gefährdeter Tierarten.⁷³

Die Forschung ist extrem kleinteilig geworden. Herkömmliche zoologische Sammlungen bieten somit zunehmend die Möglichkeit der naturwissenschaftlichen Forschung im klassischen Sinn. Ende des 20. Jahrhunderts sieht man sie so als günstiges Forschungsinstrument und charakterisiert ihre Aufgabe unter anderem so, dass sie ihren Bestand weiter erweitern und erschließen sollen, um als materielle Datenbank zu dienen.⁷⁴

In der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts erfolgt neben Fortschritten der genetischen Forschung ein rasanter Ausbau im Umwelt- und Naturschutz.⁷⁵ Daraus resultierend greifen Gesetze und Verordnungen in den Bereich des zoologischen Sammelns und der Bewertung bestehender Sammlungen ein. Das Aufsammeln oder die Einfuhr von Tieren wird beschränkt, reglementiert und teilweise sogar verboten. Gleichzeitig formuliert man neue Ziele des Sammelns im Dienste des Artenschutzes. In den Jahren 1954 und 1999 verpflichten sich die Vertragsstaaten der Haager Konvention zum Schutz und zur Erhaltung der naturkundlichen und kulturhistorischen Sammlungen. Diese werden als integraler Teil des schützenswerten Kulturerbes der Menschheit betrachtet.⁷⁶ Insgesamt verlagert sich der Schwerpunkt des Sammelns auf bedrohte Arten. Für Schausammlungen werden sie Publikumsmagneten, für die Forschung wichtigstes Gut. Eine umfangreiche Untersuchung der Tiere soll nun dabei helfen, ihr Verschwinden zu verhindern.

Zoologisches Sammeln heute

Weltweit verstehen sich die naturkundlichen Sammlungen, unter denen zoologische Kollektionen die umfangreichsten Bestände bilden, als Forschungsinfrastruktur. Alle enthaltenen Daten rund um die Objekte ergeben ein Gesamtbild der Natur und ihrer Entwicklung.⁷⁷ Damit sind sie Forschungsgrundlage für Szenarien, Modelle sowie Prozessabläufe der Natur, primär jedoch für die Evolutions- und Biodiversitätsforschung. Die zoologische Sammeltätigkeit vergangener Zeiten liefert dafür einen unschätzbaren Beleg geografisch belegter faunistischer

⁶⁵ PIECHOCKI, Rudolf. *Makroskopische Präparationstechnik: Teil 1 Wirbeltiere*. Jena; Stuttgart; Lübeck; Ulm : Fischer, 1998, S. 17.

⁶⁶ HERMANSTÄDTER, ref. 1, S. 10-24.

⁶⁷ ECKERT, Carsten. Sportmänner – Big Game Hunters. In: *Panda*. Berlin : Museum für Naturkunde Berlin, 2015, S. 42-47.

⁶⁸ RIEDL, ref. 5, S. 114.

⁶⁹ GERALD, ref. 44, S. 288, 290.

⁷⁰ NICKELSEN, Karin. Starke Meinungen und drei Leidenschaften. In: *Der Tagesspiegel*, 2009.

⁷¹ PIECHOCKI, ref. 65, S. 96.

⁷² SUBRAMANYAM, ref. 5, S. 93, 149; GERALD, ref. 44, S. 474.

⁷³ KOLBERT, Elizabeth. *Das 6. Sterben*. Berlin : Suhrkamp, 2015, S. 261-272; GEISSLER, Ralf. *Gen-Arche in San Diego: Kalifornischer „Frozer Zoo“ sammelt Gewebe gefährdeter Arten*. Köln : Deutschlandfunk, 2004.

⁷⁴ PIECHOCKI, ref. 65, S. 12.

⁷⁵ SEMAL, Luc. *Bestiarium: Zeugnisse ausgestorbener Tierarten*. Bern : Haupt, 2014, S.111.

⁷⁶ GREUTER, Werner. *Naturwissenschaftliche Forschungssammlungen in Deutschland: Schatzkammern des Lebens und der Erde*. Stuttgart: Schweißbart, 2005, S. 9.

⁷⁷ GREUTER, ref. 76, S. 24.

Vielfalt, welcher heute als unbestechliches Vergleichsraster dient und die Verbreitung der Arten im Wandel der Zeit dokumentiert. Letztendlich sind es die konservierten und erfassten Sammlungsstücke, die den stetigen Rückgang der lebenden Individuen einer Art, das Verschwinden einer Population oder die Anpassung an sich verändernde Lebensverhältnisse deutlich machen und belegen.⁷⁸ Obwohl quasi jede Region der Erde als erkundet gilt, wäre das starke Reduzieren der zoologischen Sammlungstätigkeit somit nicht nur als Stillstand, sondern als Rückschritt zu bewerten. Die Fauna ist kein abgeschlossenes Konstrukt, sondern dauerhaft dynamisch. Mit sich verändernden Umwelteinflüssen und Variationen entstehen neue Arten, welche ebenfalls weiter gesammelt, beschrieben und verglichen werden sollten. Dem Auftrag der Forschung ist ohne ständige Fortentwicklung und Bearbeitung der Exponate also schwer nachzukommen. Zudem müssen auch historische Bestände, die durch ihre Geschichte heute sowohl Zeitzeugnis als auch Naturbeleg sind, im Kontext neuer Sammlungsstücke betrachtet werden.⁷⁹

Einen Konflikt bilden dabei die rechtlichen Rahmenbedingungen: Heute regeln Naturschutz- und Jagdgesetze unter anderem den Fang, das Aufsammeln und den Abschuss von Tieren. Der Artenschutz soll die Erhaltung der biologischen Funktionen der Umwelt sichern und umfasst bestimmte wild lebende Arten sowie Populationen.⁸⁰ Da diese Gesetze einer Verarmung der Natur entgegenwirken, betreffen sie auch wissenschaftliche Belange, weshalb der Natur- und Artenschutz das zoologische Sammeln stark limitiert.⁸¹ Ein Problem ist insbesondere, dass diesbezüglich Wissenschaft und Wirtschaft in der Regel gleich behandelt werden. Auf der Jahrestagung von ICOM Deutschland wurden 2010 darum allgemeine Regelungen, die globale, grenzüberschreitende Bio-Inventories- und Bio-Monitoring-Vorhaben sowie die Sicherung von Typusmaterial erlauben, gefordert.⁸²

Aufgrund der Einschränkungen kommt man schnell zu der Annahme, es gäbe für zoologisch Sammelnde heute kaum noch Betätigungsfelder. Das ist jedoch falsch. Es gibt mannigfaltige wissenschaftliche Zwecke, im Dienste des Artenschutzes selbst oder zur Vermittlung, für welche Tiere und Belege zu sammeln sind. So werden im Rahmen von Monitoring-Projekten Totfunde bestimmter Arten, wie etwa Wölfe *Canis lupus*, zentralisiert bewahrt, nach bestimmten Kriterien beforcht und konserviert. Jegliche aktive Sammeltätigkeit muss jedoch durch eine zugehörige wissenschaftliche Zielsetzung gerechtfertigt sein.⁸³

Durch die verbesserten Präparationstechniken ist, durchgängig bis heute, auch der Erkenntniswert der Objekte gestiegen. Wo einst rein optische und konservatorische Aspekte von Bedeutung waren, rückt der Arbeitsschutz nun in den Fokus. Früher gängige Konservierungsmittel wurden verboten oder zumindest „geächtet“, wie etwa Formaldehyd, da sie als gesundheitsgefährdend gelten. Die neu eingeführten Ersatzmittel zeigen jedoch nicht immer die gewünschte Wirkung, sodass die Qualität vieler Präparate insgesamt eher abnimmt.⁸⁴

⁷⁸ WARD, Paul. Vergangenheit und Gegenwart des zoologischen Museums der Universität Zürich. In: *Sammelsurium der Tiere*. Zürich : Chronos, 2008, S. 7-10.

⁷⁹ ZIEGLER, Willi. *Naturhistorische Sammlungen in Hessen*. Frankfurt am Main : Kramer, 1996, S. 53-56; OHL, Michael. *Die Kunst der Benennung*. Berlin : Matthes&Seitz, 2015, S. 9.

⁸⁰ Bundesamt für Naturschutz. *Naturschutz als gesamtgesellschaftliche Aufgabe*. Berlin: BfN, 2010.

⁸¹ PIECHOCKI, ref. 65, S. 15.

⁸² MOSBRUGGER, Volker. Wem gehört die Natur?. In: *Jahrestagung 2010 der ICOM Deutschland*. Berlin : ICOM Deutschland, 2010, S. 92-94.

⁸³ PIECHOCKI, ref. 65, S. 13.

⁸⁴ LAUSCH, Andrea. Herausforderung im Umgang mit historischen naturkundlichen Präparaten. In: *Das Naturalienkabinett*. Chemnitz : Sächsische Landesstelle für Museumswesen, 2011, S. 135-140.

Zudem wird und muss die Restaurierung zoologischer Objekte in Zukunft fokussiert werden. Mit der genetischen Forschung und dem damit verbundenen Bedeutungsverlust traditioneller Arbeit am Objekt leiden entsprechende Sammlungen oft in konservatorischer Hinsicht. Gerade Museen sind jedoch verpflichtet, ihre historischen Sammlungen zu erhalten; das gilt in besonderem Maß, da man aus Mangel an Frischmaterial seltener Arten für Forschung und Ausstellung auf ältere Magazinbestände zurückgreifen wird.⁸⁵

Die Popularität der genetischen Verfahren und Methoden hält indes an. Das Interesse, die Lebensgesetze sowie -prozesse mit Hilfe hochtechnisierter Laboratorien messend zu analysieren und berechnend zu ermitteln, ist groß, während die Taxonomie und Systematik anhand morphologischer Untersuchungen ausstirbt.⁸⁶ Künftig sollen die Unterschiede der einzelnen Arten aufgrund von Vergleichen ihrer DNA-Basensequenzen systematisch für ausdrücklich alle bekannten Spezies erarbeitet werden. Man verspricht sich davon ein besseres Verständnis der Evolution.⁸⁷ Methoden zur DNA-Gewinnung aus Gewebe ermöglichen seit 2006, das Erbgut sehr alter Präparate historischer Sammlungsbestände, mit relativ geringem Aufwand, auszuwerten. Dank der Industrialisierung der entsprechenden Technik wurden in jüngster Zeit die Genome vieler Organismen sequenziert und Gewebe- sowie DNA-Bestände in Datenbanken erfasst, um die globale Verfügbarkeit des Materials zu sichern.⁸⁸ Der Erfolg und Zweck einer rein genetischen Bearbeitung der Artenvielfalt ist jedoch umstritten. Angesichts der weltweiten Vernichtung von Lebensräumen und der daraus resultierenden Biodiversitätskrise wird die Taxonomie, laut Verband der Biologie, dringend benötigt, um biologische Ressourcen und die Lebensqualität für künftige Generationen von Menschen zu bewahren.⁸⁹ Eine Grundfertigkeit im Umgang mit entsprechenden Exponaten besteht darin, die auf unserem Planeten lebenden Organismen zu kennen. Genau diese Kompetenz, jene Taxonomie, ist heute oft nur noch an den naturwissenschaftlichen Forschungsmuseen oder entsprechenden zoologischen Sammlungen vertreten. Dort ist man somit in der ethischen Pflicht, die unwiederbringlichen Bestände an Präparaten heute geschützter oder bereits ausgestorbener Tierarten durch sachkundige Pflege als Belegstücke der Fauna für die Zukunft zu bewahren.⁹⁰ Die wesentlichen Aufgaben für Sammlungen zoologischen Inhalts sind daher, neben dem Sammeln, Ordnen sowie Beforschen, insbesondere das Bewahren und, im Falle der Museen, das Ausstellen und Vermitteln.

Ergebnis

Mit der stetigen Veränderung des Weltbildes der Menschen entstehen neue zoologische Fragestellungen, die durch entsprechende Forschung weiterführende Erkenntnisse generieren und so umgekehrt den Wandel der Weltanschauung vorantreiben. Die zugrundeliegenden Prozesse des Erkenntnisgewinns werden von der Entdeckung neuer Arten mit angeregt oder führen zum Bedarf zoologischen Vergleichsmaterials. Für diese und ähnliche Zwecke bewahrt man entsprechende Belege in zoologischen Sammlungen auf, welche so zu Archiven

⁸⁵ FIEBIG, Jürgen. Konservatorische Behandlung zoologischer Objekte in historischen. In: *Das Naturalienkabinett*. Chemnitz : Sächsische Landesstelle für Museumswesen, 2011, S. 49-59, 56.

⁸⁶ ZIEGLER, ref. 79, S. 56-59.

⁸⁷ LECOINTRE, ref. 30, S. 8-10.

⁸⁸ von RINTELEN, Thomas. Reise in der Vergangenheit – Die DNA-Sammlung des Museums für Naturkunde. In: *Klasse, Ordnung, Art*. Rangdorf : Basiliken-Press, 2010, S. 288 f.

⁸⁹ VBIO e. V. taxonomie-initiative.de. Berlin: VBIO e.V., 2007.

⁹⁰ PIECHOCKI, ref. 65, S. 17 f.

der belebten Natur werden. Mit den sich stetig verändernden Ansprüchen an die Objekte werden gleichzeitig unterschiedliche Techniken der Konservierung und Formen des Sammelns notwendig.

Der vorliegende Artikel vermittelt einen ersten Eindruck davon, dass das zoologische Sammeln in seiner Entwicklung komplexen Wirkungszusammenhängen unterliegt. Es bedarf jedoch weiterer Arbeitsschritte, um die Ereignisreihe umfassend darzustellen, mögliche Wechselwirkungen sowie Kausalzusammenhänge detailliert herauszuarbeiten und so den jeweils ursächlichen Moment für die Entwicklung zu identifizieren. Entsprechende Arbeiten sind von der Autorin geplant.

Literaturverzeichnis (References)

- BARATAY, Éric (2000). *Zoo: Von der Menagerie zum Tierpark*. Berlin : Wagenbach. ISBN 3-8031-3604-0
- Bundesamt für Naturschutz (2010). *Naturschutz als gesamtgesellschaftliche Aufgabe*. Berlin: BfN [Zugriff am: 19.07.2016]. Verfügbar unter: https://www.bfn.de/0101_aufgaben.html
- BRYSON, Bill, 2005. *Eine kurze Geschichte von fast allem*. 27. Aufl. München : Goldmann. ISBN 978-3-442-46071-7
- DAMASCHUN, Ferdinand (2015). „...so bleiben dem materiell Gesammelten und geographisch geordneten fast allein ein lang dauernder Werth“: 200 Jahre Museum für Naturkunde Berlin. In: Anita Hermannstädter, Ina Heumann und Kerstin Pannhorst, Hrsg. *Wissensdinge*. Berlin: Nicolaische Verlagsbuchhandlung, S. 13-22. ISBN 978-3-89479-950-2
- ECKERT, Carsten (2015). Sportmänner: Big Game Hunters. In: Ferdinand Damaschun, Hrsg. *Panda*. Berlin: Museum für Naturkunde Berlin, S. 42-47. ISBN 978-3-9815029-6-1
- FIEBIG, Jürgen (2011). Konservatorische Behandlung zoologischer Objekte in historischen Museumssammlungen. In: Katja Margarethe Mieth, Hrsg. *Das Naturalienkabinett: Sammeln, Forschen, Zeigen*. Chemnitz: Sächsische Landesstelle für Museumswesen, S. 114-123. ISBN 978-3-9810142-9-7
- FISCHER, Martin S. – BREHM, Gunnar – HOSSFELD, Uwe (2008). *Das Phyletische Museum in Jena*. Jena : Inst. für Spezielle Zoologie und Evolutionsbiologie. ISBN 978-3-9811758-3-7
- GEISSLER, Ralf (2004). *Gen-Arche in San Diego: Kalifornischer „Frozer Zoo“ sammelt Gewebe gefährdeter Arten*. Köln : Deutschlandfunk. 29.06.2004 [Zugriff am: 20.07.2016] Verfügbar unter: http://www.deutschlandfunk.de/gen-arche-in-san-diego.676.de.html?dram:article_id=21619
- GERALD, Michael C (2015). *Das Biologiebuch: vom Ursprung des Lebens zur Epigenetik, 250 Meilensteine in der Geschichte der Biologie*. Kerkdriel : Librero. ISBN 978-90-8998-604-7
- GREUTER, Werner, Hrsg. (2005). *Naturwissenschaftliche Forschungssammlungen in Deutschland: Schatzkammern des Lebens und der Erde: brsg. für die Direktorenkonferenz der Naturwissenschaftlichen Forschungssammlungen Deutschlands (DNFS)*. Stuttgart: Schweizerbart. ISBN 3-510-61378-3
- GROTE, Andreas (1994). *Vorrede: Das Objekt als Symbol*. In Andreas Grote, Hrsg. *Macrocosmos in Microcosmo: die Welt in der Stube: zur Geschichte des Sammelns 1450 bis 1800*. Opladen : Leske und Budrich. ISBN 3-8100-1048
- HERMANNSTÄDTER, Anita (2015). Fisch und Wissensding: Zur Bedeutung naturkundlicher Objekte. In: Anita Hermannstädter, Ina Heumann und Kerstin Pannhorst, Hrsg. *Wissensdinge*. Berlin : Nicolaische Verlagsbuchhandlung, S. 10-24. ISBN 978-3-89479-950-2
- HERRMANN, Constanze (2011). Das Naturalienkabinett. In: Städtische Sammlungen für Geschichte und Kultur Görlitz, Hrsg. *Kunst und Wissenschaft um 1800: die Sammlungen der Oberlausitzischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Görlitz*. Bielefeld : Kerber. S. 96-109. ISBN 978-3-86678-535-9
- HILDEBRANDT, Reiner, Hrsg. (2010). *Hildegard von Bingen: Physica: über subtilitatum diversarum naturarum creaturarum: textkritische Ausgabe*. Berlin : de Gruyter. ISBN 978-3-11-021589-2
- HOPPE, Brigitte (2004). Botanik und Zoologie in der Zeit der Renaissance und des Humanismus. In: Ilse Jahn, Hrsg. *Geschichte der Biologie*. Hamburg : Nikol. S. 190-191. ISBN 3-937872-01-9
- JAHN, Ilse (1991). *Geschichte der Präparationstechnik*. Karl-Marx-Stadt : Inst. für Fachschulwesen der DDR. *Biologische Präparationstechnik. 1*.
- JAHN, Ilse (2004). Naturphilosophie und Empirie in der Frühaufklärung. In: Ilse Jahn, Hrsg. *Geschichte der Biologie*. Hamburg : Nikol. S. 196-218. ISBN 3-937872-01-9
- JUNKER, Thomas (2004). *Geschichte der Biologie: die Wissenschaft vom Leben*. Orig.-Ausg. München : Beck. ISBN 3-406-50834-0
- KLINGER, Kerrin (2013). *Sammlungen im Kontext wissenschaftlicher Kulturen* [online]. Jena: Friedrich-Schiller-Universität [Zugriff am: 28.06.2016]. *Arbeitspapiere Projektgruppe „Laboratorium der Objekte*. 10. Verfügbar unter: https://www.uni-jena.de/unijenamedia/Bilder/einrichtungen/museen/ldo/ldo_sammlungskultur_10_2013.pdf
- KOLBERT, Elizabeth (2015). *Das sechste Sterben: wie der Mensch Naturgeschichte schreibt*. 2. Aufl. Berlin : Suhrkamp. ISBN .978-3-518-42481-0
- KÖSTERING, Susanne (2001). *Natur zum Anschauen: das Naturkundemuseum des deutschen Kaiserreichs 1871-1914* [Dissertation]. TU Berlin. Köln; Weimar; Wien : Böhlau. ISBN 3-412-04702-3
- KRETSCHMANN, Carsten (2006). *Räume öffnen sich: naturhistorische Museen im Deutschland des 19. Jahrhunderts*. Berlin : Akademie-Verlag. *Wissenskultur und gesellschaftlicher Wandel*. 12. ISBN 3-05-004202-8
- LAUSCH, Andrea – RATHAI, Holger – ZIEROLD, Thorid (2011). Herausforderung im Umgang mit historischen naturkundlichen Präparaten. In: Katja Margarethe Mieth, Hrsg. *Das Naturalienkabinett: Sammeln, Forschen, Zeigen*. Chemnitz: Sächsische Landesstelle für Museumswesen, S. 135-140. ISBN 978-3-9810142-9-7
- LECOINTRE, Guillaume – LE GUYADER, Hervé (2006). *Biosystematik: alle Organismen im Überblick: die neue Ordnung im Leben*. 1. dt. Aufl. Berlin; Heidelberg : Springer. ISBN 3-540-24037-3
- Museum für Naturkunde Magdeburg (1994). *Taxidermie zwischen Kunst & Natur: Tierpräparation im Museum: Sonderausstellung vom 08. Juli bis 27. November 1994*. Magdeburg : Museum für Naturkunde.
- MOSBRUGGER, Volker (2011). Wem gehört die Natur?: Auf dem Weg zu einer Ethik des Sammelns in einer globalisierten Naturforschung. In: *Jahrestagung 2010 der ICOM Deutschland, Die Ethik des Sammelns*. Leipzig. 23.-25.09.2010. Berlin : ICOM Deutschland. S. 89-94. ISBN 978-3-00-034461-9
- NARBERHAUS, Ingo (1999). *Zoologie* [online]. Heidelberg : Spektrum. [Zugriff: 12.07.2016]. Verfügbar unter: <http://www.spektrum.de/lexikon/biologie/zoologie/71908>

- NICKELSEN, Kärin (2009). *Starke Meinungen und drei Leidenschaften*. Der Tagesspiegel, 18.10.2009, Nr. 20414, Beilage „Evolution“
- OHL, Michael (2015). *Die Kunst der Benennung*. 1. Aufl. Berlin : Matthes & Seitz. ISBN 978-3-95757-089-5
- PIECHOCKI, Rudolf – ALTNER, Hans-Jürgen (1998). *Makroskopische Präparationstechnik: Teil 1 Wirbeltiere*. 5., überarb. u. aktual. Aufl. Jena; Stuttgart; Lübeck; Ulm : Fischer. ISBN 3-437-11030-6
- RICE, Anthony (2004). *Der verzauberte Blick: das Naturbild berühmter Expeditionen aus drei Jahrhunderten*. 3. Aufl. München : Frederking und Thaler. ISBN 3-89405-521-9
- RIEDL, Rupert (2003). *Riedls Kulturgeschichte der Evolutionstheorie: die Helden, ihre Irrungen und Einsichten*. Berlin; Heidelberg : Springer. ISBN 3-540-43668-5
- ROBINSON, Andrew (2007). *Das Abenteuer der Vermessung: vom Urmeter bis zum IQ*. 1. Aufl. Hamburg : National Geographic Deutschland. ISBN 978-3-86690-037-0
- SEMAL, Luc (2014). *Bestiarium: Zeugnisse ausgestorbener Tierarten*. 1. Aufl. Bern : Haupt. ISBN 978-3-258-07873-1
- SIEMER, Stefan (2004). *Geselligkeit und Methode: naturgeschichtliches Sammeln im 18. Jahrhundert* [Dissertation]. Universität Zürich. Mainz : von Zabern. *Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz*. 192. ISBN 3-8053-2995-4
- SIEMER, Stefan (2011). *Naturkundliches Sammeln im 18. Jahrhundert: Ein Überblick*. In: Katja Margarethe Mieth, Hrsg. *Das Naturalienkabinett: Sammeln, Forschen, Zeigen*. Chemnitz : Sächsische Landesstelle für Museumswesen, S. 42-53. ISBN 978-3-9810142-9-7
- Spiegel Online (2009). *Liebe über den Tod hinaus: Das Geheimnis der ägyptischen Tiermumien* [online]. Hamburg: Spiegel Online. [Zugriff am 12.07.2016]. Verfügbar unter: <http://www.spiegel.de/wissenschaft/mensch/liebe-ueber-den-tod-hinaus-das-geheimnis-der-aegyptischen-tiermumien-a-656535.html>
- STEINHEIMER, Frank D. (2015). *Schicksalsgenossen: Cook und der Ou*. In: Anita Hermannstädter, Ina Heumann und Kerstin Pannhorst, Hrsg. *Wissensdinge*. Berlin : Nicolaische Verlagsbuchhandlung, S. 38-40. ISBN 978-3-89479-950-2
- STEHLI, Bettina (2008). *Der Mensch im zoologischen Museum*. In: Francisca Loetz, Hrsg. *Sammelsurium der Tiere: Geschichte und Geschichten des Zoologischen Museums der Universität Zürich*. Zürich: Chronos. S. 127-134. ISBN 978-3-0340-0907-2
- SUBRAMANYAM, R. R. (2010). *Geschichte der Naturwissenschaften: von der Antike bis heute*. Potsdam : Ullmann. ISBN 978-3-8331-5247-4
- TAKIGAUSA, Yoku (2015). *Museum statt Kochtopf*. In: Anita Hermannstädter, Ina Heumann und Kerstin Pannhorst, Hrsg. *Wissensdinge*. Berlin : Nicolaische Verlagsbuchhandlung, S. 59. ISBN 978-3-89479-950-2
- VBIO e.V. (2007). *taxonomie-initiative.de* [online]. Berlin : VBIO e.V. [Zugriff am: 20.07.2016]. Verfügbar unter: <http://www.taxonomie-initiative.de>
- VIEREGG, Hildegard (2006). *Museumswissenschaften: eine Einführung*. Paderborn: Fink. ISBN 978-3-8385-2823-6
- VÖLKEL, Hans (2004). *Herman H. ter Meer: ein Leben als Dermoplastiker und Künstler*. Leipzig: Leipziger Universitäts-Verlag. ISBN 3-937209-50-6
- Von RINTELEN, Thomas (2010). *Reise in der Vergangenheit: Die DNA-Sammlung des Museums für Naturkunde*. In: Ferdinand Damaschun, Hrsg. *Klasse, Ordnung, Art*. Rangsdorf: Basiliken-Presse. S. 288 f. ISBN 978-3-941365-10-0
- WARD, Paul (2008). *Vergangenheit und Gegenwart des zoologischen Museums der Universität Zürich*. In: Francisca Loetz, Hrsg. *Sammelsurium der Tiere: Geschichte und Geschichten des Zoologischen Museums der Universität Zürich*. Zürich : Chronos. S. 7-10. ISBN 978-3-0340-0907-2
- WATTS, David (2010). *How Ravenscroft discovered English Lead Crystal: Glassmaking in London* [online]. London : David Watts [Zugriff am 16.07.2016]. Verfügbar unter: <http://www.glassmaking-in-london.co.uk/ravenscroft>
- ZIEGLER, Willi (1995). *Naturhistorische Sammlungen in Hessen: Bericht der Ad-hoc-Arbeitsgruppe des Hessischen Ministeriums für Wissenschaft und Kunst*. Frankfurt am Main: Kramer. *Aufsätze und Reden der Senckenbergischen Naturforschenden Gesellschaft*. 44. ISBN 3-7829-2550-5
- ZISWILER, Vincent (1982). *Biologie in der Aufklärungszeit*. In: *Vierteljahrschrift der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich*. 1982 (2), S. 177-191. ISSN 0042-5672

Múzejno-dokumentačná činnosť Univerzity Komenského v Bratislave

Margaréta Hernando

Margaréta Hernando
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: margareta.hernando@gmail.com

Studia Museologica Slovaca, 2018,2:25-49

Museum and Documentation Activities of Comenius University in Bratislava

Comenius University will celebrate its 100th anniversary in 2019. Throughout its history, various memory institutions, which preserve the history in written and material form, have been established. Every type of memory institution follows its own rules and legislation which regulates the principles of the acquisition, protection, processing and accessibility of material documents of cultural and natural heritage. Since its foundation in 1963, the Archive of Comenius University has been taking care of preservice of archival funds and archival collections, as well as museum objects. A part of its activities includes also organizing and participating in various exhibitions and expositions. It is definitely the most important memory institution of the university. The Mineralogical Museum of the Comenius University was founded by Mgr. Daniel Ozdín, PhD., who has significantly contributed to the preservation of the collections belonging to the history of the Department of Mineralogy and Petrology of the Faculty of Natural Sciences of Comenius University. It is the very first official museum of the university.

Key words: Comenius University, memory institutions, acquisition, protection, processing, accessibility, documents, cultural and natural heritage, exhibitions, expositions, funds, collections, museum, Archive of Comenius University, The Mineralogical Museum of the Comenius University

Úvod

Univerzita Komenského v Bratislave¹ v roku 2019 oslávi 100. výročie svojho vzniku. Počas tohto obdobia univerzita nadobúdala najrozličnejšie predmety a dokumenty, ktoré sú súčasťou jej histórie. Vzhľadom na možnosť pracovať v Archíve Univerzity Komenského sa nám naskytla príležitosť dôkladnejšie sa zaoberať takmer nepreskúmanou oblasťou tejto časti histórie našej univerzity. Storočná existencia univerzity sa nedá zdokumentovať na malom priestore a preto sa snažíme v tejto práci aspoň čiastočne priblížiť múzejno-dokumentačnú činnosť univerzity. Jedným zo zdrojov informácií, s ktorými sme mohli začať pracovať, bolo digitalizované univerzitné periodikum *Naša univerzita* prístupné na webovej stránke univerzity a publikácie vydané univerzitou.

Na pôde Univerzity Komenského v Bratislave pôsobia z pamäťových inštitúcií nasledovné: Akademická knižnica UK, Archív UK a Mineralogické múzeum UK. V prvom rade sme zhodnotili pamäťové inštitúcie, ktoré pôsobia na pôde univerzity. Zamerajme sa však

¹ V ďalšom texte budeme na označenie tejto inštitúcie používať skratku UK. Uvedomujeme si, že rovnakú skratku svojho názvu používa aj Univerzita Karlova v Prahe. Aby neprišlo k zámene týchto vzdelávacích inštitúcií, resp. ich nesprávnej identifikácii, pre Karlovu univerzitu budeme používať skratku KU.

na pôsobenie dvoch z nich, a to na Archív UK a Mineralogické múzeum Univerzity Komenského v Bratislave.

Archív UK od svojich počiatkov nedbal len na nadobúdanie, spracovávanie, evidenciu, ochranu a uchovávanie archívnych fondov a archívnych zbierok, ale aj na získavanie, uchovávanie, ochranu a sprístupňovanie predmetov múzejnej povahy tvoriace zbierky, ktoré treba odborne spracovať a zdokumentovať. V rámci svojej činnosti sa venoval a venuje organizovaniu a aktívnej spolupráci na príprave rôznych výstav a expozícií približujúcich dejiny Univerzity Komenského v Bratislave. Patrí medzi najdôležitejšiu pamäťovú inštitúciu univerzity, a preto si zaslúži venovať zvláštnu pozornosť jeho činnosti.

O tom, že na pôde univerzity funguje aj múzeum, sme sa dozvedeli úplnou náhodou. Táto skutočnosť nás tak zaujala, že sme sa rozhodli univerzitné múzeum navštíviť, zoznámiť sa s jeho činnosťou a fungovaním. Mineralogické múzeum UK vďaka za svoje založenie najmä Mgr. Danielovi Ozdínovi, PhD., ktorý ho dokázal zriadiť bez akejkoľvek finančnej podpory. Zaslúžil sa o uchovanie zbierok, ktoré odrážajú zberateľskú činnosť Katedry mineralógie a petrológie Prírodovedeckej fakulty UK už od roku 1940. Ochotne nás informoval o procese vytvorenia múzea, spracovania zbierok, histórie týkajúcej sa zbierok a všetkého, čo k Mineralogickému múzeu UK patrí, za čo mu nesmierne ďakujeme.

Pamäťové inštitúcie a ich poslanie

Uchovávaní našej histórie v písomnej a hmotnej forme sa venujú pamäťové a fondové inštitúcie. Tejto činnosti sa venujú knižnice, archívy, múzeá, galérie či pamiatkové úrady. Každý typ pamäťovej inštitúcie sa riadi vlastnými pravidlami i legislatívou, ktorá upravuje zásady, princípy získavania, ochrany, spracovania a sprístupňovania hmotných dokladov kultúrneho dedičstva.

Knižnice podliehajú zákonu NR SR č. 126/2015 Z. z. o knižniciach². Knižničný systém tvorí Slovenská národná knižnica spolu s vedeckými, akademickými, verejnými, školskými a špeciálnymi knižnicami. Hlavnou činnosťou knižníc v rámci svojho poslania je poskytovanie komplexnej knižnično-informačnej služby, budovanie a sprístupňovanie:

- fondov domácich a zahraničných knižničných dokumentov a informačných zdrojov z odborov spoločenských a prírodných vied, ďalej dokumentov univerzálneho, interdisciplinárneho a príručkového charakteru, ako aj z krásnej literatúry;
- historických knižničných fondov neperiodických a periodických publikácií, vedecko-kvalifikačných prác a audiovizuálnych dokumentov;
- fondov oficiálnych dokumentov orgánov Slovenskej republiky.

Činnosť a organizáciu archívov upravuje zákon NR SR č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov a vyhláška č. 628/2002 Z. z., ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov ako vykonávací predpis k zákonu. Archívy sú odborné pracoviská, ktoré preberajú, evidujú, ochraňujú a sprístupňujú archívne dokumenty, t. j. písomné, tlačené, obrazové, zvukové alebo iné dokumenty vyznačujúce sa historicko-dokumentárnou hodnotou, provenienciou

a archívitou.³ Archívnym dokumentom nie je knižničný dokument⁴ ani zbierkový predmet.⁵ Sústava archívov v Slovenskej republike pozostáva z verejných, štátnych, špecializovaných a súkromných. Prvoradým zameraním je všestranná starostlivosť o archívne dokumenty, ich odborné a vedecké spracovanie a sprístupnenie, ako aj využívanie na vedecké, študijné a prevádzkové účely.⁶

Tretím typom pamäťovej inštitúcie je múzeum. Podľa zákona NR SR č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty⁷ ide o špecializovanú právnickú osobu alebo organizačný útvar právnickej osoby, ktorý na základe prieskumu a vedeckého výskumu v súlade so svojím zameraním a špecializáciou nadobúda predmety kultúrnej hodnoty, ktoré ako zbierkové predmety odborne spravuje, vedecky skúma a sprístupňuje verejnosti najmä na účely štúdií, poznávania, vzdelávania a estetického zážitku špecifickými prostriedkami múzejnej komunikácie. Ten istý zákon rozlišuje ešte ďalšie pojmy, akými sú galéria, múzejné alebo galerijné zariadenie. Galériou sa rozumie „múzeum špecializované na zbierky výtvarného umenia“, t. j. inštitúcia, ktorá na základe vedeckého výskumu v súlade so svojím zameraním a špecializáciou nadobúda, odborne spravuje, vedecky skúma a sprístupňuje zbierkové predmety zo všetkých disciplín vizuálneho umenia a realizuje tvorivé a umelecké výstupy a prezentácie. Múzejné zariadenie alebo galerijné zariadenie je špecializovaná právnická osoba alebo organizačný útvar právnickej osoby, alebo špecializované zariadenie, ktoré nadobúda predmety kultúrnej hodnoty a sprístupňuje ich verejnosti na účely poznávania a estetického zážitku špecifickými prostriedkami múzejnej prezentácie alebo galerijnej prezentácie.⁸

ICOM definuje múzeum ako stálu a neziskovú inštitúciu v službe spoločnosti a jej rozvoja, prístupnú verejnosti, ktorej cieľom je nadobúdať, konzervovať, skúmať, komunikovať a vystavovať hmotné a nehmotné dedičstvo ľudstva a jeho prostredia na účely štúdií, vzdelávania a osobného potešenia.⁹

Doterajší stav bádania v oblasti múzejno-dokumentačnej činnosti Univerzity Komenského

Na Univerzite Komenského sú zastúpené pamäťové inštitúcie Akademickou knižnicou UK spolu s čiastkovými knižnicami na jednotlivých fakultách, Archívom UK, Mineralogickým múzeom UK a Botanickou záhradou UK¹⁰, z ktorých každá si plní svoju funkciu. V roku 2016 bolo vytvorené a zriadené Mineralogické múzeum UK zastrešené Katedrou mineralógie

² Zákon o knižniciach a o zmene a doplnení zákona NR SR č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov.

³ MARETTA, Robert Gregor. Elemír Rákoš a teória archívnych dokumentov. In: *Zborník Spoločnosti slovenských archivarov 2017*. Bratislava : Spoločnosť slovenských archivarov, 2017, s. 54. ISBN 978-80-971356-3-8

⁴ § 3 ods. 2 zákona NR SR č. 183/2000 Z. z. o knižniciach, o doplnení zákona Slovenskej národnej rady č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti a o zmene a doplnení zákona č. 68/1997 Z. z. o Matici slovenskej.

⁵ § 2 ods. 2 zákona NR SR č. 115/1998 Z. z. o múzeách a galériách a o ochrane predmetov múzejnej a galerijnej hodnoty.

⁶ Činnosť Archívu SNM. In: *Odborné činnosti > Archív SNM > Základné informácie* [online]. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2009 [cit. 2018-04-01]. Dostupné na: <http://www.snm.sk/?cinnost-archivu-snm>

⁷ Zákon NR SR č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov.

⁸ Zákon NR SR č. 206/2009 Z. z. § 16a (1) Múzejné zariadenie alebo galerijné zariadenie.

⁹ SLOVNÍK. In: *Etický kódex Medzinárodnej rady múzeí* [online]. Bratislava: Slovenský komitét Medzinárodnej rady múzeí (SK ICOM), 2009, s. 23. Dostupné na: http://network.icom.museum/fileadmin/user_upload/minisites/icom-slovakia/pdf/ICOM_kodex.pdf

¹⁰ Botanická záhrada. In: *Worldwide Database of University Museums and Collections* [online]. Lisboa: UMAC, © 2017 [cit. 2018-04-01]. Dostupné na: <http://university-museums-and-collections.net/bratislava/botanic-garden>

a petrológie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. V tomto prípade ide o múzejné zariadenie.

Ako sme uviedli vyššie Archív UK a Mineralogické múzeum UK patria k pamäťovým inštitúciám Univerzity Komenského v Bratislave. Archív UK sa od svojho vzniku venuje nielen archívnej činnosti, ktorá mu vyplýva z legislatívy, ale supluje určitou formou aj absenciu celouniverzitného múzea. Od svojich počiatkov sa pričínal o uchovanie zbierkových predmetov týkajúcich sa histórie dnes už takmer storočnej univerzity. Počas svojho fungovania zorganizoval a realizoval rôzne výstavy, expozície, prednášky a propagáciu univerzity. Na základe doterajšieho výskumu v Archíve UK sa ukázalo, že už viac ako 50 rokov je na pôde univerzity bezúspešná snaha zriadiť celouniverzitné múzeum.

Vymedzenie pojmov z hľadiska muzeológie a archivistiky – terminológia

Každá pamäťová inštitúcia aplikuje spôsob plánovania, nadobúdania, spracovávania, evidencie, ochrany, uloženia a sprístupňovania zbierok, fondov, dokumentov na základe svojich odborov, akými sú napríklad muzeológia či archivistika. Ak by sme porovnávali terminológiu, zistili by sme, že používajú niektoré zhodné názvy, ktoré však nemusia mať ten istý význam.

V oboch odboroch sú zaužívané pojmy fond, zbierka, dokument... Pre porovnanie a vysvetlenie pojmov poslúži nasledujúca tabuľka:

Pojem	Archivistika	Muzeológia
Inštitúcia	Archív – odborné pracovisko, ktoré preberá, eviduje, ochraňuje a sprístupňuje archívne dokumenty. ¹	Múzeum – inštitúcia, ktorá nadobúda predmety kultúrnej hodnoty. Zbierkové predmety odborne spravuje, vedecky skúma a sprístupňuje verejnosti.
Fond	Archívny fond – súbor archívnych dokumentov pochádzajúcich z registratúry toho istého pôvodcu alebo z činnosti fyzickej osoby, ktorá nevytvára registratúru. ² Zjednodušene je archívny fond kultúrny predmet. ³ Súbor písomných a iných dokumentov, výber písomností a iných dokumentov určitej inštitúcie (osoby).	Z pohľadu múzea tvoria všetky zbierkové predmety jeden zbierkový fond , ktorý je chápaný ako tematicky ucelený zbierkový systém. Zbierkové predmety, ktoré tvoria súbory usporiadané do systémov a štruktúr, ktoré v komplexnosti vyjadrujú zameranie a špecializáciu múzea alebo galérie.

Zbierka	Archívna zbierka – súbor archívnych dokumentov vytvorený zberateľskou činnosťou právnickej osoby alebo fyzickej osoby. ⁴ V podstate ide o veľmi špecifický typ archívneho fondu, ktorý nevznikol z registratúry toho istého pôvodcu.	Zbierka – Zoskupenie predmetov tvoriacich celok. Múzejná zbierka predstavuje zdroj a zámer aktivít múzea. Súbor hmotných predmetov, ktoré si ponechávajú svoju jedinečnosť a ktoré sú zámerne zhromažďované podľa určitej logiky a poznatkov o nich z danej špecifickej oblasti vývoja prírody alebo spoločnosti, ktorý je systematicky usporiadaný na základe odborných kritérií.
Dokument	Listina, záznam, ktorý má trvalú dokumentárnu hodnotu pre poznanie dejín. Písomné, obrazové, zvukové a iné záznamy pochádzajúce z činnosti štátnych a iných orgánov a organizácií i z činnosti jednotlivcov, ktoré so zreteľom na svoj historický, politický, hospodársky alebo kultúrny význam majú trvalú dokumentárnu hodnotu. Dokumenty, ktoré pôvodcovia už nepotrebnú.	Múzejné predmety ako dôkazový prostriedok, svedectvo či doklad preukazujúci/zachytávajúci istú skutočnosť, slúžiaci ako prameň informácií.
Archívny/ zbierkový dokument	Registratúrny záznam – informácia evidovaná pôvodcom registratúry. ⁵ Spis – registratúrny záznam alebo súbor registratúrnych záznamov, ktoré vznikli v súvislosti s vybavovaním tej istej veci. ⁶	Čo najpresnejší opis a doklad predmetu v zbierke múzea, ktorým získavame informáciu o gnozeologickej hodnote, reprezentujúci konkrétny fakt/jav vývinu spoločnosti alebo prírody. Umožňuje vyvodzovať nové poznatky a súvislosti. Posolstvo a informácia o pôsobení daného predmetu/javu v autentickom prostredí s výpovednou schopnosťou a vlastnosťou, ktorá sprostredkúva jeho funkcie.

Zbierkový predmet	Archívny dokument – záznam, ktorý má trvalú dokumentárnu hodnotu pre poznanie dejín Slovenska a Slovákov. Archívnym dokumentom je aj filmový alebo zvukový záznam, ktorý vznikol do roku 1950. ⁷ Písomný, tlačený, obrazový, zvukový alebo iný dokument vyznačujúci sa historicko-dokumentárnou hodnotou, provenienciou a archívitou. ⁸	Označenie pre hnuťelné veci – naturfakty (prírodniny) a artefakty (ľudské výtvyry), ktoré tvoria časť zbierky (kolekcie). Hnuťelný alebo nehnuťelný predmet trvalej kultúrnej, historickej či inej hodnoty, ktorý má význam pre spoločnosť ako reprezentant kultúrnych hodnôt a sprostredkovateľ minulých udalostí a dejov.
Dokumentácia	Registratúra (napr. aj zbierkotvornej agendy múzea) – súbor všetkých registratúrnych záznamov evidovaných pôvodcom registratúry. ⁹ Súbor dokumentov vzniknutých činnosťou právnickej alebo fyzickej osoby z dokumentov navzájom spolu organicky súvisiacich a spravovaných svojím pôvodcom, alebo jeho právnym nástupcom. ¹⁰ Zjednodušene je registratúra administratívny predmet. ¹¹	Odborná evidencia/katalogizácia / spracúvanie zbierkových predmetov. Prieběžné, sústavné a systematické zhromažďovanie tlačeného, obrazového a iného materiálu, vedeckých a technických informácií s cieľom ich uchovania, prenosu a využitia. Je to činnosť, ktorou sa vytvára registratúra k zbierkovým predmetom.
Dokumentovanie	Správa registratúry – zabezpečovanie evidovania, tvorby, ukladania, ochrany registratúrnych záznamov, prístupu k nim a zabezpečovanie ich vyradovania. ¹²	Získavanie informácií, dokladov a faktov o ľudskej činnosti alebo výtvoroch prírody. Obraz o tradíciách, histórii a kultúre spoločnosti v danom regióne.

¹ § 2 ods. 1 zákona NR SR č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

² § 2 ods. 3 zákona NR SR č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

³ RÁKOŠ, Elo. Teória archívneho fondu 4 : archívne aspekty (genéza). In: Slovenská archivistika, roč. 32, 1997, č. 1, s. 20. ISSN 0231-6722

⁴ § 2 ods. 4 zákona NR SR č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

⁵ § 2 ods. 15 zákona NR SR č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

⁶ § 2 ods. 19 zákona NR SR č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

⁷ § 2 ods. 2 zákona NR SR č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

⁸ RÁKOŠ, Elo. Teória archívnych dokumentov. In: Slovenská archivistika. Roč. 35, 2000, č. 1, s. 6, 16. ISSN 0231-6722

⁹ § 2 ods. 14 zákona NR SR č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

¹⁰ ŠAMBERGER, Zdeněk. Poznámky k základným archivním pojmům (Příspěvek ke stavu naší archivní terminologie). In: Slovenská archivistika. Roč. 32, 1976, č. 2, s. 76. ISSN 0231-6722

¹¹ RÁKOŠ, Elo. Teória archívneho fondu 4 : archívne aspekty (genéza). In: Slovenská archivistika. Roč. 32, 1997, č. 1, s. 20. ISSN 0231-6722

¹² § 2 ods. 13 zákona NR SR č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

Múzeum vs. Univerzita Komenského

Prepojenie slov „univerzita“ a „múzeum“ by sme mohli hľadať v staroveku v alexandrijskom *museione*. Starogrécky historik, geograf a filozof Strabón ho opísal ako inštitúciu, ktorá spájala filozofov a učencov najrozličnejších odborov. Bol strediskom štúdia, vzdelávania, umenia a miestom pokroku. Jeho súčasťou bola zbierka prírodovedných, umeleckých predmetov, knižnica, botanická a zoológická záhrada. Takto opísaný *museion* má preto najviac spoločného so súčasným konceptom univerzít ako s tým, čo dnes označujeme pojmom múzeum – inštitúciou viazanou na zbierky.¹¹

Na konci 16. storočia dochádzalo na univerzitách k zakladaniu zbierok súvisiacich s výučbou. Zbierky mali základné poslanie: výučbu, výskum a verejnú prezentáciu. Základná forma univerzitného zberateľstva dosiahla vrchol v druhej polovici 19. storočia a v prvej polovici 20. storočia. Takto koncipované zbierky boli úzko špecializované a fungovali pri jednotlivých univerzitných pracoviskách. Tradičné, etablované univerzity tak mohli spravovať až 20 rôznych špecializovaných zbierok zameraných na prírodné vedy, humanitné vedy a umenie. Určujúcim faktorom pre toto obdobie bola úzka väzba na konkrétne vedecké ústavy.¹²

Na Univerzite Komenského sa takýmto ústavom stal Kabinet dejín Univerzity Komenského. Vznikol podľa vzoru Univerzity Karlovej v Prahe, kde v tom čase existoval samostatný vedecký ústav zaoberajúci sa dejinami Univerzity Karlovej. Kabinet dejín UK vznikol z iniciatívy rektorátu ako základ pre budúci samostatný vedecký ústav na základe rozhodnutia z 13. mája 1963. Vznik tohto nového útvaru v organizačnej štruktúre univerzity si vynútilo blížiac sa 50. výročie existencie Univerzity Komenského. Vedenie UK si uvedomovalo, že nemá takmer vôbec zachytené a najmä spracované dejiny univerzity. Sporadicky sa spracúvali dokumenty sledujúce rozvoj UK v ročenkách do roku 1937. Rozsiahlejšie sa dejinám venovala práca akademika Andreja Mráza pri príležitosti 30. výročia založenia UK. Menšou mierou sa otázke histórie UK venovali zborníky vydané pri príležitosti 10. výročia oslobodenia a 40. výročia založenia UK.

Kabinet sa skladal z dvoch oddelení. Prvé sa zaoberalo výskumom dejín Univerzity Komenského, respektíve sledovalo aj vývoj vysokého školstva na území dnešnej Slovenskej republiky a druhé vlastnou archívnu činnosťou. Vedením Kabinetu bol poverený historik

¹¹ ALFAGEME GONZÁLEZ, Begoña – MARÍN TORRES, Teresa. Uso formativo de Museos Universitarios en España. In: *Revista de Teoría y Didáctica de las Ciencias Sociales*, N° 11 (2006). Mérida : Universidad de los Andes, 2006, s. 266. ISSN 1316-9505

¹² JONÁŠ, Martin. Základní fáze rozvoje univerzitetního sběratelství. In: *Univerzitetní muzea a sbírky* [online]. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2011, s. 12. [cit. 2018-04-01]. Dostupné na: http://is.muni.cz/th/180561/ff_m/.

prof. PhDr. Branislav Varsik, DrSc., ktorý bol v tom čase vedúcim Katedry všeobecných dejín FiF UK, spolu s doc. PhDr. Jozefom Mátejom, CSc., a doc. Jánom Červinkom, CSc.¹³

Na základe dohody medzi Ministerstvom školstva a kultúry a Ministerstvom vnútra ČSSR č. 35/1965 zo dňa 31. marca 1965 bol Archív UK priznaný v zmysle § 11 vládneho nariadenia č. 29/1954 Zb. zo dňa 7. mája 1954 o archívniectve štatút archívu osobitného významu. Archív UK bol následne začlenený do organizačnej štruktúry Kabinetu dejín UK ako oddelenie. V roku 1969 boli Archív UK, Kabinet dejín UK a Publikačné oddelenie zlúčené do Publikačného a historicko-dokumentačného odboru Rektorátu UK, v rámci ktorého tvoril archív samostatné oddelenie. Po nadobudnutí účinnosti zákona č. 39/1980 Zb. zo dňa 10. apríla 1980 o vysokých školách bol Publikačný a historicko-dokumentačný odbor zrušený a celé pracovisko sa včlenilo ako Oddelenie propagácie a historickej dokumentácie do Odboru pre výchovno-vzdelávaciu činnosť Rektorátu UK. Dňa 30. októbra 1981 bol Kabinet dejín UK zrušený. Po zmene politického systému v roku 1989 a následnej reorganizácii štruktúry rektorátu bol archív roku 1991 vyčlenený a organizačne podriadený prorektorovi pre vzdelávaciu činnosť.

V rokoch 1964 – 1992, pracoval ako vedúci Archívu UK a Publikačného a historicko-dokumentačného odboru Rektorátu UK prof. PhDr. Július Bartl, CSc., ktorý sa pričínil o uchovávanie nielen archívnych dokumentov, zbierkových predmetov, ale aj o organizovanie výstav, expozícií a v nemalej miere sa snažil o založenie celouniverzitného múzea. Dňa 17. septembra 1969 predložil vedeniu UK pod č. 7114/1969 A II/2 návrh programu týkajúci sa Kabinetu dejín UK a Publikačného oddelenia UK. V októbri 1969 chcel prerokovať návrh na zriadenie múzea Univerzity Komenského.¹⁴ O tom, že sa skutočne plánovalo zriadenie múzea, svedčí text v publikácii vydanéj pri príležitosti 50. výročia UK: „*Treba dúfať, že všetok tento cenný historický materiál nájde svoje miesto v plánovanom múzeu Univerzity Komenského.* Prejavili by sme tak kultúrny vzťah k histórii našej univerzity a uspokojili záujem verejnosti, ktorý sa výrazne prejavil počas trvania výstavy.“¹⁵

Smutné je, že od vydania spomínanej publikácie ubehlo ďalšie polstoročie a univerzite sa nepodarilo zriadiť múzeum. Veľké, či významné univerzity v kultúrnych krajinách majú zriadené svoje múzea, ktoré prispievajú spoločnosti tak, že dokumentujú neustály rozvoj univerzity, ich zbierky sú chápané ako základný zdroj venovaný výskumu, vzdelávaniu a zachovaniu kultúrneho, historického, prírodného a vedeckého dedičstva, zväčša sú umiestnené v samostatných budovách (napríklad v poľskom Krakove, v maďarskom Peci, švajčiarskom Zürichu ...). Univerzitu Komenského už od počiatkov jej vzniku spája s inštitúciou múzea jedine pôsobenie osobností – odborníkov, ktorí pracovali, respektíve pracujú v Slovenskom národnom múzeu či v iných významných múzeách a výraznou mierou sa podieľali na procese výučby (napríklad Prof. PhDr. Václav Chaloupecký, Doc. PhDr. Alžbeta Güntherová-Mayerová, ...).

Ďalším prepojením na múzea je výučba spojená s múzejníctvom a muzeológiou. Ochranu pamiatok a múzejníctvo prednášal na Filozofickej fakulte UK krátko po jej vzniku (v rokoch 1922 – 1938, vtedajší lektor PhDr. Ján Hoffman.¹⁶ Od konca 70. rokov 20. storočia sa vyučovala muzeológia v rámci študijného odboru národopis, neskôr etnografia a folkloristika.

¹³ FILO, Jaroslav. Kabinet dejín UK založený. In: *Naša univerzita*. Roč. 9., č. 1.-2., 28. IX. 1963, s. 6.

¹⁴ Archív UK: fond Rektorát UK, RS RUK: fascikel Rektorát UK, korešpondencia kvestora, A II/2 1969.

¹⁵ VÝSTAVY In: *Univerzita Komenského v Bratislave * Celonárodné oslavy polstoročnice Univerzity Komenského v Bratislave a polstoročia Academie Istropolitany * Prehľad činnosti 1968/69 * Bibliografia 1968*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1969, s. 41.

¹⁶ DOLAN, Ondrej. *Univerzita Komenského, Prehľad profesorov 1919 – 1966, Prehľad pracovísk 1919 – 1948*. Bratislava : Kabinet dejín Univerzity Komenského, 1966, s. 240.

So samostatným štúdiom muzeológie sa začalo v roku 1993 vo forme externého štúdia pre absolventov vysokej školy. Išlo o doplnkové rozširujúce štúdium na Katedre etnológie na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. V roku 1996 rozšírila katedra svoju koncepciu a do svojho názvu pridala pomenovanie „muzeológia“, a tak vznikla Katedra etnológie a muzeológie.

Absencia celouniverzitného múzea

Univerzita Komenského dodnes nemá vo svojej vnútornej legislatíve špecifikované centrálné špecializované pracovisko zaoberajúce sa získavaním, uchovávaním, evidovaním, spracovávaním, ochraňovaním a sprístupňovaním predmetov múzejnej povahy. Jednotlivé organizačné zložky UK si vytvárajú alebo sa pokúšajú vytvárať pracoviská, ktoré supľujú chýbajúce centrálné pracovisko. Takéto pracoviská pôsobia viac-menej svojpomocne a vďaka osobnému a individuálnemu zánieteniu niektorých zamestnancov, ktorí sa síce pokúšajú nahradiť odborne vzdelaných muzeológov, ale výsledok ich práce nie je vždy v súlade so zásadami múzejnej praxe.

Ďalším problémom, ktorý nesúvisí len s oblasťou muzeológie na UK, je vytváranie informačných systémov. Tie sú koncipované a zavádzané do praxe odborníkmi v oblasti IT, avšak bez toho, aby sa oboznámili s právnymi predpismi a teóriou týkajúcimi sa rôznych oblastí administratívnej činnosti. Rovnako badať chýbajúcu komunikáciu s odbornými zamestnancami univerzity, napríklad v oblasti muzeológie a archívniectva.

Na základe výskumu týkajúceho sa evidencie zbierkových predmetov UK, výstavnej činnosti, dokumentov a článkov vydaných univerzitou sa naskytá obraz snahy o vytváranie pomyselného depozitára dejín univerzity. Celú túto činnosť v súčasnosti viac-menej intuitívne, na základe osobnej angažovanosti pracovníkov zastrešuje Archív UK a jeho predchodcovia. Prvou snahou správne upraviť aj túto činnosť je Smernica pre zber, ukladanie, archivovanie a skartáciu dokumentačného a netradičného materiálu na Univerzite Komenského, ktorú zostavili pracovníci Archívu UK v roku 1978 a následne v roku 1983. Smernice popisujú dokumentáciu netradičného archívneho materiálu, ktorý má historickú, politickú, vedeckú, alebo technicko-prevádzkovú hodnotu pre univerzitu.

Platnosť uvedených smerníc zrušilo Opatrenie rektora UK č. 19/2002 Registratúrny poriadok a registratúrny plán univerzity platný od 1. januára 2003, v ktorom úplne absentuje zber netradičného archívneho materiálu. Obe tieto smernice určovali spôsob rozdelenia dokumentácie podľa druhov technických prostriedkov použitých na zaznamenanie informácií písomného a obrazového materiálu, zvukových dokumentačných materiálov, materiálov výpočtovej techniky a trojrozmerných predmetov (talárov, insígnií, medailí, pečatí, pečatidiel, prípadne iných pamiatok).

Ďalším dôkazom snáh sústrediť čo najviac predmetov múzejnej povahy bola výzva vedúceho Publikačného a historicko-dokumentačného odboru RUK¹⁷ PhDr. Júliusa Bartla, CSc., ktorú v Našej univerzite uverejnil v marci 1981: „*Obraciame sa preto v mene rady Izby revolučných tradícií UK na všetkých učiteľov a pracovníkov univerzity, účastníkov odboja, Slovenského národného povstania, Víťazného februára, Trate mládeže a ďalších stavieb socializmu, funkcionárov stranických a odborárskych orgánov, aby poskytli Publikačnému a historicko-dokumentačnému odboru Rektorátu Univerzity Komenského svoj písomný, fotografický, prípadne iný vhodný materiál, ktorý po okopírovaní vrátíme, prípadne zabezpečíme odborným spôsobom ochranu originálu.*“

¹⁷ Dnešný Archív UK.

Získané materiály, t. j. zbierkové predmety, ktoré archív postupne získal a neustále získava, sa využívajú pri rôznych výročných výstavách a ich fotografie ako ilustračný materiál v publikáciách univerzity. Stali sa tak neodmysliteľnou súčasťou jej histórie. Na tomto príklade je vidieť, do akej veľkej miery zastupuje Archív UK celouniverzitné múzeum.

Mineralogické múzeum Univerzity Komenského

V súčasnosti je Katedra mineralógie a petrológie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave jedinou katedrou celej univerzity, ktorá sa môže pýšiť vlastným Mineralogickým múzeom UK. Nejde však o múzeum ako inštitúciu, ale o múzejné zariadenie. Podľa § 16a zákona NR SR č. 206/2009 Z. z. ide o špecializované zariadenie, ktoré nadobúda predmety kultúrnej hodnoty a sprístupňuje ich verejnosti na účely poznávania a estetického zážitku špecifickými prostriedkami múzejnej prezentácie.

V októbri 2016 podal Mgr. Daniel Ozdín, PhD., z Katedry mineralógie a petrológie návrh na zriadenie múzejného zariadenia na evidenciu zbierok katedry. Koncom roku 2016 bolo Mineralogické múzeum Univerzity Komenského zapísané pod poradovým číslom 128 s registrovým číslom ZMP/12/2016 do evidencie múzejných zariadení na Slovensku (ktorú vedie Slovenské národné múzeum na základe § 7, ods. 5. písm. j zákona NR SR 206/2009 Zb. z. prostredníctvom Muzeologického kabinetu SNM)¹⁸ so sídlom v Bratislave na Ilkovičovej 6 v pavilóne G Prírodovedeckej starosti Univerzity Komenského. Ide o múzejné zariadenie s mineralogickou zbierkou a jedinou školskou zbierku s týmto oficiálnym statusom. Všetky zbierky katedry boli oficiálne začlenené do múzejného zariadenia Mineralogického múzea Univerzity Komenského v Bratislave. Pri ďalších múzejných zariadeniach s minerálmi sú zriaďovateľmi občianske združenia, fyzická osoba alebo obec.

Zbierky Mineralogického múzea sa nachádzajú na ploche ~327 m². Základnými druhmi exponátov zbierok sú minerály a horniny. Expozícia má niekoľko dôležitých súčastí: 1. Mineralogický systém Slovenska; 2. Mineralogický systém sveta; 3. Gemológia; 4. Meteority; 5. Petrografický systém; 6. Genetická mineralógia; 7. Morfológia kryštalografia; 7. Vlastnosti minerálov a 8. Technické múzeum. Počet vystavených exponátov je okolo 4000 v 120 výstavných vitrínach a na ďalších plochách. Otváracie hodiny sú pondelok až piatok v čase 11.00 – 15.30 hod., ale pred každou návštevou je vhodné ohlásiť sa u kurátora zbierok.¹⁹

Kurátorom a správcom Mineralogického múzea UK je Mgr. Daniel Ozdín, PhD.,²⁰ ktorý pracuje na Katedre mineralógie a petrológie PriF UK ako zástupca vedúceho katedry. Mineralogické múzeum spadá pod Katedru mineralógie a petrológie. Keďže múzejné zariadenie nedisponuje žiadnymi finančnými prostriedkami, jeho fungovanie závisí od dobrej

vôle a nadšenia jednotlivých zamestnancov katedry. Tí sa snažia už roky presadiť, aby toto zariadenie bolo včlenené do štruktúry UK so samostatným rozpočtom. Včlenenie do štruktúry UK by múzeu pomohlo vyriešiť zúfalú ekonomickú situáciu. Žiaľ, bezvýsledne, a to aj napriek tomu, že v súčasnosti má katedra, t. j. Mineralogické múzeum UK, najväčšiu systematickú expozíciu minerálov Slovenska, kolekciu meteoritov a tektitov na našom území. Ide pritom o jednu z najväčších petrologických univerzitných expozícií v Európe a jedinou expozíciu na Slovensku dokumentujúcu technické zázemie rozvoja mineralogických vied na Slovensku. Chýbajúce finančné prostriedky nedovoľujú nákup vzoriek, zbierkových predmetov, vylepšenie technického zázemia a zabezpečenie pracovníkov. Napriek tomu každoročne pribúda v expozícii viac exponátov minerálov ako v Slovenskom národnom múzeu alebo Slovenskom banskom múzeu v Banskej Štiavnici. Kvalita expozície ničím nezaostáva za univerzitnými zbierkami vo svete.²¹ Z odborného hľadiska je hodnotná nielen pre študentov, ale i pre odborníkov v danej oblasti a muzeológov.²² Pre muzeológov je dozaista zaujímavá zbierka štítok – popisov minerálov, ktoré pochádzajú z Mineralogicko-petrografického ústavu Slovenskej Univerzity v Bratislave, či zo Slovenského banského múzea z Banskej Štiavnice.²³

Mineralogické a petrografické zbierky začali pravdepodobne vznikať hneď po založení Prírodovedeckej fakulty na vtedajšej Slovenskej Univerzite (UK), ktorá mala vzniknúť ešte v roku 1919. Predpokladom vzniku Prírodovedeckej fakulty bol zákon č. 375/1919 Sb. Vzhľadom na politický a hospodársky vývoj obdobia predmníchovskej republiky sa jej zriadenie nepodarilo presadiť. Prírodovedecká fakulta vznikla až v roku 1940 na základe zákona č. 168/1940 Sl. z. o premenovaní Univerzity Komenského na Slovenskú univerzitu. Prvý zápis študentov na fakultu sa uskutočnil v zimnom semestri v školskom roku 1940/1941. Začiatkom štyridsiatych rokov 20. storočia vznikli Mineralogicko-petrografický ústav (1. februára 1941) spolu s Geologicko-paleontologickým ústavom.

Za Slovenského štátu začali vznikať paralelne dve mineralogické a petrografické zbierky. Jedna v rámci Prírodovedeckej fakulty Slovenskej univerzity (SU), druhá na Slovenskej vysokej škole technickej (SVŠT). Obidve zbierky zakladal ten istý človek, profesor Rudolf Lukáč.²⁴ Časť zbierok (SU aj SVŠT) tvorili vzorky získané prof. Lukáčom z Banského múzea Dionýza Štúra (dnes Slovenské banské múzeum) v Banskej Štiavnici, kde v rokoch 1939 – 1940 pracoval ako správca múzea a od roku 1963 bol členom predsedníctva Slovenskej rady pre múzeá a galérie. Neskôr, v päťdesiatych rokoch, sa tieto dve zbierky odčlenili. Zbierka, ktorá vznikla na SVŠT, sa dnes nachádza na Fakulte baníctva, ekológie, riadenia a geotechnológií na Technickej univerzite v Košiciach v expozícii zbierok, ktoré sú súčasťou Ústavu geovied. Pôvodná zbierka minerálov Slovenskej univerzity sa nachádza na Prírodovedeckej fakulte univerzity Komenského v Bratislave.

¹⁸ Evidencia múzejných zariadení na Slovensku (XLS, 156,7 kB). In: *Múzejné zariadenia* [online]. Bratislava: Slovenské národné múzeum, © 2009. [cit. 2018-03-24]. Dostupné na: <http://www.snm.sk/?muzejne-zariadenia>

¹⁹ OZDÍN, Daniel. Mineralogické múzeum Univerzity Komenského. In: *ESEMESTNÍK : Spravodajca Slovenskej mineralogickej spoločnosti*. ISSN 1338-6425. Roč. 6, (2017), č. 1, s. 52-53.

²⁰ Mgr. Daniel Ozdín, PhD., vyštudoval základnú a ložiskovú geológiu na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde v roku 2003 získal PhD. v odbore mineralógia. Patrí k popredným slovenským mineralógom. Pracoval v Štátnom geologickom ústave Dionýza Štúra v Bratislave. Odtiaľ prestúpil na PriF UK na miesto vedeckého pracovníka, na ktorom pôsobí dodnes. Na katedre mineralógie a petrológie je kurátorom mineralogických zbierok, zastáva funkciu zástupcu vedúceho katedry a je dlhoročný člen Akademického senátu PriF UK. V súčasnosti je druhým najčastejšie publikujúcim vedeckým pracovníkom na fakulte s takmer 288 zápismi v evidencii publikačnej činnosti a s vyše 420 citáciami (z toho 107 SCI, resp. SCOPUS). Je členom Medzinárodnej mineralogickej asociácie v Komisii pre múzeá a tiež je členom mnohých slovenských a zahraničných vedeckých spoločností. • *Encyklopédie osobností Českej a Slovenskej republiky*. London : Oxford Encyclopedia, 2015, s. 986–987. ISBN 9780993124938.

²¹ ZBIERKY > Úvod. In: *Katedra mineralógie a petrológie* [online]. Bratislava: KATEDRA MINERALÓGIE A PETROLÓGIE, © 2018 [cit. 2018-03-24]. Dostupné na: <http://www.kmap.sk/index.php?go=clanky&id=335&lang=sk>

²² Daniel Ozdín (pers. inf., 2018)

²³ OZDÍN, Daniel. Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta (Bratislava, Slovensko). In: *Minerály Slovenska* [online]. Bratislava: KATEDRA MINERALÓGIE A PETROLÓGIE, © 2018 [cit. 2018-05-19]. Dostupné na: <http://www.ozdinminerals.com/Stitky/SR/UNIVERZITY/Bratislava-PRIFUK.htm>

²⁴ Profesor Lukáč bol v rokoch 1939 – 1940 správcom Banského múzea Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici. Na Vysokej škole technickej v Bratislave založil v roku 1940 Mineralogicko-petrografický ústav, ktorý bol predchodcom Katedry mineralógie a petrológie. V akademických rokoch 1945/46 až 1949/50 bol dekanom Fakulty chemicko-technologického inžinierstva SVŠT. Od roku 1952 bol profesorom FGGV UK v Bratislave, jej dekanom v rokoch 1952 – 1954 a prorektorom UK v rokoch 1958 – 1961.

Ostatné časti zbierky pochádzajú z niekoľkých ďalších zdrojov. K najstarším kolekciam patria konfiškáty rôznych zbierok po vojne. Určitú skupinu tvoria vzorky z Nemeckej univerzity z Prahy (*Karls-Universität*), ktorá bola po vojne v roku 1945 zrušená. Základom zbierok boli kolekcie od firmy Krantz²⁵ z Bonnu, ďalej z Freiberskej baníckej akadémie (Mineralien Niederlage), zbierky Peschla, Rongeho a najmä vzorky z vlastných zberov predovšetkým pracovníkov fakulty z exkurzií, zo stáží a z terénnych výskumov, ktoré tvoria dodnes základný zbierkový materiál. V rámci expozície sú vystavené vzorky minerálov, ktoré pribudli najmä od súčasného kurátora Mgr. Daniela Ozdína, PhD. a ďalších súčasných, či bývalých pracovníkov katedry. V roku 2007 daroval menšiu kolekciu minerálov najmä z Afriky, Portugalska a zo Spojených arabských emirátov prof. Radko A. Kühnel z Technickej univerzity v Delfte (Holandsko). Významná je zbierka meteoritov, ktorá pochádza od Michala Ormandyho z Bratislavy. Základom gemologickej zbierky boli dary brúsených drahých prírodných a syntetických kameňov a perál od Martina Mikuša zo Slovenského gemologického inštitútu a brusy slovenských drahých kameňov Svatopluka Prchlíka z Českej republiky. Katedra mineralógie a petrológie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave mimoriadne oceňuje ďakovnými listami najvýznamnejšie dary do zbierkových fondov katedry. Od roku 2000 bolo dodnes odovzdaných šesť ďakovných listov, a to:

1. Jirkovi Vitálošovi a Petrovi Tučekovi za venovanie vzorky typového minerálu schafarzikitu, znovu nájdeného po vyše 80 rokoch (r. 2000);

2. Michalovi Ormandymu z Bratislavy za venovanie vzoriek meteoritov, ktoré sa stali základom zbierky meteoritov a tektitov katedry (2. 12. 2003);

3. Martinovi Mikušovi zo Slovenského gemologického inštitútu v Trenčíne za venovanie veľmi hodnotnej kolekcie brusov prírodných aj syntetických drahých kameňov a kolekcie perál (2005?);

4. Svätoplukovi Prchlíkovi z Lenešic v Českej republike za vyhotovenie a venovanie základnej kolekcie slovenských brúsených drahých kameňov (23. 10. 2010).

5. Martinovi Števkovi z Bratislavy za venovanie mnohých vzoriek najmä z územia Slovenska, ktoré významne obohatili zbierkový fond Mineralogického múzea UK (20. 12. 2016)

6. Lubomírovi Hlaváčovi z Dubnice nad Váhom, Mariánovi Bachňákovi z Rožňavy a firme ENVEX s. r. o. za za venovanie meteoritu Uhrovec, ktorý významným spôsobom obohatil zbierkový fond Mineralogického múzea Univerzity Komenského v Bratislave (18. 9. 2017)²⁶

Medzi ďalšie významné prírastky do zbierok patria dary a nákupy od rôznych mineralógov, či zberateľov ako napr.: Jána Fialu z Třebíča, Františka Součka, P. Chlupáčka z Brna, E. Kostenda z Bratislavy, F. Tumu z Viedne, Ota Sásika z Banskej Štiavnice, A. Tichého z Banskej Štiavnice, J. Donnerovej zo Spišskej Novej Vsi, Tomáša Krut'u z Moravského zemského múzea v Brne, ale aj z Univerzity v Kyjeve, McGill University v Montreale, University of Minnesota v Duluth, Mineralogického múzea Akadémie Vied v Moskve atď.. Niektoré vzorky pochádzajú z darov banských závodov z Kremnice, Banskej Štiavnice a Rudných Baní v Slovinkách atď.. Po roku 1989 pribúdali vzorky od študentov a pracovníkov fakulty.

V roku 2000 bola založená expozícia mineralogického systému Slovenska, vďaka čomu boli oddelené vzorky minerálov z lokalít Slovenska od svetových lokalít. V tomto období sa začali

²⁵ Jedna z najstarších geologických firiem, ktorá dodnes distribuuje minerály z Nemecka. Celý názov firmy znie: Dr. F. Krantz Rheinisches Mineralien-Kontor GmbH & Co. KG [cit. 2018-03-24]. Dostupné na: <https://www.krantz-online.de/de/1.html>

²⁶ ZBIERKY > Úvod. In: *Katedra mineralógie a petrológie* [online]. Bratislava: KATEDRA MINERALÓGIE A PETROLÓGIE, © 2018 [cit. 2018-03-24]. Dostupné na: <http://www.kmap.sk/index.php?go=clanky&id=335&lang=sk>

rozvíjať najmä zbierky minerálov zo Slovenska a meteoritov, čím sa dodnes Mineralogické múzeum UK snaží o uchovávanie neživého dedičstva prírody. V súčasnosti sa v Mineralogickom múzeu UK nachádza jediná kompletná zbierka slovenských meteoritov, ktorá existuje. Ani múzeá v Budapešti, Prahe, Londýne, vo Viedni či v USA nemajú zastúpené všetky slovenské meteority. Každoročne v zbierkach múzea pribúda niekoľko desiatok nových minerálov. Spomedzi všetkých múzeí na Slovensku je práve Mineralogické múzeum UK najaktívnejšie.

Vzhľadom na podmienky Mineralogického múzea UK, nedostatok financií a problémy, ktoré s tým súvisia, je pochopiteľné, že mu chýbajú ďalšie priestory pre depozitár na nové pribúdajúce prírastky, ale aj prostriedky na zakúpenie nových výstavných vitrín. Vzorky minerálov sú uložené vo vitrínach starých niekoľko desiatok rokov. Bežný návštevník si to môže a nemusí všimnúť, pokiaľ je na lektorovanej prehliadke s odborným výkladom kurátora múzea Mgr. Danielom Ozdínom, PhD., ktorý vie tak zaujať, že aj človek, ktorý pozná iba slovo kameň, ho dokáže počúvať zo zatajeným dychom. To, ako je celá expozícia rozvrhnutá a zrealizovaná, bez akejkoľvek finančnej podpory, si zaslúži uznanie aj zo strany profesionálnych múzejníkov.

Hlavná expozícia sa skladá z mineralogického systému podľa Strunzovej klasifikácie minerálov,²⁷ systematicko-topografickej zbierky minerálov Slovenska, systematickej petrografickej zbierky, genetickej a paragenetickej expozície mineralizácií, expozície fyzikálnych vlastností minerálov a technickej expozície katedry s historickými prístrojmi, pomôckami a rôznymi predmetmi súvisiacimi s mineralogickými vedami. V ďalších častiach výstavných priestorov sú expozície drahých kameňov, meteoritov a tektitov, pseudometeoritov, mineraloidov, textúry rúd a tematickej expozície hornín. Aktuálne výstavy sú pegmatity Slovenska, minerály ložiska Gemerská Poloma, supergénne minerály medených ložísk Slovenska, PGE²⁸ a REE²⁹ mineralizácia Mongolska.

Expozícia Mineralogického múzea UK je nainštalovaná v priestoroch pavilónu G Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Prehliadka sa začína pri tzv. soche *Geológia*, od Anny Krišákovvej, ktorá ju vytvorila v roku 1988. Socha ako umelecké dielo by sa skôr hodila do paleontologickej expozície, pretože sú na nej fosílie a tie nemajú nič spoločné s mineralógiou. Múzeum sa snaží už niekoľko rokov získať do úvodného priestoru bankský vozík, ktorý súvisí s minerálmi omnoho viac, avšak bez financií sa ťažko získavajú predmety múzejnej povahy. Mineralogické múzeum UK oslovilo rôzne organizácie, ale aj jednotlivcov o pomoc pri získavaní bankského vozíka pre expozíciu, no, žiaľ, bez výsledku.

Prvá časť expozície (pri soche *Geológia*) je určená študentom a verejnosti ako študijná i edukačná. V centre sa nachádza najvyššia, jediná moderná celoosvetlená vitrína, v ktorej sa nachádzajú rôzne typy pseudometeoritov. Služi na to, aby si verejnosť mohla prezrieť, ako vyzerajú antropogénne či neživé prírodniny, ktoré sa podobajú na meteority, no v skutočnosti nimi nie sú. Pri tejto vitríne si môže každý aj bez prítomnosti odborníka porovnať svoju vzorku, ktorú si prinesie so sebou, s tým, čo je vystavené vo vitríne. Takto jednoducho môže návštevník zistiť, čo vlastní. V porovnaní so Slovenským národným múzeom – Prírodovedným múzeom v Bratislave má Mineralogické múzeum UK oveľa viac pseudometeoritov a meteoritov.

Prehliadka múzea pokračuje petrologickými vitrínami, kde sú vystavené zbierky, ktoré patria k najväčším petrologickým expozíciám v Strednej Európe nielen na univerzitách, ale aj v múzeách. Z hľadiska univerzitných expozícií je potrebné vystavovať viac petrologických

²⁷ Strunzova klasifikácia minerálov je jeden z najpoužívanejších systémov klasifikácie minerálov. Bola vytvorená nemeckým mineralógom Hugom Strunzom, ktorý ju prvý raz publikoval v roku 1941 v diele *Mineralogische Tabellen*.

²⁸ prvky skupiny platiny

²⁹ prvky vzácnych zemín

vzoriek ako v múzeách, aj napriek tomu, že horniny nie sú tak vizuálne lákavé ako minerály, avšak v pedagogickom procese na univerzitách sú nevyhnutnou súčasťou výučby.

Pri petrologickej expozícii sa nachádza časť, ktorá ma prívlastok „technické múzeum“. Tu sú verejnosti sprístupnené rôzne historické predmety a pomôcky, ako napríklad mikroskopy, ktoré sa používali od počiatku vzniku mineralogických vied a štúdií mineralógie na Slovensku. Niektoré mikroskopy, ktoré sú tu vystavené, sa používajú na fakulte dodnes aj napriek ich veku. V expozícii sa nachádza i niekoľko raritných zbierkových predmetov, ako napríklad odrazový mikroskop, ktorý bol pôvodne zakúpený na sledovanie odraznosti minerálov. Až pri jeho počiatočnom používaní sa zistilo, že sa má používať na meranie odraznosti kože a nie geologických materiálov. Preto nikdy nebol použitý a je to teda úplne „nový“ fungujúci prístroj, ktorý má už takmer 50 rokov.

Najvzácnejší zbierkový predmet je Goldschmidtov dvojkruhový goniometer z prelomu 19. – 20. storočia, o ktorom sa pripravuje príspevok do publikácie k storočnici univerzity. Ide o veľmi vzácny model prístroja firmy Stoe & Cie z Heidelbergu, ktorý sa používal na určenie uhlov vytvorených priľahlými kryštalovými plochami, ktoré predstavovali hlavný spôsob identifikácie kryštálov až do dvadsiateho storočia. Využíval sa tiež na určenie indexu lomu kryštálu meraním uhlov, ktoré vytvára svetlo pri jeho prechode.³⁰ V Nemecku sa vyrábali goniometre od roku 1887 v niekoľkých radoch na kusy. Exponát je tým zvláštny, že nie je zaevidovaný výrobcom, a preto ide o veľmi vzácny modelový rad. Goniometer vyrobili okolo roku 1900 na návrh svetoznámeho prof. Victora Moritza Goldschmidta (1888 – 1947), zakladateľa modernej geochemie a kryštalochémie. Je možné, že ide jeden o z mála zachovaných kusov v Európe a možno aj vo svete. Ide o ozajstnú raritu, pretože je funkčný.

Medzi vystavené exponáty, ktoré upútajú návštevníka, patrí aj model štruktúry ikosaedronu zložený z pivných etikiet s vyobrazením piva z vonkajšej strany. Autorom tejto štruktúry je bývalý docent – kryštalograf, ktorý mal veľmi rád pivo. Rovnaký tvar zložený z päťuholníkových a šesťuholníkových plôch má napríklad aj futbalová lopta.

Ďalšou zaujímavosťou expozície je dokumentácia vývoja podložiek pod minerály, ktorá patrí medzi jedinečné, pretože bežne sa v mineralogických expozíciách múzeí nevystavujú. Rovnako sa tu nachádza vývoj mineralogických etikiet, ktoré nebývajú vystavené v žiadnej univerzitnej ani múzejnej expozícii. Štítky dokumentujú veľmi dôležité údaje o tom, ako sa zbierky vyvíjali, informujú najmä o lokalizácii minerálu, o nálezcovi, príp. donátorovi zbierky a pod. Lokálne informácie sú veľmi dôležité, pretože mnohé údaje sa neskôr už nedajú zistiť. Preto majú tieto štítky svoj význam. Na niektorých je uvedené meno kurátora zbierok v danom období. Aj takéto zaznamenané detaily sú jedinečné svojou výpovednou hodnotou.

V nasledujúcej časti expozície sa nachádza mineralogický systém Slovenska, ktorý je vystavený v dvadsiatich štyroch vitrínach. Minerály sú zoradené podľa mineralogického systému od prvkov, sulfidov, halogenidov, oxidov a hydroxidov, uhličitanov, síranov, fosforečnanov, kremičitanov až po organické minerály a mineraloidy. Mineraloidy sú takmer monominerálne substancie neživej prírody, ktoré väčšina múzeí neeviduje ako samostatnú skupinu v rámci objektov neživej prírody. V múzeách majú väčšinou iba minerály, horniny, drahé kamene a meteority. V Mineralogickom múzeu UK sú hojne zastúpené a vystavené na dvoch miestach. V úvodnej časti expozície pri soche *Geológia*, ale aj v časti mineralogického systému Slovenska.

³⁰ Goldschmidt goniometer. In: *The Collection of Historical Scientific Instruments* [online]. Cambridge: Harvard University, 2018 [cit. 2018-03-24]. Dostupné na: <http://waywiser.fas.harvard.edu/objects/515/goldschmidt-goniometer;sessid=F3304832744A211D2E4CAA8CF7BA13E7>

Samotný mineralogický systém je charakteristický tým, že ide o druhovo najbohatšiu expozíciu minerálov Slovenska z nášho územia, ktoré sa nachádzajú v expozícii nielen na Slovensku.

Prírodovedné múzeum SNM sa vo svojej expozícii zameriava predovšetkým na esteticky pekné minerály a nie na diverzifikáciu z hľadiska minerálov na Slovensku, preto je expozícia Mineralogického múzea Univerzity Komenského v Bratislave najhodnotnejšia z hľadiska topografickej mineralógie a druhej diverzity minerálov na Slovensku.

V ďalšej miestnosti Mineralogického múzea UK je prezentovaný mineralogický systém sveta. Tu sa nachádzajú aj viaceré exkluzívnejšie zbierkové exponáty, meteority a tektity spolu s gemologickou³¹ expozíciou. V rámci tejto časti sa vystavuje kolekcia prírodných a syntetických perál. Nachádza sa tu ukážka sklenených modelov najväčších diamantov sveta. Aj v tejto časti sa nachádza z pohľadu návštevníka rarita. Ide o obraz – krajinku, jantárovú mozaiku z Ukrajiny, ktorú venoval prof. Vladimír Melnikov z Kyjeva. Medzi zaujímavosti patria meteority a kompletná kolekcia slovenských meteoritov, ktoré boli doteraz na Slovensku nájdené.

Evidenciu zbierok, ktorú vytvorili Mgr. Daniel Ozdín, PhD., spolu s pracovníkom ŠGÚDŠ³² v Bratislave RNDr. Petrom Paudišom, PhD. si Mineralogické múzeum UK prispôbilo pre svoje potreby³³. Ide o jednoduchú, ale pritom prehľadnú evidenciu, v ktorej sú všetky potrebné údaje o každom jednom mineráli. K evidencii sa dajú pridávať aj fotografie. Výsledok databázy je prehľadný a technicky nenáročný. Takto sa postupne evidujú všetky minerály v zbierke. Evidencia je vytvorená v programe Microsoft Access, z ktorého je veľmi jednoduché pripraviť akékoľvek potrebné výstupy do excelovských tabuliek. Okrem evidencie vlastní Mineralogické múzeum UK tri historické prírastkové knihy, do ktorých sa ručne zapisovali a čiastočne aj zapisujú nové zbierkové prírastky. Všetky údaje z prírastkových kníh sa prepisujú aj do elektronickej podoby.

Na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave na Katedre geológie a paleontológie, Katedre ložiskovej geológie a na Katedre geochemie sa nachádzajú ďalšie výstavné mineralogické, petrografické, ložiskové, geologické a paleontologické vzorky. Tieto zbierky majú v permanentnej starostlivosti zamestnanci a doktorandi. Je otázkou, či tieto ostatné zbierky by spolu so zbierkami Mineralogického múzea UK nemali patriť pod jedno múzeum, pretože ide o určité dedičstvo minulosti, ktoré treba uchovávať a chrániť aj z dôvodu, že každá katedra nemôže mať svoje vlastné múzeum, respektíve múzejné zariadenie. V zahraničí fungujú celouniverzitné múzeá, ktoré majú rozdelené expozície podľa vedných disciplín, a nachádzajú sa v nich aj samostatné mineralogické a geologicko-paleontologické expozície. Avšak častejším prípadom sú len mineralogické múzeá a ostatné expozície (najmä paleontológia) nie je súčasťou múzeí, ale len výstavných zbierok, ktoré do značnej časti slúžia na vzdelávacie účely. Tento model je vhodný aj pre Univerzitu Komenského, pretože časť paleontologických zbierok venovala Katedra geológie a paleontológie Prírodovedeckej fakulty UK v Bratislave Slovenskému národnému múzeu. Bolo by pozitívnym prínosom, keby ostatné geologické katedry jednej Prírodovedeckej

³¹ Gemológia je veda zaoberajúca sa drahými kameňmi. Skúma vznik, lokáciu, vlastnosti a technológiu spracovania drahých kameňov a zameriava sa na ich identifikáciu a rozlíšenie od umelých (syntetických) ekvivalentov.

³² Štátny geologický ústav Dionýza Štúra

³³ Tým, že ide o múzejné zariadenie, nemusí striktno dodržiavať 1- a 2-stupňovú evidenciu v zmysle zákona NR SR č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona SNR č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov a výnosu MK SR z 10. augusta 2015 č. MK-2544/2015-110/11648 o podrobnostiach vykonávania základných odborných činností v múzeách a v galériách a o evidencii predmetov kultúrnej hodnoty.

fakulty dali svoje mineralogické, petrografické a ložiskové zbierky do správy Mineralogickému múzeu UK, kde tematicky patria a majú najlepšiu a najmä udržiavanú evidenciu vzoriek.

Pokiaľ sa do Mineralogického múzea UK dostanú vzorky, ktoré už vo svojej evidencii má a sú vo fonde hodnotnejšie vzorky z estetického alebo iného hľadiska, tak takéto vzorky slúžia pri učebnom procese pre potreby študentov, na základe ktorých sa učia.

Predmety múzejnej povahy sa evidujú v rámci katedry ako majetok katedry. Ak prišlo k nejakému odpísaniu majetku z evidencie (väčšinou mikroskopy a iné menšie pomôcky a prístroje), tak predmety múzejnej povahy sa evidujú ako majetok s nulovou hodnotou, čiže sa nemôžu len tak vyhodit' a vyradiť s evidencie majetku fakulty. Tento postup je správny, pretože múzejné zariadenie by si malo vypracovať aj evidenciu na predmety múzejnej povahy, podobne ako má vypracovanú evidenciu minerálov.

Expozícia je preto taká veľká, hodnotná a významná, lebo sa v nej nenachádzajú len vzorky, ktoré sú majetkom Mineralogického múzea UK, ale sú v nej umiestnené aj vypožičané vzorky od vyše dvadsiatich piatich súkromných osôb z celého Slovenska. Na štítkoch jednotlivých vystavených exponátov sa nachádza drobné číslo v pravom dolnom rohu. Pod každým takýmto číslom sa ukrýva meno zberateľa – vlastníka³⁴. Mená všetkých vlastníkov s priradeným číslom sú napísané zlatými písmenami na kamennom epitafe.

Za zmienku stojí pripomenúť si mená kurátorov, ktorí sa zaslúžili o uchovávanie a rozširovanie zbierok Katedry mineralógie a petrológie v priebehu desiatok rokov.

1940 – 1977 Rudolf Lukáč
1961 – 1982 Vlasta Judinová
1979 – 1989 Daniela Briatková
1989 – 1991 Ivan Friedl
1991 – 1997 Viktória Fejdiová
1997 – 2000 Miroslav Horal
2000 – dodnes Daniel Ozdín

Mineralogické múzeum UK má v súčasnosti najväčšiu systematickú expozíciu minerálov Slovenska vôbec, najväčšiu kolekciu meteoritov a tektitov na Slovensku, jednu z najväčších petrografických expozícií na univerzitách v Európe a vo svojich zbierkových fondoch má aj holotypy piatich typových minerálov (hodrušit, chovanit, oxy-skoryl, javorieit, fluórarrojadit-(BaNa)).

Čo sa týka budúcnosti, je potrebné veriť tomu, že sa zbierky uchovávajú ako jeden celok a že sa nájde spôsob, aby sa tento celok nezrušil, pretože sú jedinečnou pýchou Univerzity Komenského. Z minulosti sú známe prípady, keď sa univerzitné zbierky rušili a v podstate sa darovali, rozpredali či stratili.

Ak by prišlo k niečomu takému, tak v takomto prípade už nie je cesty späť, pretože k daným vzorkám sa už nebude dať dostať. Každý nález minerálu býva jedinečný a v mnohých prípadoch sa už daný minerál v danej kvalite na lokalite nikdy nenašiel. V dnešnej dobe je to ešte pravdepodobnejšie, nakoľko častokrát dochádza k úplnej devastácii lokalít minerálov a k ich zániku. To, že likvidácia mineralogických zbierok na univerzitách nie je len marginálnou

³⁴ Prof. Ladislav Turecký, prof. Pavel Uher, doc. Peter Ivan, doc. Jaroslav Pršek, doc. Daniel Pivko, Dr. František Bakos, Dr. Štefan Ferenc, Dr. Tomáš Mikuš, Dr. Daniel Ozdín, Dr. Peter Pauditš, Dr. Pavol Siman, Mgr. Martin Štefko, Mgr. Miroslav Horal, Mgr. Michal Mat'ášovský, Mgr. Silvio Michal, Miroslav Haruštiak, Peter Olejník, Dušan Peterec, Peter Sečkář a Peter Tuček.

záležitosťou menej významných vysokých škôl je aj príklad Filadelfskej akadémie v USA. Táto historicky najvýznamnejšia a najstaršia akadémia s pravdepodobne najväčšími mineralogickými zbierkami na celom americkom kontinente v roku 2006 predala väčšinu svojich mineralogických zbierok súkromným predajcom minerálov v USA.³⁵

Mineralogické múzeum UK by chcelo vybudovať ešte ďalšie časti expozície, ktoré by reprezentovali geológiu s paleontológiou, uchovávať modely, technické pomôcky, podobizne významných mineralógov, ako napríklad profesora Emila Makovického, petrologické a geologické technologické exponáty. Rozhodne by nebolo dobré, keby sa toto celé úsilie stratilo.

Prehľad múzeí na Slovensku, v ktorých sú inštalované geologické a mineralogické zbierky.³⁶

Názov múzea, sídlo:	Názov expozície:
Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica	Dokumentácia meďnorudného baníctva
Stredoslovenské múzeum, Tihányiovský kaštieľ v Radvani	Príroda stredného Slovenska, geologická stavba, pôdne pomery, ochrana prírody a životného prostredia
Slovenské banské múzeum, Banská Štiavnica – Berggericht	Mineralogicko-ložisková expozícia, minerály a horniny zo slovenských aj svetových ložísk
Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici na Sládkovičovej ul. 21	Baníctvo, dejiny baníctva, bansko-technické zariadenia
Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici na Kammerhofskej ul. 2	Baníctvo, dejiny, banícke školstvo a umenie na Slovensku
Banské múzeum v prírode, Banská Štiavnica	Banícky skanzen, povrchová a podzemná expozícia, ťažné stroje, ťažná veža – Žofia, šachta Ondrej v dĺžke 1300 m
Šarišské múzeum, Bardejov	Príroda severovýchodného Slovenska a jej ochrana
SNM, Prírodovedné múzeum v Bratislave	Klenoty Zeme a Pravek života. Mineralogické, petrologické, paleontologické zbierky
Múzeum Čachtice, pobočka Trenčianskeho múzea	Paleontologické nálezy z okolia Čachtíc
Žitnoostrovne múzeum v Dunajskej Strede	Prírodovedné zbierky
Hradné múzeum vo Fiľakove	Paleontologické zbierky, expozícia Pamiatky skamenelého života v okolí Fiľakova, (Pozn.: v r. 2018 pribudne expozícia venovaná výnimočnému výskytu zařiru v okolí Hajnáčky)
Naftárske múzeum a skanzen v Gbeloch	História objavenia ropy a dokumentácia ťažby
Banícke múzeum v Gelnici, pobočka Múzea Spiša	Baníctvo, modely pracovísk, rekonštruovaná štôlna, geologické a mineralogické zbierky Spiša

³⁵ WILSON, Wendell E. The Philadelphia Academy Sale. In: *The Philadelphia Academy sale. Axis, vol. 2, c. 5, 1-3* [online]. Tucson: 2018. [cit. 2018-05-18]. Dostupné na: <https://mineralogicalrecord.com/pdfs/Editorial.pdf>; SLAGLE, Jake. Philadelphia Academy's Maryland Mineral Suite Comes Home. In: *MINERAL BLISS* [online]. Tucson: 2018. [cit. 2018-05-18]. Dostupné na: <http://mineralbliss.blogspot.sk/2010/03/philadelphia-academys-maryland-mineral.html>

³⁶ SABUCHA, R. Minerály a horniny Slovenska, portál o našej neživej prírode. IN: *Minerály a horniny Slovenska* [online]. Ružomberok: 2018. [cit. 2018-03-24]. Dostupné na: http://www.minerality.sk/files/poz/muzea_v_sr.htm

Slovenské banské múzeum, Expozícia uhoľného baníctva na Slovensku	Baníctvo, dobývacie stroje a technika, imitácia podzemných ťažných priestorov, banícke školstvo, banícke spolky
Vlastivedné múzeum v Hanušovciach nad Topľou	Prírodné pomery okresu Vranov nad Topľou
Múzeum Hlohovec v Hlohovci	Zbierky z geológie a mineralógie
Vihorlatské múzeum v Humennom	Prírodovedné, geologické, mineralogické a paleontologické zbierky
Podunajské múzeum v Komárne	Národopisná časť, ryžovanie zlata
Slovenské technické múzeum v Košiciach	Banícka expozícia v podzemí, baníctvo a hutníctvo, vysoká pec Karol pri Vlachove, hámor v Medzeve, vzorky užitočných minerálov z ložísk SGR
Východoslovenské múzeum v Košiciach	Príroda Karpát, geologické, mineralogické a paleontologické zbierky
Múzeum mincí a medailí v Kremnici	Expozícia minciarstva a medailérstva, baníctvo drahých kovov
Národopisné múzeum v Liptovskom Hrádku	Banícky dom vo Vyšnej Boci (aj mineralogická expozícia)
Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši	Kras a jaskyne Slovenska, Minerály – výskyt, využitie, ochrana, zbierka sintrov, dokumentácia jaskýň, jaskyniarstvo, mapy, ochrana prírody
SNM, Turčianske múzeum Andreja Kmet'a v Martine	Príroda Turca, Kmetianium – historizujúca inštalácia expozície SNM
Zemplínske múzeum v Michalovciach	Prírodovedná expozícia
Pohronské múzeum v Novej Bani	Pamiatky na baníctvo, expozícia o najmladšej slovenskej sopke Putikov vršok
Oravské múzeum v Oravskom Podzámku – Hrad	Prírodovedné zbierky, Oravská priehrada
Balneologické múzeum v Piešťanoch	Minerálne vody Slovenska, balneohistória
Podtatranské múzeum v Poprade	Expozícia Gánovce – neandertálsky človek, zbierka minerálov
Vlastivedné múzeum v Prešove	Prírodovedné zbierky
Hornonitrianske múzeum v Prievidzi	Geologické zbierky, miocénna flóra
Mestské múzeum v Rajci	Geologické zbierky
Gemersko-malohontské múzeum v Rimavskej Sobote	Geologická časť, tektonický vývoj, geologické pomery, nerastné bohatstvo, speleológia
Banícke múzeum v Rožňave	Príroda Slovenského krasu, Baníctvo a hutníctvo Gemera
Liptovské múzeum v Ružomberku	Prírodovedná expozícia, minerály, horniny, skameneliny
Liptovské múzeum, vážnica a klopačka v Ružomberku	Baníctvo a hutníctvo, vážnica a klopačka, banícke pomôcky, vozíky, ukážky rúd

Solivar pri Prešove, pobočka Slovenského technického múzea v Košiciach	Technické objekty na čerpanie a varenie soli, šachta Leopold, klopačka
Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi	Prírodovedné zbierky, geomorfológia, geologický podklad, banícke predmety
Mestský vlastivedný dom v Šamoríne, pobočka Žitnoostrovneho múzea v Dunajskej Strede	Predmety spojené s ryžovaním zlata
Múzeum TANAPu v Tatranskej Lomnici	Ochrana prírody, geológia, kartografia, geologická stavba
Trábečské múzeum v Topoľčanoch	Prírodovedné zbierky
Trenčianske múzeum v Trenčíne	Prírodovedná expozícia, geologická stavba územia trenčianskeho regiónu
Západoslovenské múzeum v Trnave	Prírodovedné zbierky, mineralogické a paleontologické zbierky
Mestské múzeum v Zlatých Moravciach	Prírodovedná expozícia, paleontologické nálezy, mineralogická zbierka
Považské múzeum v Žilina	Geologické zbierky
	Príroda severozápadného Slovenska v kaštieli Krasňany (prístupná máj – september)

Expozície a výstavy Univerzity Komenského

Univerzita Komenského sa v priebehu svojej existencie aktívne podieľala na príprave výstav viacerými spôsobmi. Výstavná činnosť by sa dala rozdeliť do niekoľkých „vrstiev“. Pre lepšiu orientáciu tejto činnosti nám poslúži nasledujúca tabuľka:

Na pôde UK	Mimo UK
Organizované:	Ako prezentácia univerzity:
a) školou (študentmi, pedagógmi a pracovníkmi UK, fakultami, súčasťami UK)	a) samostatne
b) mimoškolskými organizáciami, združeniami, klubmi, jednotlivcami	b) s inými univerzitami a VŠ
Usporiadané na:	Formou výpožičiek zbierkových predmetov na výstavy, resp. do expozícií (o školstve, vede, technike...) pre múzeá a iné inštitúcie
a) na rektoráte (budova na Šafárikovom námestí 6 v Bratislave)	
b) na jednotlivých fakultách alebo súčiastiach UK	

Univerzita Komenského najmä od 2. polovice 20. storočia pripravovala niekoľko expozícií. Išlo o menšie, ale aj väčšie projekty. Prvými lastovičkami, akými sú prvými stálymi expozíciami,

boli takzvané izby revolučných tradícií, kde sa okrem politickej marxisticko-leninskej propagandy prezentovali fakulty alebo univerzita ako celok. Prvá takáto Izba revolučných tradícií sa zriadila na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Trnave ku Dňu učiteľov.³⁷ Pri jej inštalácii pomáhali pracovníci Západoslovenského múzea v Trnave. Ďalšie izby revolučných tradícií sa zriadili na Rektoráte UK. Prvý raz pri príležitosti 60. výročia založenia univerzity a druhý raz v roku 1981.

Popri výročných výstavách, ktorým sa budeme venovať neskôr, sa Archív UK aktívne podieľal aj na spoluorganizovaní výstav v múzeách. Ako príklad uvedieme zápožičku predmetov na výstavu SNM *Veda v minulosti a súčasnosti*, ktorá sa konala od júna do novembra 1982. Náležitosti vybavoval PhDr. J. Bartl z oddelenia Propagácie a historickej dokumentácie (dnešný Archív UK), ktorý vypracoval zoznam zapožičaných trojrozmerných predmetov zväčša z rôznych fakúlt, určil termín ich prevzatia pracovníkmi SNM:

- Z PriF UK sa zapožičali publikácie (štúdie, skriptá, napr.: B. Cambel, J. Jarovský: Objavené poznatky ve výskumu sulfidů železa, 1979; P. Hrnčiar: Organická chémia, 1977; L. Melioris: Hydrogeochémia – skriptá; A. Švehla, M. Vačková, J. Ivan: Vzorkovanie a analýza ferozliatin; Š. Paulov: Fyziológia živočíchov a človeka) a prístroj *Zariadenie pre kapilárnu izotachoforézu*.
 - Z FaF UK išlo o exponát *JODONAL A a B* týkajúci sa solubizácie jódu spolu s prospektami a fotografiou zlatej medaily z INCHEBY 75.
 - Z FMFI UK³⁸ sa zapožičal *Prijímač AKR-2*, ktorý bol vyvinutý v rámci programu INTERKOZMOS (z katedry experimentálnej fyziky). *Procesná difrakčná komôrka*, ktorá umožňovala registrovať na fotografický film nedeformovaný obraz roviny recipročnej mriežky.
- Z ostatných fakúlt (PedF UK v Bratislave so sídlo v Trnave, FaF, FTVŠ, FMFI, PriF, LF, FiF, PraF, UML³⁹ a UAMaVT⁴⁰) sa celkovo zapožičalo 43 ks kníh, 3 ks diplomových prác, 1 ks fotografie, 1 ks recenzie a 3 ks obalov kníh.⁴¹

Vytváranie zbierok Univerzity Komenského – zbierka predmetov múzejného typu

Archív UK nemá zákonom určené získavať predmety múzejného typu, avšak zanietenosť jeho pracovníkov, lojalita k univerzite a absencia múzea či múzejného centra ich vedie k dobrovoľnému získavaniu a uchovávaní takýchto predmetov súvisiacich s univerzitou. Vo svojej múzejno-dokumentačnej činnosti univerzity by mal prostredníctvom svojich zbierok, podobne ako múzeá, dokumentovať autentické objekty schopné zastupovať dokumentovanú skutočnosť a reprezentovať jej hodnoty tak, aby v budúcnosti prostredníctvom tejto skutočnosti mohol vytvoriť jej model, ktorý ju bude adekvátne zastupovať. Dôležitou úlohou pri zbierkotvornej činnosti Archívu UK by malo byť to, aby nezhrmažďoval (nezískaval) solitéry, ale aby jednotlivé predmety mali medzi sebou väzby na udalosti, činnosti, vecnú príbuznosť či vzájomné vzťahy, ktorými sa prezentuje vývoj univerzity. Preto je nesmierne dôležitý systém evidencie predmetov múzejnej a dokumentačnej hodnoty.

V nasledujúcej časti štúdie sa pokúsime načrtnúť zavedenie určitého systému v zbierkach

predmetov múzejného typu Archívu UK a vypracovať klasifikáciu predmetov a ich evidencie. Archív UK má v porovnaní s múzeami určitú výhodu, pretože nie je striktné viazaný na zákon NR SR č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty, preto si môže dovoliť prispôbiť si spracovávanie predmetov múzejnej hodnoty podľa vlastných potrieb. Archív UK má záujem a považuje si za nevyhnutné odborne spracovať múzejné zbierky. Výhodou pri spracovávaní jednotlivých zbierok Archívu UK je, že väčšina sprievodnej, doplnkovej dokumentácie a literatúry je dostupná priamo v archíve v jeho fondoch, v archívnej príručnej knižnici či oddelení dokumentácie.

Pri vytváraní kategórií, skupín a druhov jednotlivých zbierkových predmetov v zbierkach predmetov múzejného typu Archívu UK sme vychádzali zo zaužívaných triedení, ktoré boli v múzejnej praxi odskúšané a podrobne opísané. Pôvodne mali najmä múzeá vlastivedného typu desať tematických celkov: priemysel, remeslá, pôdohospodárstvo, tržné vzťahy a doprava, spoločenské pomery a základné potreby, štát, politické pomery, vojenstvo, školstvo a kultúru, telovýchovu a šport.⁴² Neskôr sa ďalej upravovali. Každú činnosť, proces alebo udalosť možno autenticky doložiť prvkami desiatich skupín: 0 osoby, 1 náčinie, 2 zbrane, 3 munícia, 4 odev, 5 zbroj, 6 vybavenie/osobné predmety/výstroj, 7 symboly, 8 objekty, 9 dokumenty.⁴³

Jednému z podrobných opisov kategórií predmetov múzejnej a galerijnej hodnoty, ktoré nie sú zachovávané v múzeu alebo v galérii a na ktoré sa vzťahuje osobitný režim právnej ochrany vo vzťahu k zahraničiu, sa venovala príloha číslo 5 zákona NR SR č. 115/1998 Z. z. o múzeách a galériách a o ochrane predmetov múzejnej hodnoty. V danej prílohe sa presne špecifikovala kategória predmetu múzejnej a galerijnej hodnoty. Išlo o usmernenie, zatriedenie a určenie nomenklatúrnej hodnoty podľa Spoločného colného sadzobníka, kde boli predmety rozdelené do 15 kategórií, a to:

1. archeologické predmety staršie ako 50 rokov, ktoré sú produktmi: a) vykopávok a nálezov na pevnine alebo pod vodou; b) archeologických lokalít; c) archeologických zbierok;
2. prvky, ktoré sú integrálnou súčasťou umeleckých, historických alebo náboženských pamiatok, ktoré boli rozobrané a ktorých vek presahuje 50 rokov;
3. obrazy a maľby a kópie vytvorené rovnakým postupom ako originál, iné ako tie, ktoré sú zahrnuté do kategórie 4 alebo 5, vytvorené výhradne ručne, akoukoľvek technikou a na akomkoľvek materiáli, staršie ako 50 rokov a nepatriace ich autorom;
4. akvarely, gvaše a pastely vytvorené výhradne ručne a na akomkoľvek materiáli, staršie ako 50 rokov a nepatriace ich autorom;
5. mozaiky okrem tých, ktoré patria do kategórie 1 alebo 2, a kresby vytvorené výhradne ručne, akoukoľvek technikou a na akomkoľvek materiáli, staršie ako 50 rokov a nepatriace ich autorom;
6. originály rytín, grafík, siet'otlačí a litografií s ich príslušnými štočkami a originály plagátov staršie ako 50 rokov a nepatriace ich autorom;
7. originály sôch alebo súsoší (plastík) a kópie vytvorené rovnakým postupom ako originál, staršie ako 50 rokov a nepatriace ich autorom okrem tých, ktoré sú uvedené v kategórii 1;
8. fotografie a filmy a ich negatívy staršie ako 50 rokov a nepatriace ich autorom;
9. inkunábuly (prvotlače)⁴⁴ a rukopisy vrátane máp a hudobných partitúr⁴⁵ jednotlivo alebo

³⁷ Prvá izba revolučných tradícií na UK. In: *Naša univerzita*. Roč. 22, Apríl 1976, č. 8, s. 5.

³⁸ Pôvodné pomenovanie Fakulty matematiky, fyziky a informatiky UK bolo Matematicko-fyzikálna fakulta UK.

³⁹ ÚML – Ústav marxizmu-leninizmu UK.

⁴⁰ ÚAMaVT – Ústav aplikovanej matematiky a výpočtovej techniky UK.

⁴¹ Archív Univerzity Komenského v Bratislave: fond AUK: Fascikel Zápožičky SNM na výstavu Veda na Slovensku.

⁴² ZUBEREC, Vladimír. Muzeálna dokumentácia a prezentácia obdobia výstavby socializmu. In: *Múzeum*, 1/1973, s. 18.

⁴³ DITE, Tibor. Anatómia múzejného tezauru. In: *Múzeum*, 2/2011, s. 18-20.

⁴⁴ Po správnosti ide o knižničný fond.

⁴⁵ Po správnosti ide o archívne dokumenty.

v rámci zbierok staršie ako 50 rokov a nepatriace ich autorom;

10. knihy staršie ako 50 rokov⁴⁶ jednotlivé alebo v rámci zbierok;

11. tlačené mapy⁴⁷ staršie ako 50 rokov;

12. archívy a ich akékoľvek časti akéhokoľvek druhu a na akomkoľvek médiu staršie ako 50 rokov;

13. a) zbierky a vzorky zo zoologických, botanických, mineralogických alebo z anatomických zbierok; b) zbierky historického, paleontologického, etnografického, numizmatického alebo filatelistického významu;

14. dopravné prostriedky staršie ako 75 rokov;

15. akékoľvek iné starožitné predmety nezahrnuté do kategórií 1 až 14; a) staré od 50 do 100 rokov: hračky a hry / výrobky zo skla / predmety zo základných kovov / úžitkové predmety z umelých materiálov / striebrotepecké a zlatotepecké predmety / nábytok / optické, fotografické alebo kinematografické prístroje / hudobné nástroje / hodiny a hodinky a ich časti / predmety z dreva / keramické výrobky – predmety z porcelánu a hrnčiarске výrobky / gobelíny a iné starožitné dekoračné textilie vyrobené rôznymi technikami / sakrálné textilie, odevy a odevné doplnky / koberce / tapety / zbrane; b) staršie ako 100 rokov.

Na základe vyššie uvedených informácií a argumentov by kritériami na tvorbu múzejných zbierok Archívu UK mali byť:

1. trvalá umelecká a výtvarná hodnota múzejného predmetu;

2. trvalá historická hodnota múzejného predmetu;

3. trvalá dokumentačná hodnota múzejného predmetu;

4. technický stav múzejného predmetu.

Typy zbierok v Archíve UK by sme mohli deliť na:

a) výtvarné/umelecké diela, ktoré univerzita dostala ako dar, objednala si ich zhotovenie, majú mimoriadny význam pre dejiny univerzity, resp. boli vytvorené študentom/pedagógom;

b) zbierky, ktoré dokumentujú vývoj a dejiny univerzity (udalosti, osobnosti);

c) zbierky viažuce sa k významným osobnostiam;

d) zbierky, ktoré svojou povahou prispeli k objavom/pokroku/prestíži univerzity;

e) zbierky, ktoré nahrádzajú zničené originály;

f) zbierkové predmety cudzej proveniencie, ktoré univerzita dostala ako dar;

g) zbierky dokumentujúce učebný proces.

Záver

Múzejno-dokumentačná činnosť Univerzity Komenského je kontinuálny proces časovo obmedzený existenciou univerzity. Naším zámerom bolo zoznámiť sa s témou múzejno-dokumentačnej činnosti UK, podrobne ju analyzovať, charakterizovať a zároveň prezentovať dve súčasti UK, ktoré významným podielom prispeli a prispievajú k múzejno-dokumentačnej činnosti Univerzity Komenského v Bratislave. Vzhľadom na to, že táto téma je veľmi rozsiahla, bolo by vhodné a potrebné v budúcnosti pokračovať vo výskume a nové poznatky publikovať v parciálnych štúdiách.

Z výskumu vyplýva, že Mineralogické múzeum UK si plní svoje poslanie v súlade so svojim zameraním a naopak Archív UK svoje poslanie plní nad rámec stanovený zákonom NR SR

⁴⁶ Po správnosti ide o knižničný fond.

⁴⁷ Po správnosti ide o archívne dokumenty.

č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov a vyhlášky č. 628/2002 Z. z., ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov vďaka zánieteniu svojich pracovníkov už 55 rokov svojej existencie. Obe tieto pamäťové inštitúcie sú pre Univerzitu Komenského svojou činnosťou dôležité pri jej prezentovaní. Archív UK od svojich počiatkov nahrádza celouniverzitné múzeum alebo múzejné centrum. V závere by sme chceli skonštatovať, že pre nás ako pracovníčku Archívu UK a zároveň študentku muzeológie bude výzvou vypracovať návrh na zriadenie Múzejného centra Archívu UK, etablovať múzejnú činnosť UK, rozpracovať koncepciu budovania a spracúvania múzejných zbierok. Naskytajú sa aj témy týkajúce sa zhodnotenia zbierok Archívu UK z archívno-múzejného hľadiska a potreba presne špecifikovať charakter a typy zbierok predmetov múzejného typu v Archíve UK.

Istou výzvou, náročnou úlohou, s ktorou sa budeme musieť popasovať, bude nadviazanie spolupráce s pracoviskami podobného zamerania a zmapovať práce študentov, ktorí sa vo svojich bakalárskych či magisterských prácach venovali múzejno-dokumentačnej činnosti.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Archívne pramene

Archív UK: fond Rektorát UK, RS RUK: fascikel Rektorát UK, korešpondencia kvestora, A II/2 1969.

Literatúra

ALFAGEME GONZÁLEZ, Begoña – MARÍN TORRES, Teresa (2006). Uso formativo de Museos Universitarios en España. In: *Revista de Teoría y Didáctica de las Ciencias Sociales*, N° 11. Mérida : Universidad de los Andes, ISSN 1316-9505.

Botanická záhrada. In: *Worldwide Database of University Museums and Collections* [online]. Lisboa: UMAC, © 2017 [cit. 2018-04-01]. Dostupné na: <http://university-museums-and-collections.net/bratislava/botanic-garden>

DITE, Tibor (2011). Anatómia múzejného tezauru. In: *Múzeum*, č. 2, s. 18-20. ISSN 0027-5263 Dr. F. Krantz Rheinisches Mineralien-Kontor GmbH & Co. KG [cit. 2018-03-24]. Dostupné na: <https://www.krantz-online.de/de/1.html>

Encyklopedie osobností České a Slovenské republiky. London : Oxford Encyclopedia, 2015, 1536 s. ISBN 9780993124938.

Evidencia múzejných zariadení na Slovensku (XLS, 156,7 kB). In: *Múzejné zariadenia* [online]. Bratislava: Slovenské národné múzeum, © 2009. [cit. 2018-03-24]. Dostupné na: <http://www.snm.sk/?muzejne-zariadenia>

FILO, Jaroslav (1963). Kabinet dejín UK založený. In: *Naša univerzita*. Roč. 9., č. 1.-2., 28. IX. Goldschmidt goniometer. In: *The Collection of Historical Scientific Instruments* [online]. Cambridge: Harvard University, 2018 [cit. 2018-03-24]. Dostupné na: <http://waywiser.fas.harvard.edu/objects/515/goldschmidt-goniometer;jsessionid=F3304832744A211D2E4CAA8CF7BA13E7>

JONÁŠ, Martin (2011). Základní fáze rozvoje univerzitního sběratelství. In: *Univerzitní muzea a sbírky* [online]. Brno : Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, [cit. 2018-04-01]. Dostupné na: http://is.muni.cz/th/180561/ff_m/.

- Kolektív autorov (1969). Výstavy. In: *Univerzita Komenského v Bratislave * Celonárodné oslavy polstoročnice Univerzity Komenského v Bratislave a poltisícročia Academie Istropolitany * Prehľad činnosti 1968/69 * Bibliografia 1968*. Bratislava : Univerzita Komenského.
- KRIŠKOVÁ, Zdena (2017). *Kultúrne dedičstvo a pamäťové inštitúcie so zreteľom na múzeá*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce. ISBN 9788374909990.
- MACHAJDÍKOVÁ, Elena (2009). Činnosť Archívu SNM. In: *Odborné činnosti > Archív SNM > Základné informácie* [online]. Bratislava: Slovenské národné múzeum [cit. 2018-04-01]. Dostupné na: <http://www.snm.sk/?cinnost-archivu-snm>
- MARETTA, Robert Gregor (2017). Elemír Rákoš a teória archívnych dokumentov. In: *Zborník Spoločnosti slovenských archivárov 2017*. Bratislava : Spoločnosť slovenských archivárov. ISBN 978-80-971356-3-8.
- OZDÍN, Daniel (2017). Mineralogické múzeum Univerzity Komenského. In: *ESEMESTNÍK : Spravodajca Slovenskej mineralogickej spoločnosti. Roč. 6, č. 1*. ISSN 1338-6425.
- SLAGLE, Jake (2018). Philadelphia Academy's Maryland Mineral Suite Comes Home. In: *MINERAL BLISS* [online]. Tucson. [cit. 2018-05-18]. Dostupné na: <http://mineralbliss.blogspot.sk/2010/03/philadelphia-academys-maryland-mineral.html>
- SLOVNÍK. In: *Etický kódex Medzinárodnej rady múzeí* [online]. Bratislava: Slovenský komitét Medzinárodnej rady múzeí (SK ICOM), 2009, s. 23 Dostupné na: http://network.icom.museum/fileadmin/user_upload/minisites/icom-slovakia/pdf/ICOM_kodex.pdf
- WILSON, Wendell E (2018). The Philadelphia Academy Sale. In: *The Philadelphia Academy sale. Axis, vol. 2, c. 5, 1-3* [online]. Tucson. [cit. 2018-05-18]. Dostupné na: <https://mineralogicalrecord.com/pdfs/Editorial.pdf>
- ZBIERKY > Úvod. In: *Katedra mineralógie a petrológie* [online]. Bratislava: KATEDRA MINERALÓGIE A PETROLÓGIE, © 2018 [cit. 2018-03-24]. Dostupné na: <http://www.kmap.sk/index.php?go=clanky&id=335&lang=sk>
- ZUBEREC, Vladimír (1973). Muzeálna dokumentácia a prezentácia obdobia výstavby socializmu. In: *Múzeum*. Roč. XVIII., č. 1.

Obr. 1: Úvodná časť expozície Mineralogického múzea UK. V popredí socha Geológia. Foto: autorka

Obr. 2 a 3: Expozícia Mineralogického múzea UK. Foto: autorka

Obr. 4: Najvýznamnejší exponát v expozícii „technického múzea“, veľmi vzácny model Goldschmidtovho dvojkruhového goniometra UK. Foto: autorka

Výstavní menu aneb jak podávat kontroverzi

Renáta Žáková

Bc. Renáta Žáková
Masaryk University in Brno
Faculty of Arts
Department of Archeology and Museology
Veveří 470/28
602 00 Brno
Czech republic
Email: 462067@mail.muni.cz

Studia Museologica Slovaca, 2018,2:51-55

Exhibition menu aka how to display controversy

The presented topic focuses on the basic areas of controversy in the exhibition activity. For each area, it provides a model example and shows how to solve it. The aim of this output is to bring a wider awareness of the strengths and weaknesses of the dreaded issue. As a tool to achieve it, it uses simple methods of critical thinking. The presentation is a reflection of a published article called Controversial Topics in Exhibitions - Target Groups Effectiveness and Risk Positions. At the same time, it uses the findings of the exhibitions which were visited, which deals in more detail with the emerging diploma thesis, also bound to controversy in the museum environment.

Key words: controversy; critical thinking

Úvod

Prezentované téma vychází z problematiky diplomové práce zaměřené na kontroverzi v muzejních výstavách. Jejím cílem je analyzovat pojem kontroverze a zasadit jej do systému metodologického přístupu. Toho bylo možné dosáhnout studiem české i zahraniční literatury a aktivním průzkumem vybraných výstav včetně získání užitečných dat z responsí dotazníkového šetření návštěvníků a personálu muzeí. Jelikož konferenční příspěvek vznikl v procesu uvedených činností, pojednává tento článek především o následujících čtyřech okruzích, kterými jsou: Vysvětlení přítomnosti kontroverze v muzeu, specifika pěti hlavních oblastí jejího vzniku, příklady z praxe muzejních výstav ve vztahu k těmto oblastem a relevantní řešení s aplikováním kritického myšlení v kurátorské praxi.

Pro identifikaci vzniku kontroverze v prostředí muzea lze vyčlenit tři základní aspekty. První zahrnuje tzv. interpersonální rovinu, kontroverze je kolektivní záležitostí, rozpor se odehrává mezi osobami. Často jde o skupiny lidí s proti sobě jdoucími názory. Ve výstavě závisí problematika kontroverze zejména na prezentovaném tématu. To může být kontroverzní svou vlastní povahou. Muzeum tak přijímá k interpretaci společensky citlivý materiál a v jeho zájmu spočívá, brát tuto skutečnost na vědomí. Obecně hovoříme o rozporuplnosti, která vyplynula ze situace nezávislé na muzejní práci, tedy ještě před přijetím námětu institucí muzea. V dalším případě stojí za kontroverzí realizační tým výstavy. Nadsázka v interpretaci působící skrze výrazovost sdělovacích prostředků, tvoří příčinu mnohých zkrácení původního záměru. Např. neuváženou kreativitou dochází k situaci, jíž vykládáme jako kontroverzi započatou v muzeu. Poslední příklad interpersonální roviny kontroverze vychází z odlišného vnímání tématu většinovou či menšinovou veřejností. Prvky kontroverze jsou specifické, tendence

diskutovat a vyjádřit se k tématu směřují od sociálních skupin směrem k muzeu. Iniciátory jsou přesvědčení vlastní kultury a potřeba tyto zásady prosadit. Kontroverze vzniká nezávisle na tématu i na realizaci, pro podnět rozporu nejsou primárně důležité okolnosti, ale podnět sám o sobě. Výstava působí jako příležitost.

Druhý aspekt má intrapersonální charakter. Kontroverze je individuální záležitostí. Je spojena s psychickými stavy a procesy konkrétní osoby. Vymezení postoje vůči tématu výstavy bývá ovlivněno konkrétními prožitky osobnosti. Rozpor má vnitřní rozměr. Projev vnímání kontroverze však může být velmi silný, tudíž jej nelze v porovnání s většinovými ohlasy považovat za méně důležitý.

S třetím aspektem se setkáváme při tzv. aktualizaci dějin. Jedná se o společensky citlivou událost z minulosti, okolo níž se v současnosti znovu otevřely diskuze. Role kontroverze je dána „kolektivní pamětí.“¹

V kontroverzi hraje klíčovou roli těchto pět oblastí: identita, autenticita, estetika, etika a právo. Identitu vyznačuje hájení osobních i společenských preferencí, zvyků a tradic kultur, a také snahy vedoucí k naplnění potřeb sounáležitosti, pochopení a úcty. Kontroverze v oblasti identity vzniká konflikty, upozorňováním nebo naopak upřednostňováním určitých zájmů, často i dovoláváním se změny na základě výše uvedených tvrzení. Ve výstavní praxi plyne z pocitů nabytých v jedné ze dvou základních rovin specifikovaných v prvním a druhém odstavci tohoto článku. Stejně odůvodnění platí také pro všechny ostatní oblasti kontroverze.² Jmenujme dále autenticitu, kde rozpor souvisí s informační a estetickou podobou výstavy. Diskuze jsou otevírány např. v restaurátorské činnosti. Názory se různí v otázkách jako: „Zachovat předmět, aby vydržel nebo učinit co nejmenší zásah, aby byla znatelná jeho pravá povaha a originální vzhled?“ V dnešní době se ptáme na aktuální problémy muzejní prezentace, např.: „Co je prvořadé, prožitek návštěvníka nebo ochrana předmětu?“ Obdobná otázka vyvstává ohledně průvodních textů. „Bude výklad dostatečně odpovídat skutečnosti námětu?“ „Když jej podáme přesně a odborně, budou mu ale návštěvníci rozumět?“ Estetiku nalezneme již v předchozích oblastech kontroverze i v těch následujících. Navzájem se totiž prolínají a nelze je striktně oddělit. Každá však zahrnuje klíčová slova, jimiž se liší její důraz a přenáší se váha kontroverze. Téma rozporuplné esteticky určují atributy barvy, plochy, materiálu, tvaru a kompozice. Např. estetický rozpor v identitě by mohl být ztvárněn do podoby textu k výstavě o historii výrobního závodu, nedopatřením provedeného v barvách konkurenční firmy.³ Problém s estetikou ihned využijeme na přiblížení předposlední oblasti, a to etiky. Představme si výstavu interpretující událost s emočně zatíženou historií. Ptáme se: „Je odlehčení vtipem vhodné pro tuto výstavu?“ Poslední oblastí je právo. Na jednu stranu přináší jistá omezení v manipulaci s předměty nebo zveřejňováním informací, na druhou stranu svými nařízeními udržuje nezbytné hranice kreativního počínání a zachovává oboustranný prostor účastníků kontroverzního děje.⁴

Pět hlavních oblastí zastupuje v rámci prezentovaného příspěvku pět odpovídajících modelových situací z prostředí reálné kurátorské činnosti. *Před očima* je výstava uspořádaná v pražské galerii Dox, jejíž interpretační nástroje podávají realitu lidské identity skrze obrácený

pohled, fungující jako zrcadlo k informacím podávaným komerčními médii. Obraz války v Iráku začíná v domovech tamějších obyvatel a v jejich každodenním životě. Sdělení směřuje od jednotlivců k celku. Do fotografických scénérií jsou postaveni skuteční lidé žijící na území Iráku. Prostředí je taktéž autentické. Forma inscenace fotografií byla zvolena z důvodu dosažení výstižnější interpretace, protože skutečná válka vytváří pro jejich pořízení obtížné podmínky.⁵ Podobný způsob přímého zapojení lidí do výstavního projektu nalezneme v Historickém muzeu v Amsterdamu. Obyvatelé města poskytli muzeu vlastní výpovědi, za jejichž autentičnost nesou sami zodpovědnost.⁶ Konkrétnější podání je emotivně působivější než zobecňování do jednoho pojmu „válka.“ Druhou oblast, autenticitu, demonstruje pro česko-slovenské prostředí neobvyklý projekt *Big light* v Domě umění města Brna. Informační (ne)důvěryhodnost a manipulaci zejména globální sítě internetu zakusí návštěvník vlastním prožitkem ve výstavě, která záměrně určuje jeho pohyb jednotlivými prezentačními sály. Např. hned u vstupu musí využít výtah nebo překonat místnost naplněnou cca 5 centimetry vodou v celé své ploše, načež má pro překonání k dispozici ploché kameny rozestavené v linii od jednoho vchodu k druhému. Autor projektu Federico Díaz zakládá myšlenku na uchovávání dat v biologickém materiálu, což užívá jako názornou metaforu vyjádření nedokonalosti technických nosičů informací, přičemž apeluje na člověka a jeho důvěru v sebe sama. Preferuje tím udržení tradičních postupů předávání vědění mezi generacemi.⁷

Problematiku estetiky, jako dalšího aspektu kontroverze, řeší výstava *Šumění andělských křidel*. S pochybami o autenticitě estetického ztvárnění bytosti, jejíž podstata, původ a vzhled jsou velmi nejasné, se elegantně vypořádalo Muzeum umění v Olomouci. Anděl v podobě plastiky novorozeněte, anděl na barokním obraze nebo anděl vytvořen konceptuálním uměním současnosti, to jsou znaky vedoucí k pochopení interpretačního jazyka této výstavy, kde je stěžejní charakteristikou různorodost. Na návštěvníka vyvinutý potenciál výběru poskytuje pocit otevřenosti a vstřícnosti odlišných názorů.⁸ Obdobně zachází Národní muzeum v Praze s výstavou *Fenomén Masaryk*. Téma jednou stranou společnosti uznávané osobnosti prvního československého prezidenta a druhou stranou odsuzovaného člověka s nekonvenčními názory je interpretováno pomocí přímých citátů z prezidentovy doby. Problematika není pro běžného návštěvníka příliš jednoduchá, a proto výstavu doplňuje eticky přijatelná karikatura postavy T. G. M.⁹ Působivá je především na dětské návštěvníky, v nichž vyvolává dojem hrdiny, na což je současná generace dětí zvyklá z televize. Způsob soustředění se na ilustrovanou postavu pak v muzeu podvědomě uplatňuje jako doma při sledování animovaného programu. Poslední příklad týkající se řešení kontroverze v právu předvedme na výstavním objektu Galerie Lázně v Liberci. Poukázat je třeba na dvojí efekt výběru nové budovy pro stávající oblastní galerii. Nejen, že došlo k volbě místa, které je stejně tak úctyhodné, jako samotná galerie, a tudíž zůstane její status zachován, ale udrží se i kulturně historická povaha lázní, protože tu mají obě

¹ MASLOWSKI, Nicolas – ŠUBRT, Jiří. *Kolektivní pamět: k teoretickým otázkám*. Praha : Karolinum, 2015, s. 47.

² ŽÁKOVÁ, Renáta. Kontroverzní témata ve výstavách, cílové skupiny, efektivita a možnosti rizik. In: *Múzeum*, roč. 63 (2017), č. 3, s. 10.

³ BITGOOD, Stephen – CLEGHOM, Ann. Memory of Objects, Labels and other Sensory Impressions from a Museum Visit. In: BITGOOD, Stephen (ed.). *Social design in museums: the psychology of visitor studies: collected essays*. Edinburgh, 2011, s. 158-166.

⁴ ŽÁKOVÁ, ref. 2, s. 10.

⁵ Web © 2008 - 2018 DOX Prague, a.s., *Výstava "PŘED OČIMA" představuje příběhy Iráku očima tamních fotografů*. [online] 2018. [cit. 10. února 2018]. Dostupné z: <<http://www.dox.cz/cs/press/tiskovy-servis/vystava-pred-ocima-predstavuje-pribehy-iraku-ocima-tamnich-fotografu>>

⁶ MARSTINE, Janet, ed. *New Directions in Museum Ethics*. London : Routledge, Taylor & Francis Group, 2013, s. 43.

⁷ Big light, Brno: *Big light ve spolupráci s Domem umění města Brna*. Brno 2017.

⁸ ELBELOVÁ, Gabriela, ed. *Šumění andělských křidel: anděl v evropském výtvarném umění*. Olomouc : Muzeum umění Olomouc, 2016.

⁹ BĚLIČOVÁ, Milena – HEROLDOVÁ, Karolína – JUNEK, Marek et al. *Fenomén Masaryk: Masaryk as a phenomenon*. Praha : Národní muzeum, 2017.

instituce společnou. Z hlediska památkové péče mají lázně v tomto případě jistější vyhlídky, než kdyby byly přestavěny např. na hotel spadající do oblasti služeb a obchodu.¹⁰

S kontroverzními tématy lze efektivně pracovat za pomoci metod kritického myšlení a managementu. Pokud výstavu chápeme jako projekt, můžeme aplikovat postup využívaný v běžné manažerské činnosti sestávající z příprav, plánování a realizace, samozřejmě s přihlédnutím ke specifickým muzejní instituce, zejména legislativním a metodickým. Prvotní rozhodnutí spočívá ve volbě námětu. Zde si pokládáme otázku, zda téma zvolit, či ne. Rozhodnutí usnadní metoda myšlenkových klobouků, za jejímž vznikem stojí Edward de Bono. Metoda je založena na úsudku šesti barevných klobouků, přičemž každá z barev vyjadřuje jiné emoce.¹¹ Následující ukázka znázorňuje příklad řešení o přijetí námětu výstavy *Fenomén Masaryk*.

Způsoby úvah:

- **Jako stroj** – Výstava by mohla být o TGM.
- **Emotivně** – To by byl krásný nápad, začít 100. výročí vzniku samostatné CSR touto výstavou.
- **Negativně** – Je to příliš riskantní, Masaryk byl autoritou a měl také odpůrce, bude složité to zpracovat.
- **Konstruktivně** – Složitě to bude, ale můžeme této polarizace využít k objektivnímu vyjádření.
- **Kreativně** – Co takhle najít konkrétní názory z jeho doby a zbytek ponechat na úsudku návštěvníka?
- **Závěr, rozsudek** – Jistě nebude snadné udržet si osobní odstup a vyložit téma autenticky, ale zelený klobouk má dobrý nápad, ten by šel aplikovat i více způsoby.

Pokud se rozhodneme kladně, měli bychom vědět proč. Jinými slovy, znát účel, za jakým výstavu plánujeme uskutečnit. Nadále je třeba vymezit zdroje, s nimiž dosáhneme cíle. Mezi základními se nachází lidské zdroje nebo také finanční. Z toho vyplývá nutnost sestavit tým a oslovit sponzory. Celý projekt musí fungovat v čase s naplněním postupně realizovaných dílčích cílů, a proto se hned na začátku stanoví prostředky, s nimiž lze těchto cílů dosáhnout.

Již ve fázi plánování je vhodné využít evaluačních nástrojů. Např. „metoda zainteresovaných stran“ se využívá v průzkumu založeném na očekáváních vyslovených jednotlivými participanty projektu. Z výsledků lze usoudit pravděpodobnost jejich naplnění a získat tak přehled o celkovém přínosu. Zjištěná očekávání můžeme uvažovat také při rozdělování úkolů, aplikováním „pravidla kotvy“, jež vychází z potenciálu a zájmů participujících osob. Další tzv. „zlaté pravidlo“ je metodickým přístupem, kterým přizpůsobujeme práci lidem. Obě pravidla plní funkci efektivního nástroje kontroverze i v případě řešení, jak uspokojit představy návštěvníků muzea.

Závěr

Kontroverze má z hlediska muzejních výstav tři důvody svého vzniku, interpersonální, intrapersonální nebo je dán aktualizací dějin. Zjistili jsme, že v kontroverzních tématech figuruje pět hlavních oblastí, tedy identita, autenticita, estetika, etika, a právo. Vybrané modelové situace ukazují způsoby, jak řešit rozpor efektivně s cílem nepřesvědčovat, ale poskytnout širší

¹⁰ Web © Arch Space. *Příběh proměny lázní na Oblastní galerii Liberec očima autorů*. Cit. [20. duben 2018] Dostupné z: <http://www.archspace.cz/pribeh-promeny-lazni-na-oblastni-galerii-liberec/>

¹¹ ŠTĚPÁNEK, Libor – ŽVÁČKOVÁ, Jitka – GLOMBÍČKOVÁ, Jana. *Edward de Bono: six thinking hats = seis sombreros para pensar = les six chapeaux de la réflexion*. Brno : Masaryk University, 2012. Compact (Masarykova univerzita).

přehled. V této souvislosti je upozorněno na kritické myšlení a jeho metody. Kontroverze tedy nemusí být nutně chápána jako abstraktní pojem, jelikož strategickým postupem snadněji docílíme smysluplného výsledku, a tudíž dostane určitý tvar a umístění v systému metodologie upotřebitelné v muzejní praxi.

Seznam literatury (References)

- BĚLIČOVÁ, Milena – HEROLDOVÁ, Karolína – Marek JUNEK et al. (2017). *Fenomén Masaryk: Masaryk as a phenomenon*. Praha : Národní muzeum.
- Big light, Brno: *Big light ve spolupráci s Domem umění města Brna*. Brno, 2017.
- BITGOOD, Stephen – CLEGHOM, Ann (2011). Memory of Objects, Labels and other Sensory Impressions from a Museum Visit. In: BITGOOD, Stephen. *Social design in museums: the psychology of visitor studies: collected essays*. Edinburgh.
- ELBELOVÁ, Gabriela (ed.). (2016). *Šumění andělských křídel: anděl v evropském výtvarném umění*. Olomouc : Muzeum umění Olomouc.
- MARSTINE, Janet (ed.). (2013). *New Directions in Museum Ethics*. London : Routledge, Taylor & Francis Group.
- MASLOWSKI, Nicolas – ŠUBRT, Jiří (2015). *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha : Karolinum.
- ŠTĚPÁNEK, Libor – ŽVÁČKOVÁ, Jitka – GLOMBÍČKOVÁ, Jana (2012). Edward de Bono: *six thinking hats = seis sombreros para pensar = les six chapeaux de la réflexion*. Brno : Masaryk University.
- ŽÁKOVÁ, Renáta. (2017). Kontroverzní témata ve výstavách, cílové skupiny, efektivita a možnosti rizik. In: *Múzeum*, roč. 63, č. 3.

Elektronické zdroje

- Web © Arch Space. *Příběh proměny lázní na Oblastní galerii Liberec očima autorů*. [Cit. 20. duben 2018]. Dostupné z: <http://www.archspace.cz/pribeh-promeny-lazni-na-oblastni-galerii-liberec/>
- Web © 2008 - 2018 DOX Prague, a.s., *Výstava "PŘED OČIMA" představuje příběhy Iráku očima tamních fotografů*. [online] 2018. [Cit. 10. únor 2018]. Dostupné z: <http://www.dox.cz/cs/press/tiskovy-servis/vystava-pred-ocima-predstavuje-pribehy-iraku-ocima-tamnich-fotografu>

Historický pramen Karosa T 500 HB ze sbírky Technického muzea v Brně

Vladimír Persaň

Vladimír Persaň
Masaryk University in Brno
Faculty of Arts
Department of Archaeology and Museology
A. Nováka 1
602 00 Brno
Czech republic
e-mail: vladimirpersan@seznam.cz

Studia Museologica Slovaca, 2018,2:57-66

Historical source Karosa T 500 HB from the collection of Technical museum in Brno

This report focuses on a unique collector's item, a medium-sized bus Karosa T 500 HB, which can be found in the collection of the Technical museum in Brno. The report addresses its evolution as well as conception and analyses the item from a technical point of view and its use as a historical source. Further, it deals with the use of the item and its presence in other collections.

Key words: medium-sized bus, Technical museum in Brno, historical source

Vymezení zkoumaného pramene

V této práci se zabývám historickým pramenem Karosa T 500 HB (horský bus). Konkrétně autobusem ze sbírky městské hromadné dopravy (MHD) Technického muzea v Brně (TMB), vyrobeného v roce 1956 v národním podniku Karosa Vysoké Mýto, výrobní číslo 500 - 365 - 110 (6474 není zcela jisté, původní výrobní štítek nedochován). Prvním majitelem vozu byla Československá státní automobilová doprava (ČSAD), ale kde přesně sloužil není známo, jisté je jen že po vyřazení z běžného provozu se dostal do soukromých rukou a byl odstavený v Praze Dejvicích (nejstarší dochovalá fotografie viz přílohy), kde měl sloužit jako obytný vůz. Nakonec byl objeven v Jižních Čechách odstavený na soukromém pozemku, v roce 1999 byl zakoupen TMB a posléze v roce 2005 zrenovován viz příloha.

Základní technické parametry sériově vyráběných autobusů Karosa T 500 HB¹

Základní rozměry a váha vozu

Celková délka	9 420 mm
Celková šířka	2 350 mm
Celková výška	3 100 mm
Délka prostoru pro cestující	8 000 mm
Šířka prostoru pro cestující	2 200 mm
Rozchod kol	1 800 mm

¹ HOFFMAN, Petr. *Střední autobusy Karosa T 500 HB, Karosa SB*. Praha: Společnost městské dopravy, 1995. s. 13-18. ISBN 80-901067-9-X

	Pohotovostní váha	7 080 kg
	Povoleno zatížení (61 osob včetně řidiče)	4 575 kg
	Celková váha	11655 kg
Funkční vlastnosti vozu		
	Základní spotřeba	25 l/100 km
	Spotřeba oleje	0.8 l/100 km
	Maximální rychlost	65 km/h
	Trvalá rychlost	55 km/h
Motor		
	Typ	Tatra 500
	Druh	Naftový s přímým vstřikováním, čtyřdobý, vzduchem chlazený
	Umístění a uložení	V zadní části autobusu na silentblocích
	Počet válců	8 uspořádaných do V
	Rozvod	OHV
	Výkon	91.9 kW (při 1900 ot. /1 min.)
Převodová ústrojí		
	Spojka	Suchá jedno lamelová
	Převodovka	Mechanická 4 rychlostí vpřed, 1 vzad
	Redukční převodovka	Mechanická 1 rychlost
	Diferenciály	V obou zadních nápravách kuželové
Podvozek		
	Nápravy	Tuhé
	Odpružení	Listová pera
	Řízení	Šnek a kladka
	Brzdy	Bubnové tlakovzdušné na všechny kola ²
Karoserie		
	Typ	Samonosná s motorem umístěným vzadu
	Počet míst k sezení	35 + 9(nouzových)
	Vytápění	Naftové PAL (nepřívodní)
	Větrání	výklopné horní části oken ³ +vzduchové kanálky

² Motorovými brzdami nebyly tyto typy autobusů vybaveny vůbec.³ Stejně jako u přívěsu Karosa B40.

Historie a vznik

Vznik horského autobusu Tatra 500 HB je spjat s dobou po 2. světové válce. Konkrétně s rokem 1948, kdy byl vypracován společný projekt Tatry Kopřivnice a karosárny Sodomka⁴ na výrobu nového třínápravového autobusu. Předchůdcem „háběčka“⁵ byla Praga NDO, která byla už zastaralá a celkově nevyhovující, jiné menší autobusy jako například Praga RN(D) nedostačovaly svoji nízkou kapacitou a naopak „Velké autobusy nového typu Škoda RO (jejichž počet byl zcela nedostatečný) pak nebyly na linkách s menšími požadavky na přepravu hospodárně využívány“.⁶ Nový vůz měl mít menší rozměry, kapacitu maximálně 60 osob, velkou stoupavost, dobré jízdní vlastnosti pro špatné poválečné silnice a pro komunikace v horských oblastech. První prototyp vznikl již v roce 1950 pod označením Tatra 500. Tento vůz byl postaven právě podle projektu z roku 1948. Avšak díky problémům československého průmyslu bylo k sériové výrobě přistoupeno až v roce 1954, a to s částečně pozmeněnou konstrukcí, kterou vyvinula Karosa poprvé zcela samostatně. Nápravy původně výkyvné Tatra byly nahrazeny pevnými nápravami Praga odvozené od v té době vyvíjeného modelu Praga V3S. Zásadní změny proběhly i na karosérii, zejména na oknech, upraveno bylo i přední čelo vozu a interiér (rozdíly jsou dobře patrné v přílohách). Takto upravené vozy se již dočkaly sériové výroby, ovšem i s pozmeněným názvem Karosa T 500 HB.

Celková konstrukce vozu byla na svou dobu převratná, Karosa T 500 HB byl první československý sériově vyráběný autobus se samonosnou karosérii, vzduchem chlazeným dieslovým motorem tatra umístěným vzadu; tato koncepce je používána dodnes u většiny nových autobusů.⁷ Bohužel tato konstrukce se u dalšího typu autobusu Škoda 706 RTO, který byl vyráběn od roku 1958 neuplatnila, tento typ disponoval polosamonosnou karosérii a klasickým rámovým podvozkem s motorem umístěným vpředu, samonosnou karosérii měly až jejich nástupci typu Š, které však měly motor umístěny pod podlahou mezi nápravami. Motoru umístěného vzadu se dočkaly až autobusy Karosa řady 700, které byly vyráběny od roku 1981. Samonosná karoserie u „háběčka“ umožnila vytvoření prostoru pod podlahou za účelem uložení zavazadel cestujících, na rozdíl od jiných doposud vyráběných autobusů s rámem, jejichž základem byly nákladní vozy s autobusovou karosérii, které musely být vybaveny „zahrádkou“ na střeše vozu. Ta u nového autobusu typu HB zmizela úplně. Na střeše vozu se totiž nacházela jakási kapsa, která zajišťovala přísun vzduchu pro vzduchem chlazený osmiválec Tatra, který poháněl obě zadní nápravy. Zajímavě byl řešen vytápěcí systém „Tradiční vytápění výfukovými plyny od motoru bylo nahrazeno topením elektrickým (pro tuzemská silniční motorová vozidla značně neobvyklým)“⁸; bohužel právě elektrické topení bylo jednou ze slabin vozu. Výkonem 4kW 48V nebylo schopné dostatečně vytopit prostor pro cestující a fungovalo pouze při zapnutém motoru. Naopak skvěle bylo vyřešeno odvětrávání interiéru, v přední části vozu se nacházely dvě uzavíratelné klapky, které kanály v dvojité střeše rovnoměrně rozváděly vzduch po celé délce vozu. Odvod použitého vzduchu poté zajišťovalo 40 tisíc malých otvorů ve stropě, a to zprvu do meziprostor dvojité střechy a poté odvětrávacími otvory ve střeše zcela pryč.

Sériová výroba horských autobusů netrvala déle jak tři roky, za tu dobu bylo vyrobeno zhruba 500 kusů vozidel, která se většina dostala do vlastnictví ČSAD. „Autobusy T 500 HB byly

⁴ Původní název karosářské továrny ve Vysokém Mýtě, která byla po znárodnění v roce 1948 přejmenována na Karosa n. p.⁵ Slangový výraz pro autobusy Tatra 500 HB.⁶ HOFFMAN, ref. 1, s. 4.⁷ Díky této koncepci byl prostor ke vzniku nízkopodlažním autobusům⁸ HOFFMAN, Petr, ref. 1. s. 11.

nasazovány nejen v horských oblastech a podhorských oblastech na méně frekventovaných linkách ČSAD, ale díky nedostatku vozidel všude tam, kde byly potřebné.“ Zajímavým faktem je, že jeden vůz dokonce zahájil autobusové spojení mezi Bratislavou a Budapeští.

I přestože autobusy prošly mnohými testovacími jízdami, zkouškami a samotný vývoj trval více jak čtyři roky. Autobusy HB 5⁹ se v provozu moc neosvědčily. Oproti ostatním v té době dostupným autobusům trpěly velkou hlučností a poruchovostí, údajně vlivem použití dílů pro nákladní vozidla, které nebyly zcela vhodné, pro již zmiňovanou koncepci motoru vzadu. Jízdní vlastnosti nebyly také nejlepší „*Neboť vozy měly příliš „lehký“ předeček, trpěly nedotáčivostí a byly citlivé na boční vítr. Projevovala se u nich špatná jízdní vlastnost typická pro vozidla se dvěma zadními nápravami a spočívající v tom, že zdvojené zadní nápravy se snaží vést vozidlo ve přímém směru...*“. Spojíme-li si tyto dva problémy dohromady, docházíme k závěru, že v některých situacích muselo být pro řidiče opravdu těžké s autobusem manévrovat, hlavně když se například nacházel na nějaké horské silničce, pro které byl autobus primárně určen. Tyto aspekty způsobily brzký konec sériové výroby a postupné vytlačení Karosy T 500 HB novějším autobusem Škoda 706 RTO který byl však koncepcí podvozku shodný se starším vozem RO. Postupně byly vyřazovány i z národního podniku ČSAD, konkrétně v polovině 70. let. Díky jejich krátkému provozu tak „*Narozdíl od „eróček“ a „erťáků“ tak „háběčka“ téměř vůbec neutkvěla v paměti svých cestujících*“.¹⁰ Některé takto vyřazené autobusy se ještě uplatňovaly jako zájezdové autobusy různých podniků, část byla přestavěna na různé soukromé účely, včelíny,¹¹ chaty, ale i dílny. A právě takový osud měl i autobus, který se po sléze dostal do Technického muzea v Brně.

Současné formy výskytu

Bohužel díky krátké sériové výrobě se „háběček“ dochovalo jen velmi málo, převážná většina je ve špatném stavu. V současné době víme o cca o 10 kusech z čehož jsou teoreticky pojízdné jen tři. Jeden se nachází v železničním muzeu v Bratislavě (ten by měl být pojízdný, je ovšem kompletně bez interiéru). Druhý je ve vlastnictví Technického muzea Tatra Kopřivnice (stejně tak jako Bratislavský by měl být pojízdný, chybí interiér a je částečně renovovaný), konečně třetí již zmiňovaný vůz v TMB, který prošel kompletní renovací a je doposud jediným zcela funkčním a kompletním. Dva další horské autobusy, v soukromém vlastnictví, jsou ve fázi započaté renovace, ostatní dochované kusy se dají bohužel nazvat vraky.

Informační a výpovědní hodnota pramene

Jelikož vůz ve vlastnictví Technického muzea v Brně je jediným kompletním, a hlavně funkčním horským autobusem jeho výpovědní a informační hodnota je na vysoké úrovni. Vůz jako takový vypovídá o potřebách tehdejší společnosti, pro kterou byl nezbytný menší typ autobusu z důvodu ekonomičnosti, ale také pro nutnost hromadné rekreace, která se díky režimu uskutečňovala převážně na tuzemských horských chatách. Autobusy HB mohly být vhodným prostředkem pro propukající socialismus, a to například k víkendovým rekreacím na horách, Rekreačního odborového hnutí (ROH). Stejně tak svědčí potřebnost horského busu o nepříliš dobré kvalitě silnic v poválečném období a špatné dostupnosti odlehlejších míst, převážně těch horských. Tento sbírkový předmět dokumentuje nejednu přelomovou

věc v konstrukcích nových autobusů, které již nejsou stavěny na podvozcích nákladních automobilů, ale mají vlastní samonosnou karoserii s motorem umístěným vzadu. Tyto inovace umožnily například vznik nízkopodlažních autobusů MHD a možné umístění dveří pro nástup cestujících do přední části vozu, řidič mohl zastávat zároveň roli průvodčího (kontrola a výdej lístků). Na kterých trasách konkrétně tento vůz TMB jezdil nevíme, nejstarší informace o něm jsou fotografie od pana Petra Hoffmana, pořízená v Praze Dejvicích. Jelikož byl autobus po zakoupení ve velmi špatném stavu, chyběl mu motor, musela být provedena v letech 2001-2005 kompletní renovace karoserie i interiéru a motor doplněn za jiný ovšem typově shodný. Autentičnost tímto zásahem sice utrpěla, ovšem výpovědní hodnota kompletně zrenovovaného vozu podle dobových dokumentů rapidně vzrostla. Jediná odchylka od původního vozu je elektroinstalace. „*Protože nebylo k dispozici původní zdvojené nabíjecí relé, nejsou obě dynamy spojeny do série, ale paralelně, přičemž napětí elektrických obvodů není 24V, ale 12V s přepínáním baterií při startu motoru. Sehnat nebylo možné ani původní topný alternátor, vytápění autobusu a ofukčích skel je proto řešeno ve shodě s posledním provozním a nálezočným stavem autobusu prostřednictvím nastavení PAL*“.

Využití Karosa T 500 HB v muzeích

V současné době není žádný vůz tohoto typu běžně k vidění v expozici, a to ani Karosa T 500 HB Technického muzea v Brně. Důvod je jednoduchý, nejsou prostory pro vhodnou prezentaci. Jediná možnost, kdy si případný zájemce vůz může podrobně prohlédnout a někdy se v něm dokonce i za symbolickou cenu svézt, nastává při dnech otevřených dveří v depozitáři Brno Řečkovice (kde je vystavován v rámci vývojové řady Karosa), ale také na jiných akcích TMB jako je například Nostalgie apod. Na těchto ostatních akcích působí jako dokreslující prostředek k danému tématu. Tento vůz by byl například i vhodným adeptem pro výstavu/expozici, zabývající se vývojem konstrukcí autobusů vyráběných v Československu, a to právě kvůli koncepci samonosné karoserie a motoru umístěného vzadu.

Závěr

Příspěvek uvádí popis autobusu Karosa T 500 HB ze sbírky městské hromadné dopravy Technického muzea v Brně jakožto historický pramen. Jsou zde uvedena některá data, která tento pramen vymezují, dále je popsán vývoj vozu od prvního prototypu přes sériovou výrobu až po důvody vyřazení z provozu. Je zde uvedeno, kde se nachází více či méně prezentovatelné kusy, z čehož vyplývá, že brněnský horský bus je opravdový unikát. Svým technickým řešením samonosné karoserie a motorem vzadu předčil tehdejší dobu. Ke stejnému provedení karoserie se konstruktéři uchýlili až v roce 1981 a je užíváno dodnes. To svědčí i o podmínkách doby, o celkové společenské situaci, pro některé inovativní řešení nebylo místo. Díky nízkému počtu vyrobených kusů není tento vůz moc známý, oproti novějšímu autobusu Škoda 706 RTO prakticky vůbec, ten ovšem i přes to, že je novější výroby, disponoval starší rámovou konstrukcí LIAZ s motorem umístěným v předu.

⁹ V dobových materiálech jsou autobusy Karosa T 500 HB někdy označovány jen pod touto zkratkou.

¹⁰ KOCMAN, Tomáš. Restaurování horského autobusu Karosa T500HB. In: *Městská doprava*, 6/2013, s. 62.

¹¹ Vozů předělaných na včelíny se dochovalo nejvíce. Bohužel většina jsou čistě jen karoserie, které se doslova rozpadají čili k renovaci nejsou moc vhodné.

Přílohy

Příloha č. 1: Karosa T 500 HB Technického muzea v Brně, současný stav. (zdroj soukromý archiv Ing. Tomáše Kocmana)

Příloha č. 2: První dochovalá fotografie vozu, který je nyní ve sbírce TMB, pořízená panem Petrem Hoffmanem (zdroj soukromý archiv pana Petra Hoffmana)

Příloha č. 3: Fotografie dokumentující stav vozu Karosa T 500 HB, který je nyní ve sbírce TMB, v roce 1999 kdy byl převezen do Brna (zdroj soukromý archiv Ing. Tomáše Kocmana)

Příloha č. 4: Fotografie zachycující průběh renovačních prací na voze ve vlastnictví TMB, oprava karoserie (zdroj soukromý archiv Ing. Tomáše Kocmana)

Příloha č. 5: Fotografie zachycující stav místa řidiče před a po renovaci (zdroj soukromý archiv Ing. Tomáše Kocmana)

Příloha č. 6: Fotografie zachycující celkový stav před a po renovaci (zdroj soukromý archiv Ing. Tomáše Kocmana)

Příloha č. 7: Maketa prototypu Karosa T 500 HB z roku 1950 (zdroj idnes.cz)

Příloha č. 8: Prototyp při testovací jízdě na horské silnici (zdroj tatra-club.com)

Příloha č. 9: Autobus HB který je momentálně ve vlastnictví Technického muzea Tatra Kopřivnice (zdroj soukromý archiv Ing. Tomáše Kocmana).

Příloha č. 10: Autobus HB ve vlastnictví Železničního muzea v Bratislavě (zdroj soukromý archiv Ing. Tomáše Kocmana)

Příloha č. 11: Fotografie zachycující smutný osud většiny dochovaných vozů, přímo tento již byl sešrotován (zdroj soukromý archiv Ing. Tomáše Kocmana)

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval kurátorovi sbírky MHD Technického muzea v Brně panu Ing. Tomášovi Kocmanovi za jeho přínosné rady a připomínky při vytváření tohoto příspěvku.

Seznam použitých pramenů a literatury (References)

- HARÁK, Martin (2005). *Encyklopedie československých autobusů a trolejbusů*. Praha: Corona. ISBN 80-861-1631-X.
- HOFFMAN, Petr (1995). *Střední autobusy Karosa T 500 HB, Karosa SB*. Praha: Společnost městské dopravy. ISBN 80-901067-9-X
- KOČMAN, Tomáš (2013). Restaurování horského autobusu Karosa T500HB. In: *Městská doprava*. č. 6, s. 62–69
- KOČMAN, Tomáš (2013). *Restaurování horského autobusu Karosa T500HB*. TMB.
- KOČMAN, Tomáš (2009). *Historická vozidla MHD ve sbírce Technického muzea v Brně*. Praha: Dopravní vydavatelství Malkus. ISBN 978-80-87047-17-0.
- KOČMAN, Tomáš (2005). *Závěrečná restaurátorská zpráva*. TMB.
- Tatra 500 HB. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2015 [cit. 2018-06-07]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Tatra_500_HB

Příborské betlémy v muzejních sbírkách Možnosti a limity výzkumu

Monika Chromečková

Bc. Monika Chromečková
Masaryk university Brno
Faculty of Arts
Department of Archeology and Museology
Veveří 470/28
602 00 Brno
Czech Republic
e-mail: chromeckova.m@seznam.cz

Studia Museologica Slovaca, 2018,2:67-72

Přibor's Christmas Cribs in museum collections : Research opportunities and limits

The contribution of Historic Christmas Cribs of Přibor Provenance in Museum Collections is focuses on the possibilities and limits of the research of a defunct cultural phenomenon whose speeches have remained as collections in museums. On the concrete example of Proronic nativity scenes, their culturally-memory potential can be documented in a regional and supra-regional context. Research has taken place in museums near Přibor, but also in museums far away. In many cases, acquisitions of these items took place randomly and in a non-systematic way, reflecting the value of the two-stage evidence. Despite this fact, these are important artifacts documenting a strong cultural phenomenon that can be explored through various disciplines.

Key words: Christmas cribs, museum collections, research, Přibor

Příspěvek se věnuje možnostem a limitům výzkumu určitého, zaniklého fenoménu hmotné kultury, vázaného na jednu konkrétní lokalitu, který byl pro svou muzealitu zachycen v muzejních sbírkách. Jedná se o historické dřevěné betlémy příborské provenience. Výzkum se uskutečnil v muzeích, ve kterých se podařilo dohledat celé betlémy nebo jen figurky příborské produkce¹. Díky výzkumu se podařilo doložit, že se jedná o hodnotné kulturní dědictví nejen v rámci regionu, ale má i nadregionální význam.

Město Přibor se nachází na severovýchodě Moravy a v minulosti bylo významným duchovním a kulturním centrem této oblasti. Jednalo se o poutní místo s kultem zázračné Panny Marie příborské. Navíc zde působil od konce 17. století piaristický řád, který přispěl k významnému posílení vzdělanosti, kultury a také lidové zbožnosti. Projevem hmotné kultury této specifické lokality se staly lidové vyřezávané betlémy. Jejich produkce byla nejsilnější v 19. a v první polovině 20. století. Prostřednictvím trhů, náboženských poutí a procesí se do Přibora dostávali obyvatelé z blízkého i vzdálenějšího okolí. To ovlivnilo nejen betlemáře v jejich tvorbě a ve specifickém znázornění valašských pastýřů, ale betlémy z Přibora se staly díky tomu i inspiračním vzorem pro výrobu betlémů i v jiných městech.² Například se jedná o papírové

¹ Výzkum byl realizován v rámci bakalářské práce. CHROMEČKOVÁ, Monika. Historické betlémy příborské provenience v muzejních sbírkách. Brno : Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2016. 277 s. Bakalářská práce. Vedoucí práce: Mgr. Otakar Kirsch, Ph.D. Dostupné z WWW: https://is.muni.cz/th/xobbp/Monika_Chromeckova.pdf.

² REMEŠ, Mořic. Staré lidové betlémy v Příboře. In: *Kravařsko : vlastivědný sborník*, roč. 5 (1932), č. 1, s. 3-4.

betlémy z Frenštátu pod Radhoštěm, které byly vytvářeny podle vzoru dřevěných betlémů z Příbora.³

Společensko-historickým vývojem však mizel duchovní význam tohoto místa a s ním postupně zanikalo také betlemářství. Generace nositelů těchto tradic vyřezávání betlémů vymřela a tím tento fenomén v Příboře zanikl. Betlemářství je však velmi výrazný kulturní fenomén, který muzea reflektují ve svých sbírkách. Průzkum příborských betlémů byl prováděn v muzeích orientujících se na oblast severovýchodní Moravy a ve velkých nadregionálních institucích.⁴

Cílem výzkumu byla identifikace a dokumentace těchto betlémů v muzejních sbírkách založená na jejich podrobném popisu. Pro dosažení těchto cílů, bylo nutné se zaměřit na širší souvislosti. Metody výzkumu byly kombinované. Jednalo se o práci s literaturou, archivními prameny a zejména se samotnými sbírkovými předměty. Prvotní informace, ve kterých muzeích se příborské betlémy nacházejí, jsem získala z literatury, z Centrální evidence sbírek Ministerstva kultury ČR a z výzkumu Václava Michaličky a Jaroslava Dvořáka.⁵ Rovněž jsem rozeslala písemný dotaz do několika vytipovaných muzeí, zda jsou v jejich sbírkách vyřezávané příborské betlémy.

Obr. č. 1 : Betlémové figurky z Příbora (Valaši), foto Petra Vidomusová 2014, sbírka Muzea Novojičín-ska, příspěvková organizace

³ PROCHÁZKA, Karel. *O betlemez : kulturně historická studie se zvláštním zřetelem k zemím koruny sv. Václavské a uberské-mu Slovensku*. 1. vyd. Praha : Cyrillo-Methodějské knihkupectví Gustav Francel, 1908. 156 s.

⁴ Podle výzkumu se betlémy příborské provenience prokazatelně nacházejí ve sbírkách těchto muzeí: Muzeum Novojičín-ska, příspěvková organizace; Ostravské muzeum, příspěvková organizace; Národní muzeum v Praze a Valašské muzeum v přírodě Rožnov pod Radhoštěm.

⁵ DVOŘÁK, Jaroslav – MICHALIČKA, Václav. *Řezbáři a betlemáři : Sondy do řezbářské a betlemářské tvorby na moravsko-slezsko-slovensko-polském pomezí*. Nový Jičín : Jaroslav Dvořák, 2009. 197 s. ISBN 978-80-254-6197-6.

Důležitým zdrojem pro výzkum byla muzejní dokumentace. Pracovala jsem se záznamy z chronologické a systematické evidence daných muzeí a také s dalšími dokumenty týkajícími se vybraných sbírkových předmětů - průvodní dokumentace, zpráv z terénních výzkumů; sekundární dokumentace a s údaji z konzervátorských karet betlémových figurek. Cílem bylo shromáždit co nejvíce informací o těchto sbírkových předmětech. V mnoha případech se sběr těchto předmětů uskutečnil náhodně a nesystematicky, což se odrazilo na vypovídací hodnotě v rámci dvoustupňové evidence v muzeích. Stav dokumentace v muzeích byl proto omezený. Pro jednoznačné určení příborské produkce jsou přímým důkazem značky a nápisy na betlémových figurkách či kulisách. Nacházíme jich však velmi málo, neboť betlemáři na svých betlémech pracovali řadu let a figurky postupně přidávali. Při tomto dlouhodobém procesu často nebyl důvod práci signovat, protože betlém zůstával v domácnosti svého tvůrce. Při výrobě figurek určených k prodeji se jejich autoři považovali spíše za řemeslníky než za umělce, a proto své řezby nepodepisovali a vnímali svou práci na figurkách jako jakoukoli jinou běžnou výrobu. Výjimečně proto nacházíme nápisy, ze kterých se dovídáme další informace o jejich autorovi. Jméno, místo tvorby, dataci a také například údaj, zda na figurkách pracoval betlemář sám při jejich řezání a malování. Úskalím bylo také malé podchycení značek a signatur v literatuře a v evidenci muzeí. Jev betlemářství v Příboře probíhal v poměrně krátkém časovém úseku, proto je literatura

Obr. č. 2 : Betlémové figurky z Příbora (pastýři při vaření sýra), foto Petra Vidomusová 2014, sbírka Muzea Novojičín-ska, příspěvková organizace

o příborském betlemářství poměrně malá ve srovnání s jinými betlemářskými lokalitami. Při deskripci dochovaných příborských betlémů z poloviny 19. století a první poloviny 20. století lze obecně uvést řadu společných znaků. Jedná se o dřevěné statické vyřezávané figury vysoké kolem dvaceti centimetrů doplněné polychromií. Plejádu tvořících betlemářů odlišoval různý

stupěň úrovně jejich řemeslné zručnosti, způsob zpracování dřeva v provedení betlémových figurek a rozdílné prostorové citění. Jednalo se o řezbáře autodidakty, kteří si osvojili řemeslnou dovednost, kterou dokázali uplatnit při tvorbě betlémových figur a kulís. Rozdílná úroveň příborských betlemářů je evidentní. Některé figury jsou dobře řemeslně zvládnuté. Podstatná část betlémové produkce je naopak příkladem primitivního, avšak působivého znázornění scény narození Ježíše Krista. I když vnímáme tyto rozdíly kvality provedení, lze přesto rozpoznat, že se jedná o betlémy příborské proveniencí, neboť všichni tvůrci vycházeli z archetypu nejstarších příborských betlémů. Primární scéna narození Ježíška, klanění pastýřů a příchod Tří králů je doplněn o postavy dárců, na kterých můžeme vidět regionální prvky, kterými se inspirovali jejich tvůrci přímo ze svého okolí a jsou charakteristické pro příborskou produkci. Navíc se tyto vzory často opakují i v dalších betlémech. Oblíbeným motivem byla postava muže s trakařem ve vestě, s kulatým kloboukem na hlavě a ve tříčtvrtečních kalhotách. Shodná betlémová figurka muže s trakařem, který má podobný oděv, klobouk, tvář a postoj se vyskytuje v několika příborských jesličkách. Řada dárců má vyloženě regionální charakter. U některých figur byli předobrazem lidé pohybující se pravidelně v prostoru Příbora. Do této skupiny můžeme zařadit betlémovou figurku dráteníka či sklenáře. Nejvýraznější a nejdominantnější jsou postavy pastýřů a jejich stáda ovcí. Tvoří nedílnou součást každého příborského betlému. Pastýři jsou vyřezáni v různých pozicích, kdy řada z nich vykazuje shodné znaky, a tím dokládá příborskou provenienci, ale rovněž upozorňuje na fakt, jak silný vliv a inspiraci měly příborské betlémy na další tvůrce v jiných městech.⁶ Příborská produkce byla oproti jiným betlemářským centřům naprosto výjimečná figurami valachů – pastýřů ovcí. Salašnictví bylo v Příboře dobře známé, neboť pastevci pravidelně do města přicházeli na trhy. Povědomí o starší verzi jejich kroje udržoval v Příboře zvyk, kdy v době Vánoc chodili na koledu chlapi, kteří se za valachy přestrojovali a nosili na hlavách typické vysoké čepice. Postavy valachů, pastýřů ovcí jsou v betlémech znázorněny s bílou halenou zavázanou u krku červenou stužkou a vysokým zdobeným opaskem. Kalhoty mají zastrčeny do vysokých bot. V ruce drží dlouhou pastýřskou hůl zakončenou na jedné straně lopatičkou, nebo mají v ruce sekyrku, tzv. *obušek*.⁷ Pokrývka hlavy je rovněž prvek ze starobylého kroje a tvoří ji vysoký černý klobouk, tzv. *husárek*.⁷ Na základě ikonografického srovnání portrétních prvků na jedné z nejstarších řezaných betlémových figurek valacha a postavy na obraze z farního příborského kostela *Klanění ke svatému Izidorovi a Klanění ke svatému Vendelínovi*⁸ z roku 1770 Václav Michalička vyslovil hypotézu o identické tváři muže s ostře řezanými rysy, delším knírem a výrazným nosem, který má na sobě stejné oblečení. Obraz je starší než betlémová figurka. Na základě přesných a shodných detailů lze uvažovat o inspiraci obrazem či stejnou reálnou předlohou. Tento příklad ukazuje, nakolik mohli být výrobci betlémů ovlivněni prostředím, ve kterém žili s vazbou na náboženský život, a ukazuje na dobrou znalost výzdoby interiéru farního kostela. Ojedinelým znakem vypovídajícím o příborské produkci jsou kulisy evokující archaickou podobu příborského náměstí. Z muzejních betlémů se nacházejí

⁶ Znamé papírové betlémy z Frenštátu pod Radhoštěm, které vznikaly koncem 19. století, vycházely z příborských vzorů. Jeden z tvůrců frenštátských papírových betlémů Jan Mlynář z Frenštátu vzpomínal, jak viděl v příborském kostele: „...hezky betlém s kolibami, salašemi, jak je to na našich horách Radhošti a Poustevnách. I šel tam kamarád J. Haim se na to podívat, napodobil to - my k němu chodili a naučili se to od něho, ale žádný domek mu vzít jsme se neosmělili...“ Dodával, že betlém chodili do Příbora ještě „...ohlížet čtyři roky, zdali mají všechno správně.“ PROCHÁZKA, ref. 3, s. 135.

⁷ MICHALIČKA, Václav. Řezbářství a betlemářství In: *Beskydy : Dny všední i sváteční*. 1. vyd. Třinec : Wart, 2013, s. 192. ISBN 978-80-905079-3-7

⁸ Tento obraz byl zhotoven na zakázku příborského purkmistra Jana Guthana (1755–1759), který je na obraze vymalován. Lze proto soudit, že i další postavy mohou mít svůj předobraz v reálných lidech z Příbora.

pouze u díla Antonína Staroveského. Tvoří je několik dřevěných domů s podloubím. Tyto domy jsou podle srovnání s ikonografickým pramenem reálnými domy z příborského náměstí.⁹ Deskripcí a popisem betlémových figurek se podařilo odhalit některé značky a charakteristické prvky, které vedly k identifikaci, že pochází z Příbora, podařilo se zjistit jejich tvůrce, případně dobu zhotovení. Takto byl například identifikován příborský betlém ze sbírek Ostravského muzea či solitérní figurky příborské proveniencí uložené v Národním muzeu v Praze. Podle Centrální evidence sbírek MK ČR, sbírkotvorných plánů vytipovaných muzeí a také emailové korespondence a osobních rozhovorů s kurátory sbírek jsem zjistila, že ve čtyřech českých muzeích je uloženo prokazatelně 640 příborských betlémových figurek. Jedná se o 6 kompletních betlémů včetně jednoho blokového betlému a řadou samostatných figurek, které jsou torzy z dalších betlémů. Tento typ sbírkových předmětů má silnou výpovědní hodnotu a potenciál, který lze zkoumat z pohledů různých vědních oborů jako je například etnologie, umění či muzeologie. Výzkum přispěl k poznání příborského betlemářství. Získané informace ke sbírkovým předmětům mohou v budoucnu sloužit jako pomůcka při přípravě výstav. Také jsou zdrojem údajů pro rozšíření evidenčních záznamů v muzeích, které mají tyto artefakty ve svých sbírkách a mohou zvýšit tak jejich vypovídací hodnotu. Dalším přínosem byla podrobná charakteristika vybraných sbírkových předmětů, kterou lze použít ve dvoustupňové evidenci muzeí a usnadnit tak orientaci odborným pracovníkům a následně i dalším badatelům.

Seznam pramenů a literatury (References)

- DVOŘÁK, Jaroslav, MICHALIČKA, Václav (2009). *Řezbáři a betlemáři : Sondy do řezbářské a betlemářské tvorby na moravsko-slezsko-slovensko-polském pomezí*. Nový Jičín : Jaroslav Dvořák, 197 s. ISBN 978-80-254-6197-6.
- DVOŘÁK, Jaroslav (2007). *Muzejní dokumentace betlemářství v severovýchodních a východních Čechách*. Brno : Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 196 s. Rigorózní práce. Konzultant práce: Mgr. Jiřina Veselská
- HÁNOVÁ, Jiřina – VALENA, František (2002). *Betlémy : české a moravské lidové betlémy a jejich tvůrci*. 1. vyd. Praha : Lika klub, 167 s. ISBN 80-86069-21-4.
- CHROMEČKOVÁ, Monika (2016). *Historické betlémy příborské proveniencí v muzejních sbírkách*. Brno : Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 277 s. Bakalářská práce. Vedoucí práce: Mgr. Otakar Kirsch, Ph.D.
- KARASEK, Alfred – LANZ, Josef (1974). *Krippenkunst in Böhmen und Mähren*. 1. vyd. Marburg : N. G. Elvert Verlag, 363 s. ISBN 3-7708-0500-3.
- MELNIKOVÁ-PAPOUŠKOVÁ, Naděžda (1948). *Československé lidové výtvarnictví*. 1. vyd. Praha: Orbis, 120 s.
- MICHALIČKA, Václav (2013). Řezbářství a betlemářství. In: *Beskydy : dny všední i sváteční*. 1. vyd. Třinec : Wart, s. 185 – 210. ISBN 978-80-905079-3-7.
- PROCHÁZKA, Karel (1908). *O betlemech : kulturně historická studie se zvláštním zřetelem ke zemím koruny sv. Václavské a uberskému Slovensku*. 1. vyd. Praha : Cyrillo-Methodějské knihkupectví Gustav Francl, 156 s.

⁹ RUTTE, Ladislav. Antonín Staroveský : poslední řezbář betlémských figurek v Příboře. In: *Světlozor : týdeník zábavný a poučný světová kronika současná slovem i obrazem*, roč. XVIII (1918), č. 28, s. 4.

- REMEŠ, Mořic (1932). Staré lidové betlémy v Příboře. In: *Kravařsko : vlastivědný sborník*, roč. 5, č. 1, s. 3-4.
- RUTTE, Ladislav (1918). Antonín Staroveský: poslední řezbář betlémských figurek v Příboře. In: *Světlozor : týdeník zábavný a poučný světová kronika současná slovem i obrazem*, roč. XVIII, č. 28, s. 4.
- VACLÍK, Vladimír (1999). *Encyklopedie betlémů*. 1. vyd. Ústí nad Orlicí : Oftis, 152 s. ISBN 80-86042-20-0.
- VACLÍK, Vladimír (1987). *Lidové betlémy v Čechách a na Moravě*. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 128 s.
- VESELSKÁ, Jiřina (1989). Lidové betlémy v muzejních sbírkách. In: *Těšínsko : Vlastivědný zpravodaj okresů Karviná a Frýdek – Místek*, roč. 32, č. 1, s. 32. ISSN 0139-7605.

A Case for the Establishment of Blue Shield Slovakia

Zuzana Menzlová

Mag. Zuzana Menzlová
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: zuzana.menzlova@gmail.com

Studia Museologica Slovaca, 2018,2:73-89

A Case for the Establishment of Blue Shield Slovakia

The analysis offers insight into the ground-breaking Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. However, law is truly meaningful only when those bound by it believe that abiding by the law has positive value. Institutions such as Blue Shield — an organization aimed at protection of cultural heritage in armed conflicts — play an important role by reinforcing the arguments for national heritage preservation and are crucial cultural heritage defenders in times of crisis. Thus, the establishment of Blue Shield Slovakia is proposed.

Key words: Cultural Law, Cultural Heritage, Armed Conflict, Blue Shield Slovakia, 1954 Hague Convention

Introduction

Each monument carries with it itself a historical story, the fates of people connected with it, and it gives it a soul.¹

Ladislav Mlynka²

I first became appreciative of my cultural identity on a school trip to Devín castle, which served as an inspiration to the Slovak national revival during the times of magyarization in the 19th century. This castle became the symbol of our Slavic past and reflects our Slovak pride. It is located in Bratislava on a steep hill above the merger of the Morava and Danube Rivers, making it a magnificent place to build a fortress. As I stood on top of the ruins — just like Ľudovít Štúr³ — I could feel the presence of our ancestors and saw history unfolding in front of me.

The site was fortified by the Celts and the Romans, settled by the Slavs, rebuilt to protect the frontier of the Hungarian Kingdom, held by Dukes of Austria, occupied by the King of Germany and destroyed by Napoleon's forces. In 1809, after the Siege of Pressburg, retreating

¹ Retrieved from <<http://www.muzeologia.sk>> on 15.4.2018

² Ladislav Mlynka, (born September 1954, Zlaté Moravce, Slovakia - died November 2010, Dunajská Lužná, Slovakia), was the founder of the study field Museology and Cultural Heritage at the Comenius University in Bratislava. Retrieved from <<http://www.muzeologia.sk>> on 15.4.2018

³ According to Encyclopædia Britannica, Ľudovít Štúr, (born 1815 in Uhrovec – died 1856 in Modra), was the leader of the Slovak national revival in the 19th century, and the author of the Slovak language standard.

artillery of Napoleon I of France detonated Devin Castle.⁴ It remains uncertain why they did so. As the rivers are merging, so is our history intertwined in this place that, like many other icons of Slovak heritage, needs to be preserved to remind us of who we are.

There is no doubt that culture stands on the front line of conflict. It is vulnerable to hostilities as collateral damage, as booty, or from direct targeting to gain strategic military advantage. Combatant objectives to propagate intolerance, erase memories, and block reconciliation elevate cultural heritage to both an international security issue and human rights issue.

Throughout modern history, episodic conflicts of escalating destructive consequence have fueled a growing desire to protect and preserve heritage assets, including through the development of a substantive body of law. Conventions at local, European and international levels have established new individual and collective rights, with counterbalancing national obligations, as well as evolving cultural heritage norms and customary law.

The Slovak republic has bound herself broadly to cultural heritage protection in numerous domestic laws and various international conventions. Article 44 (2) of the Slovak Constitution raises cultural heritage protection to a constitutional duty of each individual.⁵ Furthermore, the cultural heritage protection during armed conflict is regulated in several acts such as the Act on the Armed Forces of the Slovak Republic,⁶ the Civil Protection Act,⁷ and the Ministerial Order of the Minister of Foreign Affairs⁸ implementing the ground-breaking Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (1954 Hague Convention).

The 1954 Hague Convention, which provides a common legal structure of protections to cultural property, now has the acceptance of 132 signatory states.⁹ Notwithstanding this broad acceptance, the perceived inability to enforce it, as well as other enacted treaties, regulations and customary international law, has led to skepticism of their effectiveness. Even though law is a key safeguard for the protection of cultural heritage, it is truly meaningful only when those bound by it believe abiding by the law is in their self-interest. As a conflict ensues, this value is often assessed in limited strategic military terms. As the number of culturally motivated armed conflicts has increased in recent years, the need for enforceable laws and enhanced procedures to protect cultural heritage has become more urgent.

⁴ CAMDEN, Theophilus. *The History Of The Rise, Progress, And Overthrow Of Napoleon Bonaparte: Late Emperor Of The French (1814)*. Whitefish: Kessinger Publishing, 2010. 635 p. ISBN 978-1-16570-093-6.

⁵ Ústavný zákon č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky (v znení č. 244/1998 Z. z., 9/1999 Z. z., 90/2001 Z. z., 90/2001 Z. z., 140/2004 Z. z., 323/2004 Z. z., 323/2004 Z. z., 463/2005 Z. z., 92/2006 Z. z., 210/2006 Z. z., 100/2010 Z. z., 356/2011 Z. z., 232/2012 Z. z., 161/2014 Z. z., 306/2014 Z. z., 427/2015 Z. z., 44/2017 Z. z., 71/2017 Z. z., 137/2017 Z. z.). Retrieved from <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/1992-460>> on 15.4.2018

⁶ Zákon č. 321/2002 Z. z. Zákon o ozbrojených silách Slovenskej republiky (v znení č. 512/2002 Z. z., 455/2004 Z. z., 240/2005 Z. z., 570/2005 Z. z., 11/2006 Z. z., 333/2007 Z. z., 144/2008 Z. z., 59/2009 Z. z., 494/2009 Z. z., 220/2011 Z. z., 345/2012 Z. z., 99/2014 Z. z., 378/2015 Z. z.) Retrieved from <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2002-321>> on 15.4.2018

⁷ Zákon č. 42/1994 Z. z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o civilnej ochrane obyvateľstva (v znení č. 222/1996 Z. z., 117/1998 Z. z., 252/2001 Z. z., 416/2001 Z. z., 261/2002 Z. z., 515/2003 Z. z., 479/2005 Z. z., 568/2005 Z. z., 335/2007 Z. z., 445/2008 Z. z., 514/2008 Z. z., 172/2011 Z. z., 395/2011 Z. z., 345/2012 Z. z., 128/2015 Z. z., 125/2016 Z. z.) Retrieved from <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/1994-42>> on 15.4.2018

⁸ Vyhláška ministra zahraničných vecí č. 94/1958 Zb. o Dohovore na ochranu kultúrnych statkov za ozbrojeného konfliktu a Protokole k nemu. Retrieved from <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1958/94/>> on 15.4.2018

⁹ *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. The Hague, 14 May 1954*. Retrieved from <<http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=13637&language=E&order=alpha>> on 25.7.2018

Institutions such as non-profit organizations, intergovernmental organizations, state organs and instrumentalities play an important role by reinforcing the arguments for heritage preservation. In 1996, to protect cultural sites in times of crisis, several of the world's leading international cultural institutions agreed to establish a joint emergency and response committee under the name of the International Committee of the Blue Shield. In 2017, this was rebranded as Blue Shield International. A growing network of National Committees of the Blue Shield have been formed in support of the international initiative, bringing together expertise and resources of cultural heritage professionals at the national and local level, as well as cooperating at the international level through Blue Shield International.

Cultural heritage professionals are important voices that articulate values true to the local population. These professionals represent leading experts in history, arts, sciences, religion and other fields. They contribute to the effectiveness and recognition of cultural heritage values and the 1954 Hague Convention, inter alia, via research, community based educational programs, preparedness for and alerting to potential emergencies and threats. If actual conflict arises, they serve by coordinating and advising on the actions of High Contracting Parties under the 1954 Hague Convention, providing direct assistance with protection, emergency conservation, and with the safeguarding or temporary evacuation of movable cultural property.

To minimize the unparalleled losses of cultural property in armed conflict, everyone who can contribute to preservation is needed. Lead should be taken by governments and military authorities who bear responsibility under domestic law as well as in International Humanitarian Law and the Law of Armed Conflict. However, the knowledge, expertise and dedication of the nongovernmental and civilian cultural heritage professionals are also crucial to the objective of heritage preservation.

This work considers how the evolution of cultural heritage law combined with emerging instruments of heritage preservation can be strengthened in Slovakia through an enhanced commitment to the principles of the 1954 Hague Convention and the establishment of a nongovernmental organization dedicated to the protection of cultural property in times of armed conflict: Blue Shield Slovakia.

The 1954 Hague Convention, A Foundation Stone

*The spoils of war and trophies fastened upon stumps — a breast-plate, a cheek-strap hanging from a broken helmet, a yoke shorn of its pole, the flagstaff of a captured galley, or a captive sorrowing on a triumphal arch — such things are deemed glories too great for man; these are prizes for which every General strives, be he Greek, Roman, or barbarian; it is for these that he endures toil and peril: so much greater is the thirst for glory than for virtue! For who would embrace virtue herself if you stripped her of her rewards? Yet full oft has a land been destroyed by the vainglory of a few, by the lust for honour and for a title that shall cling to the stones that guard their ashes — stones which may be rent asunder by the rude strength of the barren fig-tree, seeing that even sepulchres have their doom assigned to them!*¹⁰

Decimus Junius Juvenalis¹¹

¹⁰ JUVENAL, D. I. *Complete Works of Juvenal*. Hastings: Delphi Classics, 2014. 133-146 verse number. ISBN 978-1-91063-039-6.

¹¹ According to Encyclopædia Britannica, Decimus Junius Juvenalis, (born 55–60? CE, Aquinum, Italy-died probably in or after 127), was most powerful of all Roman satiric poets. Many of his phrases and epigrams have entered common parlance—for example, “bread and circuses” and “who will guard the guards themselves?”

Legal protection of cultural heritage during armed conflict was already granted prior the 1954 Hague Convention by preceding Hague Conventions and other agreements. However, new methods of warfare, which were for the first time used to great effect in the World War II,¹² left Europe in the wake of unparalleled destruction of cultural heritage. In response UNESCO drafted the 1954 Hague Convention, which was not intended to replace existing conventions but rather to complement them.¹³ Thus, it cannot be fully understood without reference to the prior conventions, the Nuremberg trials, the Genocide Convention, and Universal Declaration of Human Rights. The aim of the 1954 Hague Convention is the protection of all culturally significant property during times of armed conflict. It considers cultural property a valuable possession of all humankind which deserves international protection.¹⁴ The Convention, along with a body of other human rights conventions emerging in the aftermath of World War II, formed a greatly enhanced framework of agreements intended to establish universal rights of humanity. Indeed, in subsequent years large number of nations signed on to these conventions, to gradually build a general acceptance of their principles. The 1954 Hague Convention is one of these human rights conventions that garnered wide acceptance.

Scope of the 1954 Hague Convention

Slovak Republic bound herself to the 1954 Hague Convention and its Preamble, 40 articles in its General Provisions, 21 articles in its Regulations, and a three part Protocol with a notification of succession on 31. March 1993¹⁵ after the velvet divorce from Czechoslovakia.

The Preamble sets the tone of the treaty by stating that “damage to cultural property belonging to any people whatsoever means damage to the cultural heritage of all mankind”¹⁶ The General Provisions define the terms used and outline the scope of the application of the Convention. The Regulations stipulate the appointment process, and functions of the delegates and of the Commissioner-General. Furthermore, they govern the procedures for registration of cultural property. Lastly, the Protocol outlines the responsibilities of each High Contracting Party. The term “cultural property” used in the 1954 Hague Convention for the first time in an international agreement, defined the term broadly to encompass a wide range of at-risk cultural heritage. Cultural property under the Convention includes both movable and immovable property, buildings and monuments that house such property,¹⁷ as well as “centres containing a large amount of cultural property.” The Convention considers cities or their sections containing multiple examples of cultural property as cultural property themselves.¹⁸ The Convention clearly stipulates its application both in the event of declared war or of any

¹² For example: longer ranged and more destructive artillery than in WWI, air strike capabilities came of age in WWII.

¹³ Preamble of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its two (1954 and 1999) Protocols reads: “Guided by the principles concerning the protection of cultural property during armed conflict as established in the Conventions of The Hague of 1899 and of 1907 and in the Washington Pact of 15 April, 1935.” Retrieved from <<http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001875/187580e.pdf>> on 15.4.2018

¹⁴ Preamble of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

¹⁵ High Contracting Parties to the 1954 Hague Convention. Retrieved from <<http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=13637&language=E&order=alpha>> on 15.4.2018

¹⁶ Preamble of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

¹⁷ Art 1 of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

¹⁸ Art 1 (c) of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

other armed conflict which may arise between two or more of the High Contracting Parties.¹⁹ Thereby, the scope of the 1954 Hague Convention applies in any armed conflict involving High Contracting Parties, regardless of whether the conflict is a declared war.

One of the main reasons to create Blue Shield Slovakia is the duty to safeguard cultural property stipulated in Article 3 of the 1954 Hague Convention. High Contracting Parties are required to safeguard cultural property located on their territory against “foreseeable effects of an armed conflict, by taking such measures as they consider appropriate.” Thus, the Slovak Republic is bound to take affirmative steps to protect its own cultural property from foreseeable wartime damage. Blue Shield Slovakia could assist with this task by drafting emergency plans, by analyzing which cultural heritage should not be targeted, by evaluating the best protection options for each national cultural heritage monument, and by creating ‘no-strike list.’²⁰

The 1954 Hague Convention also binds High Contracting Parties to abstain from any “act of hostility” against cultural property as well as to refrain from any use of cultural property, or areas immediately adjacent to it, which could expose cultural property to destruction or damage.²¹ In order to avoid targeting cultural heritage, the soldiers need to be able to identify it. Blue Shield Slovakia could — like many other national blue shield organizations — train soldiers to recognize cultural heritage as well as to recognize their obligations for it.

All High Contracting Parties that act as an occupying power in another country have to take necessary measures to preserve the cultural property of the occupied country. This affirmative duty forces High Contracting Parties to “support the competent national authorities of the occupied country in safeguarding and preserving its cultural property.”²² If the occupied country is not capable to protect its cultural property, the occupying power is bound to take “the most necessary measures of preservation.”²³ These provisions bind High Contracting Parties not only to passively avoid destroying cultural property but also to actively preserve it. For a more effective implementation of the provision, the Convention demands from High Contracting Parties to establish in peacetime services or appoint specialist personnel who would “secure respect for cultural property and to co-operate with the civilian authorities responsible for safeguarding it.”²⁴ If Blue Shield Slovakia were to be established within Slovak armed forces, it could take up the role of specialist personnel securing respect for cultural property. If established outside the armed forces, it could take a broader advisory and consultative role in both military and civilian affairs. Regardless of its affiliation, Blue Shield Slovakia could train armed forces on how to take affirmative actions to protect cultural heritage in crisis.

The obligations to protect, preserve, and not to target cultural property can be waived in cases where “military necessity imperatively requires such waiver.”²⁵ One of the failings of the 1954 Hague Convention is the lack of clear specification of what constitutes military necessity. Jiří Toman suggests that the High Contracting Parties left this provision vague on purpose in

¹⁹ Art 18 of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

²⁰ ‘No-strike list’ is a document created for armed forces consisting of coordination data of cultural heritage sites that should not be targeted.

²¹ Art 4 of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

²² Art 5 of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

²³ Art 5 (2) of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

²⁴ Art 7 (2) of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

²⁵ Art 4 (2) of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

order to keep it flexible enough to accommodate a wide range of military necessities.²⁶ Leaving the back door open allows to avoid responsibility much needed for the enforcement of the Convention. When law is vague, organization such as Blue Shield Slovakia have the power to boost it by enhancing the commitment to the principles of the 1954 Hague Convention. Next to teaching armed forces about the value of cultural heritage or its strategic importance for waging war, every single research, activity, or lobbying aimed at cultural heritage protection helps with disseminating its awareness and understanding.

High Contracting Parties are also bound to prohibit any form of theft, pillage, or misappropriation of cultural property, vandalism towards cultural property²⁷ and to refrain from reprisals against cultural property.²⁸

Enforcement of the 1954 Hague Convention

The 1954 Hague Convention has numerous enforcement instruments. One enforcement technique is achieved by recognizing cultural property and by educating about cultural property. This is embodied in the requirements to appoint specialist personnel within armed forces to facilitate the protection of cultural property during times of armed conflict, to introduce such regulations and instructions to their armed forces that would ensure that the provisions of the Convention are observed, and to “foster in the members of their armed forces a spirit of respect for the culture and cultural property of all peoples.”²⁹

The more essential enforcement instruments are modeled to be self-enforcing. This is where Blue Shield Slovakia could come into place by identifying and designating cultural objects worthy of protection based on the cultural heritage protected by the main Slovak cultural heritage laws, namely the Act on museums and art galleries and on the protection of objects of cultural value,³⁰ the Act on archives and registries,³¹ the Act on libraries,³² and the Act on the protection of monuments and historic sites.³³ Blue Shield Slovakia could be involved with the transportation of protected cultural heritage to safety prior to armed conflict or when the possibility during movement of the fronts arises. After identifying protected cultural heritage,

²⁶ TOMAN, Jiří. *The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict: Commentary on the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and Its Protocol, signed on 14 May, 1954 in Hague, and on Other Instruments of International Law Concerning such Protection*. Brookfield: Dartmouth Publishing Company, 70 p. ISBN 1 85521 800 3 Pbk

²⁷ Art 4 (3) of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

²⁸ Art 4 (4) of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

²⁹ Art 7 (1) of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

³⁰ Zákon č. 206/2009 Z. z. Zákon o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov (v znení č. 38/2014 Z. z., č. 126/2015 Z. z. a č. 376/2015 Z. z.). Retrieved from <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2009-206>> on 15.4.2018

³¹ Zákon č. 395/2002 Z. z. Zákon o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení č. 515/2003 Z. z., 7/2005 Z. z., 216/2007 Z. z., 335/2007 Z. z., 445/2008 Z. z., 41/2011 Z. z., 41/2011 Z. z., 305/2013 Z. z., 266/2015 Z. z., 125/2016 Z. z., 18/2018 Z. z.). Retrieved from <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2002-395>> on 15.6.2018

³² Zákon č. 126/2015 Z. z. Zákon o knižniciach a o zmene a doplnení zákona č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov v znení zákona č. 38/2014 Z. z. Retrieved from <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2015-126>> on 15.4.2018

³³ Zákon o ochrane pamiatkového fondu, č. 49/2002 Z. z. (v znení č. 479/2005 Z. z., 208/2009 Z. z., 262/2011 Z. z., 180/2013 Z. z., 38/2014 Z. z., 104/2014 Z. z., 282/2015 Z. z., 376/2015 Z. z., 125/2016 Z. z.) Retrieved from <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2002-49>> on 15.4.2018

Blue Shield Slovakia could lobby for it to be labeled with the distinctive blue and white emblem of the Hague Convention.³⁴ The ‘blue shield’ emblem can be used either alone or repeated three times in a triangular formation. A single emblem identifies either cultural property in need of protection or personnel engaged in protecting cultural property. The Blue Shield emblem repeated three times indicates that the immovable cultural property is placed either under ‘special protection’ or a temporary ‘refuge.’³⁵ Targeting or destroying either an object or a person labeled with the blue shield emblem of the 1954 Hague Convention is strictly prohibited.³⁶

Another enforcement instrument is the ‘quid pro quo’ stipulation. If one of the High Contracting Parties is in breach of any of her obligations under the Convention, the opposing High Contracting Parties are for the duration of the violation released from their obligations to ensure protection.³⁷ This reciprocity measure gives an incentive for all High Contracting Parties to abide by a single standard of conduct.

Lastly, all High Contracting Parties are bound to criminally prosecute or impose sanctions on any persons who either violate the provisions of the Convention themselves or order someone else to do so.³⁸ Each High Contracting Party can enforce the provisions herself without the need of supervision by any independent international body. With the absence of any uniform enforcement, it is the duty of each Party to create her own penal sanctions. This can result in potentially inconsistent enforcement, making it hard to force High Contracting Parties to comply with the provisions of the 1954 Hague Convention in times of armed conflict. Without the presence of an international body for supervision, the enforcement instrument is of limited effect. One of the aims of Blue Shield Slovakia would be to lobby for the establishment of uniform enforcement mechanisms.

Growing recognition of the importance of cultural heritage organizations

*Burning books is not the same as burning bodies but when one intervenes... against mass destruction of churches and books one arrives just in time to prevent the burning bodies.*³⁹

Raphael Lemkin⁴⁰

The traditional approach for the protection of cultural property disregards cultural heritage professionals while only considering the role of the armed forces and national government ministries or agencies. The few regulations considering cultural heritage experts within the 1954 Hague Convention — such as the compilation of the international list consisting of all persons nominated by the High Contracting Parties as qualified to carry out the functions

³⁴ Art 6 and Art 16 of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict “The distinctive emblem of the Convention shall take the form of a shield, pointed below, persaltire blue and white (a shield consisting of a royal-blue square, one of the angles of which forms the point of the shield, and of a royal-blue triangle above the square, the space on either side being taken up by a white triangle).”

³⁵ Art 17 of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

³⁶ Art 12 (3) of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

³⁷ Art 11 (1) of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

³⁸ Art 28 of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

³⁹ Citation from BEVAN, R. *The Destruction of Memory. Architecture at War*. London: Reaktion Books, 2016. 15 p. ISBN 978-1-78023-597-4.

⁴⁰ According to Encyclopædia Britannica, Raphael Lemkin, (born June 24, 1900 – August 28, 1959), was a Polish-born jurist who served as an adviser to the U.S. Department of War during World War II. Lemkin coined the word genocide.

of Commissioner-General for Cultural Property,⁴¹ appointment of Commissioner-General for Cultural Property,⁴² inspectors and experts,⁴³ the identification of the persons responsible for the duties of control in accordance with the Regulations for the execution of the Convention,⁴⁴ the identification of the personnel engaged in the protection of cultural property,⁴⁵ and authorization for persons to have a special identity card and armband for instance for the authorized transport of cultural property during armed conflicts⁴⁶ — have been rarely used since the Convention came into force in 1956.⁴⁷

While the 1972 World Heritage Convention just remarked on the cultural property professionals' role,⁴⁸ the 1993 Review of the Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict recommended that all non-governmental organizations develop both practical advice and training procedures of military and civil defense personnel in both peace time and armed conflicts.⁴⁹ Non-governmental organizations are not only in position to provide specialized human capital and equipment, they may play an important role in cultural heritage protection and emergency conservation. Their role could be essential in those cases where international and governmental organizations are unable to offer cultural heritage protection due to imminent political consequences. Such case could occur when the affected country is under a de facto administration not recognized as legitimate by the United Nations or other international organizations.⁵⁰

In 1996, the four leading UNESCO-linked NGOs for cultural property⁵¹ followed the 1993 Recommendations and began to form the International Committee of the Blue Shield

⁴¹ Regulations for the Execution of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. Chapter 1 Control. Article 1. Retrieved from: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001875/187580e.pdf>> on 5.7.2018

⁴² Regulations for the Execution of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. Chapter 1 Control. Article 2.

⁴³ Regulations for the Execution of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. Chapter 1 Control. Article 7.

⁴⁴ Art 17 (2) b) of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

⁴⁵ Art 17 (2) c) of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

⁴⁶ Art 17 (2) d) of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

⁴⁷ BOYLAN, Patrick. *The future role of Non-Governmental Organisations and Cultural Professionals in the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict following the adoption of the Second Protocol of the Hague Convention*. Regional Seminar: "The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict - A Challenge and an Opportunity for Latin America and the Caribbean", Buenos Aires, p. 2. Retrieved from: <<https://uscbs.org/assets/boylan2005.pdf>> on 5.7.2018

⁴⁸ Article 5 and 8 of the 1972 Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Retrieved from: <<http://whc.unesco.org/en/conventiontext/>> on 5.7.2018

⁴⁹ BOYLAN, Patrick. *Review of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*. Section 17.3. Retrieved from: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001001/100159eo.pdf>> on 5.7.2018

⁵⁰ BOYLAN, Patrick. *The future role of Non-Governmental Organisations and Cultural Professionals in the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict following the adoption of the Second Protocol of the Hague Convention*. Regional Seminar: "The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict - A Challenge and an Opportunity for Latin America and the Caribbean", Buenos Aires, p. 4. Retrieved from: <<https://uscbs.org/assets/boylan2005.pdf>> on 5.7.2018

⁵¹ The four are the International Council on Archives (ICA), the International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA), the International Council of Museums (ICOM), and the International Council on Monuments and Sites (ICOMOS)

(ICBS), now Blue Shield International. One of the biggest stimulus to the ICBS formation was the effect of Balkan wars on cultural heritage. Even though multiple missions were sent to Sarajevo, they failed to cooperate with local cultural heritage professionals and each other. This resulted in missed opportunities to share essential information and resources.⁵²

Blue Shield International prides itself to be the cultural heritage equivalent of the Red Cross.⁵³ Its symbol is the protective emblem specified in the 1954 Hague Convention for marking cultural sites in order to give them protection from attack in the event of armed conflict.

The network consists of organizations dealing with museums, archives, audiovisual supports, libraries, as well as monuments and sites. This may be combined with organs of government, such as the Ministry of Culture, or the military forces. A variety of organizational forms are used taking into account the difference in societal structures among nations. A growing network of National Committees of the Blue Shield have been formed in support of the international initiative, bringing together expertise and resources of cultural heritage professionals at the national and local level, as well as cooperating at the international level through Blue Shield International.⁵⁴

The main framework for Blue Shield International includes development of guidelines and programs on emergency preparedness, response to actual and potential threats, advocacy on the protection of 'vital records,' coordination of a preservation and conservation program for libraries and their collections, and publication of annual reports. Since its constitution, Blue Shield International has coordinated trainings, seminars, meetings, and publications to promote the preparation and response in case of emergencies and threats.⁵⁵

Finally, the 1999 Second Protocol to the 1954 Hague Convention recognized the role of librarians, curators, archivist, archaeologists, information scientist, and heritage building and site management professionals both at the local and national level. The Committee for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict was ordered to work with

⁵² MACKENZIE, Geroge P. *Working for the Protection of the World's Cultural Heritage: The InterNational Committee of the Blue Shield*. In *Journal of the Society of Archivists*. 24(1)/2000, Routledge & The Society of Archivists, p. 5–10

⁵³ "The ICRC is an independent, neutral organization ensuring humanitarian protection and assistance for victims of armed conflict and other situations of violence. It takes action in response to emergencies and at the same time promotes respect for international humanitarian law and its implementation in national law." Retrieved from <<https://www.icrc.org/en/who-we-are/mandate>> on 5.7.2018

⁵⁴ *Who we are and what we do*. Retrieved from: <<http://ancbs.org/cms/en/about-us>> on 5.6.2018

⁵⁵ BOYLAN, Patrick. *The future role of Non-Governmental Organisations and Cultural Professionals in the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict following the adoption of the Second Protocol of the Hague Convention*. Regional Seminar: "The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict - A Challenge and an Opportunity for Latin America and the Caribbean", Buenos Aires. Retrieved from: <<https://uscbs.org/assets/boylan2005.pdf>> on 5.7.2018 p. 7. "For example, the ICA had been developing guidelines on emergency preparedness, actively monitors and responds to actual and potential threats, and is campaigning on the protection of "vital records" relating to individuals and their property, such as birth, nationality, marriage and domestic property ownership – a possible area for future joint cooperation with the ICRC. IFLA has an important and well-developed Preservation and Conservation "Core Activity" programme for libraries and their collections, based on the Bibliothèque Nationale de France. ICOM has launched a five year Museum Emergency Programme in partnership with the Getty Conservation Institute and ICCROM. This has now moved into its third phase with an action-centred training and emergency plan development programme for a range of museums in a region – initially Asia, but Latin American and the Caribbean programme will follow shortly. ICOMOS has a "Heritage at Risk" programme together with an annual report. All four professional NGOs are very active in alerting both governmental and the general public to emergency situations and threats, and also contribute through the very active promotion of high standards of ethical conduct by both individuals and institutions."

international and national governmental and non-governmental organizations which have objectives similar to those of the Convention and its Protocols. Furthermore, it explicitly names the International Committee of the Blue Shield and its constituent bodies among “eminent professional organizations” to have an advisory role.⁵⁶ The Protocol also seeks to “strengthen appreciation and respect for cultural property by entire population”. To properly fulfill such goal, cultural heritage professionals and educational professionals have an invaluable role to play.⁵⁷

Vision for Blue Shield Slovakia’s role

*How can we live without our lives? How will we know it's us without our past?*⁵⁸

*John Ernst Steinbeck*⁵⁹

Retrieved from <https://www.uscbs.org>

The lead on minimizing losses to cultural heritage should be taken by the governments and military authorities bearing responsibility under domestic law as well as in International Humanitarian Law and the Law of Armed Conflict. However, Blue Shield Slovakia would — as an advisory body — provide the civilian based specialized knowledge, technical expertise, and network that may not be present in government and military positions. Unlike the many potential participants responsible for cultural property protection, a Blue Shield Committee is often the only national body with a mission exercised daily to address these needs. As such, it serves as a clearinghouse of ideas, communications and resources unlike any existing in Slovakia today.

Blue Shield Slovakia would play an important role by reinforcing the arguments for heritage preservation in Slovakia and to work for the protection of the world’s cultural heritage with Blue Shield International. This would be achieved by recruiting local cultural heritage professionals who represent important voices articulating values true to the local population. These professionals need to epitomize leading experts in history, arts, sciences, religion and

⁵⁶ Art 27 (3) Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (1999). Retrieved from <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/1999-second-protocol/text/> on 4.5.2018

⁵⁷ Art 30 (1) Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (1999). Retrieved from <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/1999-second-protocol/text/> on 4.5.2018

⁵⁸ STEINBECK, J. *The Grapes of Wrath*. New York: Penguin Classics, 2006. 112 p. ISBN 978-1-44063-712-4.

⁵⁹ According to Encyclopædia Britannica, John Ernst Steinbeck, (born Feb. 27, 1902, Salinas, Calif., U.S.-died Dec. 20, 1968, New York, N.Y.), was an American novelist, best known for *The Grapes of Wrath* (1939), which summed up the bitterness of the Great Depression decade and aroused widespread sympathy for the plight of migratory farmworkers. He received the Nobel Prize for Literature for 1962.

other fields. They would contribute to the effectiveness and recognition of cultural heritage values and the 1954 Hague Convention, inter alia, via research, community based educational programs, preparedness for and alerting to potential emergencies and threats, lobbying, contributing to the implementation of the 1954 Hague Convention, and serving as advisory body to governmental authorities.

It could take upon tasks from advocating for effective implementation of cultural heritage laws, identifying cultural heritage protected by 1954 Hague Convention, lobbying for labeling cultural heritage with blue shield emblems, researching to recognize what contributes to and resolves instances of violence against cultural heritage in order to prevent such destruction, researching ways to protect cultural heritage, identifying special protection needs, developing guidelines on emergency preparedness, actively monitoring and responding to actual and potential threats, providing special training to military personnel, advocating for appropriate military finding to meet the military obligations of the Convention, ensuring that the military authorities and command leadership have adequate specialist advice and supervision during armed conflicts, producing documentary and microfilm records on cultural heritage, creating ‘no-strike’ lists consisting of coordination data of cultural heritage sites that should not be targeted, constructing shelters for the storage of cultural heritage during armed conflict, working with the local community to enhance the cultural heritage understanding, and teaching at universities subjects on cultural heritage importance and protection.

If actual conflict arises, it would serve by coordinating and advising on the actions of High Contracting Parties under the 1954 Hague Convention, providing both legal expert support for interpretation of duties and responsibilities under the Convention and cultural heritage expert support as to what constitutes cultural property under the Convention. Furthermore, Blue Shield Slovakia could provide direct assistance with protection, emergency conservation, and with the safeguarding or temporary evacuation of movable cultural property.

How to create Blue Shield Slovakia

Creating Blue Shield Slovakia requires taking into consideration two procedures, namely the internal recognition process within the Blue Shield International (BSI) network and the national regulations on establishment of the legal entity. While recognition by BSI would allow Blue Shield Slovakia to present itself as such and participate on the international level, the Slovak legal entity of the organization makes it easier to operate within the country.

Recognizing Blue Shield Slovakia within the Blue Shield International network

Blue Shield International encourages the establishment of Blue Shield National Committees in order to achieve its aim to enhance worldwide protection for the mankind’s cultural heritage. To be able to join the network, the National Committees’ establishment and activity must be in accordance with its mission and objectives. Blue Shield Guidelines for the Establishment of National Committees currently foresee, that the potential National Committee submits a “Notice of Creation addressed to the BSI Secretariat,” “Collection of Letters of Supports,” “Submission of the Declaration Form,” “Submission of the National Committee’s Statutes Guidelines” and “Submission of the Application Form” in order to be recognized by BSI.⁶⁰

⁶⁰ ICBS Manual for the Creation of a National Committee of the Blue Shield. Retrieved from < http://www.ancbs.org/cms/images/120709_icbs_kit_manual.pdf > on 15.4.2018

Notice of Creation addressed to the ICBS Secretariat

The Blue Shield's Manual stipulates that the Blue Shield Secretariat ought to be informed via email in case of an initiative to create a National Committee.⁶¹ The establishment proposal may be submitted by either any member belonging to the five organizations behind Blue Shield International network⁶² or any interested individual.⁶³ Blue Shield Slovakia could get assistance from the Secretariat due to its lack of voting rights in a later stage of a National Committee's recognition process.

Collection of Letters of Supports

Disregarding whether the initiative comes from a member or interested individuals, Blue Shield Slovakia would require the official support of the "national representatives of its four founding organizations."⁶⁴ This Blue Shield International practice is not in conformity with its framework. In 2005, the Coordinating Council of Audiovisual Archives Association (CCAAA) became a full member of Blue Shield International with equal rights to the founding organizations.⁶⁵ However, the practice for initiatives only requires the four founding organizations' support following what has been established with the guidelines and additional material for establishment of a National Committee. Therefore, notwithstanding the language of the Manual, the official support should also be requested from the CCAAA.

Furthermore, the Manual requests the official support of all four founding organizations of ICBS in Slovakia. The Manual does not provide an alternative in case a national representative's support cannot be acquired.⁶⁶ However, the common practice has been to obtain the official support of a representative of the organization at its international level instead.

While there are no guidelines about the desired format of the letters of support, a good practice would be to provide proof of the supporting party's credentials to avoid unnecessary delays.

Submission of the Declaration Form

A declaration form needs be submitted with the Application. The form requires signatures by the board members of Blue Shield Slovakia. Blue Shield International provides a draft of the Declaration Form for the potential National Committee. The form enumerates the principles of Blue Shield International, the expectation of the four founding organizations' support, the willingness to cooperate with the BSI's secretariat to finish the processing to get official recognition of the National Committee, and other related information.⁶⁷

⁶¹ The current point of contact is Dr. Emma Cunliffe at Newcastle University, England, reachable at emma.cunliffe@ncl.ac.uk Blue Shield. How to form a new Blue Shield National Committee? Retrieved from < <http://www.ancbs.org/cms/en/home/blue-shield-national-committees/9-on-file-past-damage/62-bs-docs> > on 15.4.2018

⁶² The International Council of Archives (ICA), the International Council of Museums (ICOM), the International Council on Monuments and Sites (ICOMOS), the International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA), and the Coordinating Council of Audiovisual Archives Association (CCAAA)

⁶³ The 2015 Amendment to the Articles of Association: Association of National Committees of the Blue Shield. Retrieved from http://www.ancbs.org/cms/images/Amendments_ANCBS.pdf on 5.6.2018

⁶⁴ ICBS Manual for the Creation of a National Committee of the Blue Shield, p. 9

⁶⁵ ICBS Manual for the Creation of a National Committee of the Blue Shield, p. 1

⁶⁶ ICBS Manual for the Creation of a National Committee of the Blue Shield, p. 9

⁶⁷ *How to form a new Blue Shield National Committee?: Declaration Form*. Retrieved from < <http://www.ancbs.org/cms/en/home/blue-shield-national-committees/9-on-file-past-damage/62-bs-docs> > on 15.4.2018

Submission of the National Committee's Statutes

The Guidelines offer a statute draft. It defines Blue Shield International's symbols and mission. Furthermore, it states the six main principles adopted in Strasbourg on April 14, 2000, namely joint actions, independence, neutrality, professionalism, respect of cultural identity, and work on a not-for-profit basis. BSI's guidelines expressly encourage prospective National Committees to stipulate their principles, objectives, and internal structure beyond what is suggested by this draft.⁶⁸ In order to be in conformity with the Slovak law and explicit needs of Blue Shield Slovakia, the draft might need to be modified and amended.

Submission of the Application Form

The application form provides basic information and documents needed in order to establish Blue Shield Slovakia and gain official recognition by Blue Shield International. It has to be filled and signed by its Chairperson providing additional information such as the purpose and the reasons for the creation of Blue Shield Slovakia.⁶⁹

Establishing Blue Shield Slovakia as a civic association

While the Blue Shield Guidelines for the Establishment of National Committees govern the recognition of the National Committee within the framework of Blue Shield International, the type of entity under which a National Committee is created is governed by the national law. There are numerous types of entities Blue Shield Slovakia could strive for.⁷⁰ To maintain the status of an independent organization, I would propose to form Blue Shield Slovakia as a civic association.⁷¹

Civic associations are suitable for citizens who are interested in assembling for a certain purpose. They are legal entities and have the right to act on their own behalf, to sign contracts, to own property, to receive donations from sponsors, to receive subsidies, to employ, and to carry out other activities stipulated by law or statutes. This organizational form would allow Blue Shield Slovakia to receive a share of 2% of the income taxes paid on interest. Furthermore, civic associations are eligible for other tax-benefit advantages as well.⁷²

The purpose of Blue Shield Slovakia would be to contribute to the recognition of cultural heritage values and the 1954 Hague Convention. Blue Shield, as a civic association, could lobby with authorities to ensure enhanced commitment to the regulations stipulated in the 1954 Hague Convention.

⁶⁸ *How to form a new Blue Shield National Committee? Guidelines Statutes*. Retrieved from < <http://www.ancbs.org/cms/en/home/blue-shield-national-committees/9-on-file-past-damage/62-bs-docs> > on 15.4.2018

⁶⁹ ICBS Manual for the Creation of a National Committee of the Blue Shield, p. 9

⁷⁰ Creating National Blue Shield under Ministry of Defense may, due to the close relationship, help with execution of the 1954 Hague Convention. However, some cultural heritage professionals reject to work directly for armed forces due to ethical reasons.

⁷¹ Zákon č. 83/1990 Zz. Zákon o združovaní občanov (v znení č. 300/1990 Zb., 513/1991 Zb., 62/1993 Z. z., 274/2009 Z. z., 91/2016 Z. z., 125/2016 Z. z.). Retrieved from <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/1990-83>> on 15.4.2018

⁷² *Ako založiť občianske združenie*. Retrieved from <https://www.iuventa.sk/files/documents/1_eurodesk/import/Dôležitité%20linky/ako_zalozit_zdruzenie.pdf> on 13.2.2018

Civic association establishment procedure

Civic associations are officially established with their entry into the register of civic associations at the Ministry of the Interior of the Slovak Republic. A registration proposal must be submitted by at least three people, one of them must be at least 18 years old. The proposal for registration needs to include personal information of those members, who will act on behalf of the association. Furthermore, two copies of the civic association statutes are required. The statutes of the association include the name and address of the association, the purpose of its activities, bodies of the association, methods of their appointment, provisions on organizational units, the principles of management, and registration fee. The Ministry shall register the civic association within 10 days after filing the application.⁷³ The whole procedure is relatively simple, fast, inexpensive, and will not burden the founding members of Blue Shield Slovakia.

Conclusion

Slovak republic has bound herself to numerous international conventions governing cultural heritage protection. The aim of this proposal has been to offer insight into the 1954 Hague Convention where its potential has been underappreciated, though not completely overlooked. Both strengths and weaknesses of individual provisions of the Convention were brought forward and several concerns noted. Proposals on how the work of Blue Shield Slovakia combined with the governing laws could impact the cultural heritage protection were given. The role of Blue Shield Slovakia, in respect to the enforcement of the Convention, was pinpointed as an achievable institutional resource and potentially powerful tool to boost Slovak tangible cultural property protections. It is a responsible step in fulfilling a duty under our international agreements and provides an enhanced recognition to the Slovak people of existing tangible heritage coexistent with a just pride in Slovakia's historic achievements and national identity.

An urge for a more adequate enforcement of the law was expressed in my work. It is important for both the authorities and the people bound by the laws to believe that abiding by them has positive value. Cultural heritage institutions like Blue Shield play an important role by reinforcing the arguments for national heritage preservation. It is by reinforcing the value of national culture and heritage, upon which the state is built, that the community builds a recognition of and pride in their achievements and potential as a vibrant and creative nation.

I called for creation of a Slovak Committee of the Blue Shield while examining the vision for it and the formalities of organizing a committee within the framework of existing Slovak legal and governmental structures. Blue Shield Slovakia could contribute to the effectiveness and recognition of cultural heritage values and the 1954 Hague Convention via research, lobbying and advocacy, promotion for the labeling of cultural heritage with the blue shield emblem, training of military personnel including specialists, community based educational programs, and preparedness for and alerting to potential emergencies and threats. If actual conflict arises, Blue Shield Slovakia could serve by coordinating and advising on the actions of High Contracting Parties under the 1954 Hague Convention, providing direct assistance with protection, emergency conservation, and with the safeguarding or temporary evacuation of movable cultural property.

⁷³ Art 6 -11 Zákon o združovaní občanov

Allow me to finish with words of George Stout,⁷⁴ “as soldiers of the United Nations fight their way into lands once conquered and held by the enemy, the governments of the United Nations will encounter manifold problems... In areas torn by bombardment and fire are monuments cherished by the people of those countrysides or towns: churches, shrines, statues, pictures, many kinds of works. ...To safeguard these things will not affect the course of battles, but it will affect the relations of invading armies with those peoples and their governments. ...To safeguard these things will show respect for the beliefs and customs of all men and will bear witness that these things belong not only to a particular people but also to the heritage of mankind.”⁷⁵

References

- Ako založiť občianske združenie*. Retrieved from <https://www.iuventa.sk/files/documents/1_eurodesk/import/Dôležité%20linky/ako_zalozit_zdruzenie.pdf> on 13.2.2018
- BEVAN, R. (2016). *The Destruction of Memory. Architecture at War*. London: Reaktion Books, 15 p. ISBN 978-1-78023-597-4.
- BOYLAN, Patrick. *Review of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*. Retrieved from: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001001/100159eo.pdf>> on 5.7.2018
- BOYLAN, Patrick. *The future role of Non-Governmental Organisations and Cultural Professionals in the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict following the adoption of the Second Protocol of the Hague Convention*. Regional Seminar: “The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict - A Challenge and an Opportunity for Latin America and the Caribbean”, Buenos Aires. Retrieved from: <<https://uscbs.org/assets/boylan2005.pdf>> on 5.7.2018
- CAMDEN, Theophilus. *The History Of The Rise, Progress, And Overthrow Of Napoleon Bonaparte: Late Emperor Of The French (1814)*. Whitefish: Kessinger Publishing, 2010. 635 p. ISBN 978-1-16570-093-6.
- High Contracting Parties to the 1954 Hague Convention. Retrieved from <<http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=13637&language=E&order=alpha>> on 15.4.2018
- How to form a new Blue Shield National Committee?: Declaration Form*. Retrieved from <<http://www.ancbs.org/cms/en/home/blue-shield-national-committees/9-on-file-past-damage/62-bs-docs>> on 15.4.2018

⁷⁴ George Leslie Stout was an art conservator. He was born in Winterset, Iowa on October 5, 1897. “In the early days of World War II, Stout learned from his professional contacts in Europe that museums and institutions were evacuating and safeguarding their collections. To duplicate this effort in the United States, Stout helped establish the American Defense Harvard Group, which was instrumental in the formation of the American Commission for the Protection and Salvage of Artistic and Historic Monuments in War Areas, later known as the Roberts Commission.” Later, Stout served as a member of the U.S. military’s Monuments, Fine Arts and Archives units, commonly referred to as the Monuments Men. Stout and other members of his unit were awarded the United States Congressional Gold Medal in 2014. In a 2014 file entitled *The Monuments Men*, character Frank Stokes, played by actor George Clooney, is largely based on the figure of Stout. *George Leslie Stout*. Retrieved from <<https://www.monumentsmenfoundation.org/the-heroes/the-monuments-men/stout-lt-cdr-george-l-usnr>> on 15.4.2018

⁷⁵ STOUT, George. *A Proposal for Consideration during War and Rehabilitation*. In *Monuments Men*. Smithsonian Institution Archives of American Art. Retrieved from <http://edan.si.edu/transcription/pdf_files/6669-EBP3s.pdf> on 15.4.2018

- How to form a new Blue Shield National Committee? Guidelines Statutes.* Retrieved from <<http://www.ancbs.org/cms/en/home/blue-shield-national-committees/9-on-file-past-damage/62-bs-docs>> on 15.4.2018
- George Leslie Stout. Retrieved from <<https://www.monumentsmenfoundation.org/the-heroes-of-the-monuments-men/stout-lt.-cdr.-george-l.-usnr>> on 15.4.2018
- ICBS Manual for the Creation of a National Committee of the Blue Shield. Retrieved from <http://www.ancbs.org/cms/images/120709_icbs_kit_manual.pdf> on 15.4.2018
- JUVENAL, D. I. (2014). *Complete Works of Juvenal*. Hastings: Delphi Classics, 133-146 verse number. ISBN 978-1-91063-039-6.
- Regulations for the Execution of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. Retrieved from: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001875/187580e.pdf>> on 5.7.2018
- MACKENZIE, George P. (2000). *Working for the Protection of the World's Cultural Heritage: The InterNational Committee of the Blue Shield*. In *Journal of the Society of Archivists*. 24(1)/2000, Routledge & The Society of Archivists.
- STOUT, George. *A Proposal for Consideration during War and Rehabilitation*. In *Monuments Men*. Smithsonian Institution Archives of American Art. Retrieved from <http://edan.si.edu/transcription/pdf_files/6669-EBP3s.pdf> on 15.4.2018
- STEINBECK, J. (2006). *The Grapes of Wrath*. New York: Penguin Classics, 2006. 112 p. ISBN 978-1-44063-712-4.
- TOMAN, Jiří. *The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict: Commentary on the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and Its Protocol, signed on 14 May, 1954 in Hague, and on Other Instruments of International Law Concerning such Protection*. Brookfield: Dartmouth Publishing Company, 70 p. ISBN 1 85521 800 3 Pbk.
- The 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its two (1954 and 1999) Protocols. Retrieved from <<http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001875/187580e.pdf>> on 15.4.2018
- The 1972 Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Retrieved from: <<http://whc.unesco.org/en/conventiontext/>> on 5.7.2018
- The 2015 Amendment to the Articles of Association: Association of National Committees of the Blue Shield. Retrieved from http://www.ancbs.org/cms/images/Amendments_ANCBS.pdf on 5.6.2018
- Ústavný zákon č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky (v znení č. 244/1998 Z. z., 9/1999 Z. z., 90/2001 Z. z., 90/2001 Z. z., 140/2004 Z. z., 323/2004 Z. z., 323/2004 Z. z., 463/2005 Z. z., 92/2006 Z. z., 210/2006 Z. z., 100/2010 Z. z., 356/2011 Z. z., 232/2012 Z. z., 161/2014 Z. z., 306/2014 Z. z., 427/2015 Z. z., 44/2017 Z. z., 71/2017 Z. z., 137/2017 Z. z.). Retrieved from <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/1992-460>> on 15.4.2018
- Vyhláška ministra zahraničných vecí č. 94/1958 Zb. o Dohovore na ochranu kultúrnych statkov za ozbrojeného konfliktu a Protokole k nemu. Retrieved from <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1958/94/>> on 15.4.2018
- Who we are and what we do*. Retrieved from: <<http://ancbs.org/cms/en/about-us>> on 5.6.2018
- Zákon č. 42/1994 Z. z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o civilnej ochrane obyvateľstva (v znení č. 222/1996 Z. z., 117/1998 Z. z., 252/2001 Z. z., 416/2001 Z. z., 261/2002 Z. z., 515/2003 Z. z., 479/2005 Z. z., 568/2005 Z. z., 335/2007 Z. z., 445/2008 Z. z., 514/2008 Z. z., 172/2011 Z. z., 395/2011 Z. z., 345/2012 Z. z., 128/2015 Z. z., 125/2016 Z. z.) Retrieved from <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/1994-42>> on 15.4.2018
- Zákon č. 83/1990 Zz. Zákon o združovaní občanov (v znení č. 300/1990 Zb., 513/1991 Zb., 62/1993 Z. z., 274/2009 Z. z., 91/2016 Z. z., 125/2016 Z. z.). Retrieved from <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/1990-83>> on 15.4.2018
- Zákon o ochrane pamiatkového fondu, č. 49/2002 Z. z. (v znení č. 479/2005 Z. z., 208/2009 Z. z., 262/2011 Z. z., 180/2013 Z. z., 38/2014 Z. z., 104/2014 Z. z., 282/2015 Z. z., 376/2015 Z. z., 125/2016 Z. z.) Retrieved from <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2002-49>> on 15.4.2018
- Zákon č. 126/2015 Z. z. Zákon o knižniciach a o zmene a doplnení zákona č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov v znení zákona č. 38/2014 Z. z. Retrieved from <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2015-126>> on 15.4.2018
- Zákon č. 206/2009 Z. z. Zákon o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov (v znení č. 38/2014 Z. z., č. 126/2015 Z. z. a č. 376/2015 Z. z.). Retrieved from <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2009-206>> on 15.4.2018
- Zákon č. 321/2002 Z. z. Zákon o ozbrojených silách Slovenskej republiky (v znení č. 512/2002 Z. z., 455/2004 Z. z., 240/2005 Z. z., 570/2005 Z. z., 11/2006 Z. z., 333/2007 Z. z., 144/2008 Z. z., 59/2009 Z. z., 494/2009 Z. z., 220/2011 Z. z., 345/2012 Z. z., 99/2014 Z. z., 378/2015 Z. z.) Retrieved from <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2002-321>> on 15.4.2018
- Zákon č. 395/2002 Z. z. Zákon o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení č. 515/2003 Z. z., 7/2005 Z. z., 216/2007 Z. z., 335/2007 Z. z., 445/2008 Z. z., 41/2011 Z. z., 41/2011 Z. z., 305/2013 Z. z., 266/2015 Z. z., 125/2016 Z. z., 18/2018 Z. z.). Retrieved from <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2002-395>> on 15.6.2018

Drotárstvo ako slovenský národný fenomén

Lívia Neumannová

Lívia Neumannová
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: livka.neumannova@gmail.com

Studia Museologica Slovaca, 2018,2:91-106

Tinker's craft as a Slovak national phenomenon

The article deals with tinker's craft not only as craftsmanship but also as a cultural phenomenon that is typical only for the territory of Slovakia. It also focuses on the origins and history of tinker's craft and the spread of this craft abroad (USA, Russia). It also captures the beginnings of the tinker's craft documentation and the establishment of the Tinker's Craft Museum (today the Považské Museum in Žilina) and its activities.

Key words: tinker's craft , Slovakia, 19th - 20th century

Úvod

Podľa legendy sa drotárstvo zrodilo vo Veľkom Rovnom, pretože zbojnícky kapitán Juraj Jánošík túto obec prekliat slovami: „Vezmite si drôt a kliešte a túľajte sa svetom ako drotári, lebo lepší život si nezaslúžite.“¹ Veľký odraz drotárstva možno pozorovať v ľudovej slovesnosti, kde vznikali piesne, porekadlá, riekanky. Za spomienku nepochybne stojí pieseň „Drotár“ od Johanna Szimista z konca roku 1847. Naopak Alojz Pavlík poukazuje vo svojom diele „Vývin drotárstva na severozápadnom Slovensku do prvej svetovej vojny“, na negatívnu stránku drotárskeho života, ktorá sa prejavuje v sklone k alkoholizmu. Z ďalších autorov môžeme spomenúť napríklad Elenú Chmelovú a Ruda Brtáňa, ktorí vo svojich dielach takisto odkazujú na drotárske remeslo.² V oblasti výtvarného umenia vidíme obraz drotára hlavne v kresbách a grafikách. Častými motívmi týchto kresieb sú drotárski učni džarkovia, vandrovní drotári putujúci krajinou. V týchto dielach je zobrazené aj typické drotárske prostredie. „Vizuálny charakter diel zachytáva a dotvára samotný vývin, dejiny remesla, čím zastáva okrem umeleckej hodnoty i hodnotu dokumentačnú.“³

Pramene

Drotárstvo ako také ovplyvnilo rôzne oblasti života, či už išlo o ľudovú slovesnosť, výtvarné, literárne alebo filmové umenie, čomu zodpovedá aj veľké množstvo publikácií, monografií a odborných článkov, ktoré sa tejto téme venujú. Vo svojej práci sa opieram predovšetkým o publikácie Považského múzea v Žiline. Ich najkomplexnejšou publikáciou, ktorá pre mňa

¹ GULEJA, K. *Svet drotáron*. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 12.

² KRAUSOVÁ, P. *Drotárstvo a motív drotárstva v krásnej literatúre a ilustráciách*. Brno: Masarykova univerzita v Brne, 2009.

³ Tamže.

mala z hľadiska histórie zásadný význam je *Veľká kniha o slovenskom drotárstve*.⁴ Zo starších publikácií, predovšetkým historicko-etnologického charakteru, má nenahraditeľné miesto kniha Karola Guleju *Svet drotárov*⁵, ktorá sa venuje drotárskemu životu, dejinám drotárstva aj počiatkom dokumentácie drotárstva ako typického slovenského remesla. Tieto zdroje boli pre mňa kľúčové z hľadiska získavania informácií o histórii drotárstva. V rámci etnologickej časti som využila okrem už spomenutej knihy *Svet drotárov* aj publikáciu Vladimíra Ferka *Svetom, moje, svetom*,⁶ z ktorej som získala poznatky o jednom z najvýznamnejších slovenských drotárov Jozefovi Holánikovi-Bakeľovi, ktorý sa považuje za zakladateľa „umeleckého drotárstva“.

V muzeologickej časti práce bolo nevyhnutné vybrať monografie zaoberajúce sa problematikou založenia drotárskeho múzea ako aj drotárskymi výstavami a expozíciami. V tejto súvislosti mi ako bohatý informačný zdroj slúžili katalógy⁷ z výstav Považského múzea. Obzvlášť by som chcela vyzdvihnúť katalógy, ktoré boli publikované v rámci trienálnych výstav *Premeny drôtu*, na ktoré sa muzeologická časť mojej práce sústreďuje.

Vznik a vývoj drotárstva

Hospodárske a sociálne predpoklady vzniku drotárstva

Sociálne a hospodárske pomery v severných oblastiach Slovenska resp. vtedajšieho Uhorska v 17. storočí priniesli miestnemu obyvateľstvu neuveriteľnú biedu.⁸ Nepokojné pomery prevládajúce v tomto období vážne poznačili vidiecky ľud, ktorý pocítil ich dopad oveľa silnejšie než bohaté meštianstvo. Turecké vpády, vojny uhorských veľmožov proti Habsburgovcom alebo náboženské nedorozumenia, všetky tieto udalosti výrazne poznačili už tak chudobnú Trenčiansku župu. Ďalšími problémami boli nedostatok ornej pôdy a jej nízka rentabilita, feudálny útlak, ale predovšetkým obdobie obrovskej neúrody v rokoch 1708-1710, ktoré priniesli obyvateľstvu neuveriteľnú biedu a hlad. Oblasť myjavských kopaníc, Kysúc, horného Liptova a Spiša trpeli najviac. Domáce obyvateľstvo, ktoré sa venovalo hlavne drevorubačstvu a spracovávaniu dreva, nebolo schopné uživiť seba a svoje rodiny. Súčasťou každodennej biedy bolo aj utlačanie drobného obyvateľstva zo strany zemepánov, lesných magnátov a zbohatlíkov. Práve preto sa časť obyvateľstva rozhodla vyriešiť svoje existenčné problémy opustením domovov a vystáňovaním sa do úrodnejších oblastí v Zadunajsku, Vojvodine, Banáte, Sedmohradsku a ďalších oblastiach. Strach z neznámych však donútila zvyšnú časť obyvateľstva zostať a teda aj hľadať nové spôsoby obživy.⁹ Ľudia často odchádzali za prácou a obchodom do oblastí Sliezska. Tento fakt je veľmi dôležitý, nakoľko sa v tejto oblasti ťažila železná ruda a v 18. storočí sa tu zriadili drôtovne a sklady drôtu. Práve tu sa Slováci zoznámili s drôtom a jeho vlastnosťami. Tvárnosť a prispôsobivosť drôtu, ale aj cenová dostupnosť a ľahká doprava výrazne dopomohli k vzniku nového remesla, ktoré sa stalo unikátnym fenoménom typickým len pre naše územie.¹⁰

⁴ ADAMUSOVÁ, J. – HALLONOVÁ, K. – KENDROVÁ, K. a kol. *Drotárstvo. Veľká kniha o slovenskom drotárstve*. Martin : Matica slovenská, 2010.

⁵ GULEJA, ref. 1, 248 s.

⁶ FERKO, V. *Svetom, moje, svetom*. Bratislava : Tatran, 1978. 330 s.

⁷ MRVA, M. *Vlastivedný zborník Považia XX*. Žilina : Považské múzeum 2000, s. 236.

⁸ ADAMUSOVÁ – HALLONOVÁ – KENDROVÁ, ref. 4, s.14.

⁹ ČOMAJ, J. *Drotárska odyssea*. Martin : Matica slovenská 2011, s. 28-29.

¹⁰ MRVA, M. – ŠKARNOVÁ, M. Drotárske remeslo a umenie zo Slovenska. In: *Malá knižnica drotára*. Žilina : Považské múzeum, 2006, s. 18.

Vznik drotárstva

Počiatky drotárstva nie sú doposiaľ spoľahlivo preskúmané. Spájajú sa s opravou každodenne používaných predmetov, obzvlášť hlineného riadu a ďalších predmetov v domácnosti, ktoré sa rýchlo poškodili. Niekedy sa nové keramické nádoby opletali drôtom, aby sa predišlo ich opotrebovaniu a zničeniu. Ľudia si navzájom pomáhali opravovať poškodené predmety pomocou drôtov, čím sa rozšírili reči o ich šikovnosti. Tak sa šikovný „remeselník“ pustil do drôtovania po celej dedine, čím získal nový zdroj príjmu.¹¹ Prvá zmienka, hovoriaca priamo o drotárstve pochádza z daňového súpisu obcí Kolárovice, Dlhé Pole a Veľké Rovné z roku 1828. Avšak prvým dokumentom, ktorý by „mohol“ dokladovať existenciu drotárstva, je spis Bytčianskeho panstva z roku 1714. Objavuje sa tu meno istého Juraja Drotárika. Preto sa rok 1714 považuje za „symbolický“ rok zrodu drotárstva.¹²

Na základe faktu, že sa drôt používal už v predchádzajúcom období, však možno predpokladať, že sa drotárstvo objavilo oveľa skôr, aj keď nie v rovnakej podobe ako v 18. storočí. Za zmienku stojí napríklad používanie drôtených obrazcov na zhotovovanie vodoznakov pri výrobe papiera. Zaujímavosťou je, že najstarší drôtovaný exponát (drôtená košeľa) Považského múzea v Žiline bol vyhotovený približne v rovnakom čase ako prvé vodoznaky pri výrobe papiera. To by posunulo drotárstvo do oveľa starších období, ktoré však nie sú predmetom tejto práce a slúžia len ako príklady používania drôtu v minulosti.¹³ Ako sme už spomenuli, prvá zmienka o drotárstve pochádza z obce Veľké Rovné. Práve táto obec je vychýrená svojou drotárskou tradíciou. Svedčí o tom aj fakt, že v roku 1854 sa zmenila podoba obecného znaku, na ktorom sa objavuje motív vandrovného drotára.¹⁴

„Drotária“

Ako sme už uviedli, drotárstvo vzniklo z ekonomických dôvodov. Drotárstvo sa preto rozvíjalo v jednej z najchudobnejších oblastí nášho územia, v husto osídlenej Trenčianskej stolici. Obce Veľké Rovné, Dlhé Pole a Kolárovice, ktoré trpeli obrovskou biedou sa považujú za pravlast' vzniku drotárstva. Ďalšími drotárskymi centrami v tejto oblasti boli Kotešová, Štiavnik, Divina a Svederník. Drotárov, z týchto oblastí označujeme ako „trenčianskych“. Druhú skupinu tvoria tzv. „kysuckí drotári“, ktorých domovinou sú obce Turzovka, Zákopčie, Vysoká nad Kysucou, Nesluša, Rudina, Podvysoká, Krásno, Ochodnica, Olešná, Makov a Staškov. Drotárske oblasti vznikali aj na východe, hoci ich nebolo tak veľa. Ide o obce Stráňany, Kamienska, Jarabina, Litmanová, Veľký Lipník, Kremné, Malý Lipník, Hraničná a Sulín. Celá táto oblasť sa s výnimkou obcí na východe ľudovo označuje ako Drotária.¹⁵

Rozvoj drotárstva

Drotárstvo prešlo od svojho zrodu tromi základnými etapami vývoja. Prvé je obdobie vandrovného drotárstva, ktoré sa rozvíjalo formou podomového obchodu. Išlo v ňom hlavne

¹¹ ČOMAJ, ref. 9, s. 32.

¹² MRVA – ŠKARNOVÁ, ref. 10, s. 18-19.

¹³ ČOMAJ, ref. 9, s. 35.

¹⁴ FAPŠO, L. *Veľké Rovné : Cesta dejinami, cesta životom, alebo Kde drotárstvo na svet prišlo*. Žilina : Považské múzeum, 2006, s. 9.

¹⁵ GULEJA, ref. 5, s. 14.

o tzv. flekovanie¹⁶ riadu a predaj prvých drotárskych výrobkov ako boli pasce na myši a podobne. Výroba a oprava bola podriadená požiadavkám zákazníkov.¹⁷

Drotári sa vďaka putovaniu po svete začali organizovať do spoločenstiev, založených na pocite spolupatričnosti k remeslu a regiónu. Tieto spoločenstvá môžeme nájsť napríklad v Nemecku, Maďarsku či v Čechách.¹⁸ Tým, že sa drotárstvo veľmi rýchlo rozvíjalo a drotárov neustále pribúdalo museli rozšíriť svoje pôsobenie aj do iných oblastí Slovenska a neskôr aj sveta. Výhodou drotárstva oproti iným remeslám bolo hlavne to, že drotár nepotreboval svoju vlastnú dielňu (hoci mnoho z nich postupom času vzniklo), a to umožňovalo nepretržitý pohyb z miesta na miesto.¹⁹

Druhé obdobie sa datuje do polovice 19. storočia, kedy sa začína rozvíjať výroba v menších dielnach a manufaktúrach. Vďaka vytváraniu dielni dochádza aj k deľbe práce. Na čele dielne stál vždy majster a pod ním aspoň 10 tovarišov.²⁰ V Prusku sú známe prvé drotárske dielne, ktoré sa sformovali ešte pred rokom 1850.²¹ Dielne sa delili na plechárske a drotárske. Vyrábali široký sortiment hlavne úžitkových predmetov. K najrozšírenejším patrili košíky na ovocie, vešiaky, cedidlá, pasce na myši a potkany i vtáacie klietky.²²

Posledné – tretie – je obdobie továrenskej výroby. Toto obdobie trvá až do 1. svetovej vojny, ktorá spôsobila obrovský úpadok drotárstva. Drotárstvo kleslo na úroveň žobravého potulovania.²³ Tento stav trval až do roku 1989, kedy nastáva revitalizácia drotárstva.²⁴

Zvyky drotárov

Odchod drotára z domu sa niesol v duchu rôznych zvykov. Drotár sa najskôr išiel pomodliť do kostola, rozlúčil sa s farárom, richtárom i notárom. Do odevu si ukryl „zázračné bylinky“, ktoré mu mali priniesť nielen bohatý zárobok, ale aj bohabojný spôsob života a manželskú vernosť. Medzi ďalšie zvyky patrilo napríklad posýpanie zrnom vyjadrujúce požehnanie a blahobyt. Do klobúka sa drotárovi dali grajciare a pri najbližšom potoku jeden z nich hodil do vody ako „peniaz pre šťastie“.²⁵

Odev

Drotársky odev pozostával z dlhých úzkych súkenných nohavíc a košeľe s otvorenými rukávami, haleny, krpcov a čierneho klobúka. Pod huňou sa nosila košeľa vyvarená v bylinkovom kúpeli, ktorá mala chrániť pred hmyzom. Na košeľu sa prišilo vrečko, do ktorého sa ukladali peniaze a dokumenty. Huňa mala červenasto-hnedé alebo čierne zafarbenie a slúžila hlavne na ochranu pred chladom. Na ľavom rukáve hune vzniklo zošitím vrečko na úschovu cennejších predmetov. Na ozdobu sa používali žlté, červené a zelené šnúry. Nohavice boli vyhotovené z teplej látky pre praktické účely. Na hlave sa nosil široký čierny klobúk, nazývaný *strebáň*. Mal

drotára chrániť pred slnkom, dažďom i snehom, a zároveň slúžil ako podhlavník. Druhým typom klobúka bol *brúsik*. Mal úzku striešku a bol typický najmä pre kysuckých drotárov.²⁶

Pôsobenie drotárov v Rusku a USA

Niet pochýb, že práve v Rusku našli slovenskí drotári najpriaznivejšie podmienky pre obchod so svojimi výrobkami. Bolo to spôsobené hneď niekoľkými faktormi. Ako prvé je nutné si uvedomiť, že Rusko bolo oproti západným krajinám po všetkých stránkach veľmi zaostané. Ďalej to bola obrovská rozloha krajiny, s ňou súvisiaci veľký trh, ktorý napomáhal našim remeselníkom nájsť široké uplatnenie. Významným faktorom bola aj neprítomnosť byrokratického aparátu, ktorý by obmedzoval pohyb drotárov po krajine. Je ťažké určiť, kedy presne začali drotári v Rusku pôsobiť. V roku 1830 si v Moskve založili majstri Hrnčiar a Ďuriš manufaktúru, ktorá patrila medzi najväčšie v krajine. Svoje výrobky vyvážali do Petrohradu, Volgogradu, Nižného Novgorodu aj za Ural - na Sibír, do Omska, Irkutsk, Vladivostoku a ďalej do zámoria. Avšak podľa rukopisu Alojza Pavlíka²⁷ slovenskí drotári prišli po prvýkrát do Ruska pravdepodobne v roku 1849 spoločne s vracajúcou sa ruskou armádou. Tá po ceste domov prechádzala aj cez naše územie, konkrétne cez oblasť Kysúc, kde sa spriatelili so slovenským obyvateľstvom. Nemožno sa preto čudovať, že sa šikovní remeselníci vybrali za lepším zárobkom do vtedajšieho Ruska. Prvá drotárska dielňa v Rusku bola založená v roku 1850 v Petrohrade a patrila Pinčárovi a Buchárovi. Neskôr si v Moskve založili dielne drotári Hunčík a Krutošík. Drotári v Rusku prakticky hneď zakladali manufaktúry. Bolo tomu tak, najmä kvôli už spomínanej ekonomickej zaostalosti. Uplatnenie preto našla hlavne drotárska a kovospracujúca veľkovýroba. „Ruskí“ drotári pochádzali hlavne z Veľkého Rovného. Boli to napríklad Mančárovci, Kurucárovci, Drndúľovci, Cánikovci a mnoho ďalších. Z majstrov, ktorí si tu zakladali dielne môžeme ešte spomenúť napríklad majstra Knôcika a Jozefa Belu, ktorí mali dielňu v Tbilisi.²⁸

V Spojených štátoch amerických sa usadzovalo najviac drotárov, hlavne z dôvodu podnikateľskej slobody. Prvým drotárom, ktorý sa odvážil vycestovať do USA bol Juraj Drndúľ Lepiš²⁹. Vďaka jeho správam o dobrej práci a zárobku drotári z Veľkého Rovného odchádzali do Ameriky. Zruční remeselníci sa spočiatku zamestnávali v manufaktúrach, a od 70. rokov 19. storočia si už vytvárali vlastné dielne alebo združenia tzv. kompanie. Hlavnými drotárskymi strediskami sa stali Chicago a New York, kde pracovalo 30 manufaktúr. Ďalšími strediskami drotárskej výroby boli mestá ako Washington, Cleveland, San Francisco, Portland a mnohé ďalšie. Len v oblasti dnešných Spojených štátov sa nachádzalo viac ako 80 drotárskych dielni. Z USA si drotári našli cesty i do kanadských miest ako Montreal, Toronto, Vancouver, Hamilton, a samozrejme aj do oblastí Mexika, Chile, Brazílie, Argentíny. Manufaktúry sa sformovali v Sao Paulo, Rio de Janiero, Buenos Aires a Bahia Blaca atď. Dielne v Amerike napriek svojmu veľkému počtu neboli schopné pokryť dopyt. Na zefektívnenie svojej práce sa do dielni zavádzali nové stroje na úpravu drôtu. Drôt bolo možné stláčať, vyrovnávať i strihať. Navyše sa remeselníci popri tejto činnosti špecializovali i na zámočníctvo či prácu s plechom. V dielnach si zaviedli moderné elektrické zvärače a taktiež úplne novú výrobu nádob z hlineného plechu. Z drotárstva sa rozvinula úspešná podnikateľská činnosť, ktorá prinášala oproti Európe oveľa väčšie zisky. Medzi najvýznamnejších drotárskych majstrov pôsobiacich v USA patrili Podkivacký, Cánik,

¹⁶ pouz. vo význame plátať, opravovať hrnce.

¹⁷ VONDROUŠKOVÁ, A. *Drátenictví*. Praha : Grada Publishing a.s., 2012, s. 18.

¹⁸ MRVA – ŠKARNOVÁ, ref. 10, s. 20-22.

¹⁹ VONDROUŠKOVÁ, ref. 17, s. 18.

²⁰ Tamže, s. 21-22.

²¹ ADAMUSOVÁ – HALLONOVÁ – KENDROVÁ, ref. 4, s. 20.

²² ČOMAJ, ref. 9, s. 22.

²³ VONDROUŠKOVÁ, ref. 17, s. 63.

²⁴ ČOMAJ, ref. 9, s. 21.

²⁵ ADAMUSOVÁ – HALLONOVÁ – KENDROVÁ, ref. 4, s. 22-23.

²⁶ GULEJA, ref. 5, s. 22-23.

²⁷ ČOMAJ, ref. 9, s. 100.

²⁸ Tamže. 98-101.

²⁹ ADAMUSOVÁ – HALLONOVÁ – KENDROVÁ, ref. 4, s. 30.

Beliš, Jozef Barboš, Imrich Bieščár a Jozef Ďuriš. Slováci prichádzajúci za remeslom sa veľmi dobre adaptovali a neskôr sa uplatnili aj v iných povolaniach. Napríklad Ján Ráčík, ktorý sa zamestnal ako pisár v banke Petra Rovnianka, zároveň pracoval aj v *Amerikánsko-slovenských novinách* v Pittsburgu. Rovnako významným bol v literárnej oblasti i Pavel Ferdinand Ježíšek, ktorý písal nielen príspevky do novin, ale aj veršované listy rodine a priateľom.³⁰

„Umelecké drotárstvo“

K odklonu od pôvodnej čisto úžitkovej funkcie drotárskych výrobkov dochádza už v období vzniku a rozvoja továrenskej výroby. Predmety boli vytvorené s dôrazom na čistotu línií a pôvabnosť výpletu, pričom odrážali aj dobový eklekticismus. Najčastejšie sa používal lineárny, špirálovitý, slučkový a sieťový výplet. Drôt ako pružný materiál bolo možné upraviť do umeleckej podoby viacerými spôsobmi. Vznikali tak archaické výzdobné motívy, symboly aj geometrické tvary. Kombináciou týchto postupov následne vznikali bohaté plošné a plastické ornamente.³¹ Tieto prvky sa neskôr rozvinuli do ešte pôsobivejšej podoby s rastlinnými a živočíšnymi motívmi. Základ predmetu tvorila nosná kostra, na ktorú sa pripieňovali ozdobné prvky. Najpoužívanějšími tvarovými prvkami, ktoré tvorili kostru predmetu boli kruhy, polkruhy, špirály, elipsy a mnohouholníky. Priekopníkom umeleckého drotárstva sa stal dlhopoľský majster Jozef Holánik-Bakeľ. Ako prvý začal používať úzke mosadzné drôty, z ktorých vyrábal okrúhle a štvorhranné koše podľa pletacej a háčkovacej techniky, ktorú sám vytvoril.³² Drôty sa stáčali a spietali do podoby čipky alebo filigránu. Tvarové riešenia vychádzali z antických, rokokových a klasicistických predlôh. Technológia výroby spočívala v netradičnom spojení košíkárskych a drotárskych a čiastočne aj textilných techník viazania uzlov. Táto technika je dodnes známa pod pojmom makramé.³³

Jozef Holánik-Bakeľ

Jozef Holánik-Bakeľ (3. júl 1863 - 7. august 1942), rodák z Veľkého Rovného sa považuje za najväčšieho drotárskeho umelca všetkých čias. K drotárskemu životu inklinoval už v mladom veku, keď odišiel aj so svojim otcom, ktorý bol tiež drotár, do Varšavy. Neskôr začal pracovať sám. Hauzíroval po domoch a opravoval riad. Na varšavskom trhu ho však zaujali drôtené košíky, ktoré sa pre neho stali inšpiráciou vo svojej tvorbe. Vo svojej košíkárskej dielni vo Varšave začal vyrábať pocínované košíky a iné umelecké výrobky. Keďže jeho dielňa dobre prosperovala, mohol si k sebe pribrať viacerých učňov z rodného Slovenska. Jeho drotársku prácu však ukončila 1. svetová vojna, nakoľko boli jeho učni odvedení do armády a on sám bol nútený rozpredať všetky svoje výrobky aj s dielňou, aby uživil rodinu. Za svoje diela však získal viaceré ocenenia. V roku 1903 získal na umelecko-priemyselnej výstave v Žiline bronzovú medailu. Svoje práce ďalej vystavil v Ríme, odkiaľ si v roku 1911 odniesol cenu Gran Premio a zlatú medailu. V ruskom Rostove získal Holánik ďalšiu zlatú medailu. Na Slovensku vystavoval svoje práce hlavne v Nitre, Košiciach, Trenčíne, Trnave a Bratislave.³⁴ V Holánikovej práci pokračoval jeho zať Jakub Šerík-Fujak.³⁵

³⁰ Tamže, s. 30-33.

³¹ Tamže s.80-82.

³² GULEJA, K. *Svet drotáron*. Martin : Matica slovenská, 1992, s.90-91.

³³ ADAMUSOVÁ – HALLONOVÁ – KENDROVÁ, ref. 4, s. 86.

³⁴ FERKO, ref. 3, s. 226-229.

³⁵ ADAMUSOVÁ – HALLONOVÁ – KENDROVÁ, ref. 4, s. 88.

Dokumentácia

Dokumentácia drotárstva sa v prvých obdobiach sústredila na zhrnutie poznatkov do encyklopedických diel. Táto dokumentácia však nemala nijaký veľký úspech. Odbornú dokumentáciu drotárstva vidíme až v 20. storočí, kedy sa sústreďuje najmä na históriu remesla. Z tohto obdobia pochádza aj prvé významnejšie dielo *Kolárovičti dráteníci*³⁶, ktoré v sebe zhrňa autentický život drotárov, ich prácu, tradície a mnohé ďalšie špecifiká drotárskeho života. Dokumentácia pokračovala ďalej prostredníctvom článkov a publikácií, ktoré podnietili aj zrod samostatného Drotárskeho múzea.³⁷

Karol Guleja a jeho aktivity

Vývoj drotárstva viedol nevyhnutne k snahe o jeho dokumentáciu, zmapovanie vývoja a zosumarizovanie poznatkov nielen o drotárskych výrobkoch ale aj o živote drotárov a krajoch, kde sa drotárstvo vyvíjalo. Na počiatku celého tohto procesu stál dlhopoľský učiteľ Karol Guleja³⁸ (14. august 1916 - 7. jún 2013)³⁹. Guleju často popisujú ako nadšenca, ktorého fascinovalo nielen drotárstvo, ale aj kraje a ľudia, ktorí tieto „záračné výrobky“ vytvárali. Karol Guleja doslova ohromený všetkými drotárskymi výtvarmi sa rozhodol začať so skúmaním drotárskych tradícií. Študoval dobové pramene v knižnici Maticy slovenskej, svoju prácu konzultoval so Štefanom Krčmárom, správcom SNM Jánom Gerykom. Medzi jeho ďalších spolupracovníkov patrili napríklad historik Anton Augustín Baník, etnograf Rudolf Bednárík, a dokonca aj politik Tido J. Gašpar. Karol Guleja samozrejme venoval pozornosť aj dobovým dokumentom. V archíve v Bytčianskej stolici sa mu podarilo nájsť originálne doklady ako boli podomové knižky drotárov a záznamy o zárobkoch a majetkových prevodoch drotárov. Týmto sa mu podarilo vytvoriť si o drotárstve komplexný obraz. Bol iniciátorom *výstavy Drotárstva* vo Veľkom Rovnom.⁴⁰

Veľkým prínosom bola pomoc riaditeľa školy v Dlhom Poli Františka Halúska, ktorý oslovil aj ďalších národne uvedomelých Slovákov a významne sa podieľal na organizovaní výstavy. Avšak príprava tejto výstavy sa nezaobišla bez veľkého úsilia, zbierania materiálu a časovej tiesne. Bolo nutné nájsť a zozbierať množstvo drotárskych prác a usporiadať ich do jednotného celku. Dôležitým faktom je, že sa našlo veľké množstvo artefaktov, ktoré bolo možné vystaviť, ako aj mnoho ochotných ľudí, ktorí sa podujali pomôcť premietnuť Gulejovu myšlienku do skutočnej podoby. Neboli to len vyššie spomínané osobnosti, ale aj ľudia z regiónov, ktorí sa rozhodli podporiť tento unikátny nápad. Ruku k dielu priložili aj slovenskí drotári ako Jozef Holánik-Bakeľ, Štefan Hunčík, Vincent Korček a mnohí ďalší. Postupne začali vznikať tzv. herberg, čiže „sústredenia dokladov o drotárstve“. Takéto herberg sa sformovali u pani Bellayovej v Kotešovej, v Turzovke a ďalších blízkych oblastiach. Kľúčovým strediskom sa pre organizátorov ako aj pre samotných drotárov stal hostinec majstra Cipára, kde sa pravidelne stretávali.⁴¹

Ich prvé stretnutie sa uskutočnilo začiatkom roku 1940 a zúčastnili sa ho okrem Guleju aj František Halúska, starosta obce Ján Malobický, Ján Kostolný, Jozef Džavík a mnoho ďalších

³⁶ PROCHÁZKA, K., *Kolárovičti dráteníci*, Praha : V. Kotrba, 1905, 94 s.

³⁷ MRVA M. a kol. Drotárstvo história a súčasnosť. In: *Malá knižnica drotára*. Žilina : Považské múzeum, 2002, s. 9.

³⁸ MIKOLAJ, D., *Odrôtenaný svet Karola Guleju*, Bratislava : Perfekt, a.s., 2008, s. 47.

³⁹ <http://www.obecdlhepole.sk/article/default/2354>

⁴⁰ MIKOLAJ, ref. 38, s. 47-49.

⁴¹ ČOMAJ, ref. 9, s. 170.

osobností z oblasti vtedajšej *Drotárie*. Spoločne sa dohodli na vytvorení vyše 60 členného výboru, ktorý tvorili osobnosti verejného života a hlavne tí, ktorí sa aktívne podieľali na propagovaní tejto výstavy.⁴²

Rozhodlo sa, že výstava sa uskutoční v priestoroch školy v Dlhom Poli. Škola bola rozdelená, aby tu mali zastúpenie všetky oblasti drotárstva, od vandrovného drotárstva, umeleckú tvorbu Jozefa Holánika-Bakeľa až po fotografické dokumenty. Môžeme si dovoliť konštatovať, že celá škola sa premenila na „drotárske múzeum“. Slávnostné otvorenie sa uskutočnilo 29. 6. 1940. Výstavu sa dokonca podarilo spropagovať prostredníctvom miestnych novín a časopisov. Išlo o vôbec prvú výstavu drotárstva na svete a hoci ju organizovali dobrovoľníci, stala sa základom pre budúce dokumentovanie drotárskej výroby. Toto tvrdenie potvrdzuje aj fakt, že sa na výstave resp. v čestnom predstavenstve zúčastnil aj vtedajší správca SNM v Martine Ján Geryk. Zvláštnosťou tejto výstavy je aj fakt, že sa majstri podujali vytvoriť aj to, čo by sme dnes nazvali suvenírmi pre ešte väčší zážitok a oživenie tradícií v ľudoch.⁴³ „Predávali sa tu pamiatkové predmety - Holánik so Šerikom vyrobili 1500 miniatúrnych slovenských dvojkrížov z ušľachtilého drôtu.“⁴⁴

Túto výstavu môžeme v dejinách drotárstva označiť za najvýznamnejšiu. Nielen, že podnietila oživenie národných tradícií, ale zároveň otvorila cestu systematickej dokumentácii drotárstva. Bývalý riaditeľ Považského múzea v Žiline Marián Mrva popisuje prácu Karola Guleju ako priekopnícku, nakoľko sa mu podarilo zdokumentovať drotárstvo a dokonca aj život jeho najvýznamnejších predstaviteľov a ich vzácne drotárske výrobky. Touto aktivitou sa začína nielen seriózny výskum, ale aj myšlienka založenia drotárskeho múzea. Podmienky v Dlhom Poli však neboli vhodné na vytváranie dlhodobej výstavy drotárstva a práve z tohto dôvodu sa začalo o problematiku drotárstva zaujímať mesto Žilina, ktoré vytvorilo iniciatívu pre vznik mestského múzea a špecializovaného drotárskeho múzea. Veľkú pomoc pri zrealizovaní tejto idey poskytol vtedajší starosta Žiliny Vojtech Tvrdý.⁴⁵

Založenie Považského múzea

Pokusy o založenie múzea sú badateľné už v 20. rokoch 20. storočia. Touto myšlienkou sa zaoberal vtedajší starosta Žiliny Ignác Rada, ktorý však nezískal dostatočnú podporu na jej uskutočnenie.⁴⁶ V 30. a 40. rokoch navrhol starosta Žiliny Vojtech Tvrdý spojenie iniciatívy založenia mestského a drotárskeho múzea. Zbierky sa zakúpili z finančných prostriedkov mesta i štátu. Je dôležité podotknúť, že so zbierkotvornou činnosťou začal už Prípravný výbor vo Veľkom Rovnom, kde sa malo múzeum pôvodne nachádzať. Vojtech Tvrdý spolupracoval s Karolom Gulejom a poveril ho prípravou drotárskej časti múzea. Múzeum sa malo nachádzať v budove Starej radnice na Mariánskom námestí. Otvorenie múzea bolo z rôznych problémov viackrát odložené. K jeho sprístupneniu došlo 5. júla 1942, avšak slávnostné otvorenie sa uskutočnilo až o dva dni neskôr v prítomnosti prezidenta. Prvým kustódom múzea sa stal Eugen Medvecký, ktorý mal na starosti prípravu mestskej (nedrotárskej) časti múzea. Vo svojej pamätnej reči na zasadaní Mestskej rady odôvodnil potrebu vzniku múzea a jeho význam pre Slovensko.⁴⁷

⁴² MIKOLAJ, ref. 38, s. 50-51.

⁴³ Tamže.

⁴⁴ ČOMAJ, ref. 9, s. 171.

⁴⁵ MRVA, ref. 37, s. 9-10.

⁴⁶ HALLONOVÁ, K. – ŠIMKO, P., *Považské múzeum 1942-2012*, Žilina : Považské múzeum 2012, s. 13.

⁴⁷ KEKKELYOVÁ, K., *Drotárstvo I. diel.*, Žilina : Považské múzeum, 1992, s. 5-6.

Drotárska časť sa nachádzala na prízemí v šiestich samostatných miestnostiach. Karol Guleja rozdelil zbierky tak, aby podávali ucelený chronologický obraz drotárstva od svojich prvopočiatkov cez košíkárstvo, majstrovské rytiny, plechárstvo a drotárske výrobky družstva Svetom. Zastúpenie mali aj umelecké diela Jozefa Horáka, Štefana Hrtánka a Valenta Mičuru.⁴⁸ Drotársky fond vtedy obsahoval takmer 1100 predmetov.⁴⁹

Múzeum veľmi hlboko ovplyvnila druhá svetová vojna. Po jej skončení došlo k odvolaniu kustóda a nastalo obdobie striedania správcov a útlmu zbierkotvornej aktivity. Ďalším faktorom, ktorý významne zasiahol múzeum, bol presun v roku 1949 zo Starej radnice do Budatínskeho zámku, ktorý nebol architektonicky prispôsobený pre múzeum a depozit. Okrem toho došlo aj ku krádežiam a strate zbierkových predmetov. Priaznivejšia situácia nastala až v roku 1953. Prvého septembra sa riaditeľkou vtedajšieho Okresného múzea stala Vlasta Kristenová, ktorá začala odborne viesť múzeum v spolupráci so SNM v Martine. Ďalším pozitívom bolo povýšenie múzea dňa 1.1.1945 na Krajské múzeum pre Žilinský kraj. V roku 1960 vzniká Považské múzeum, neskôr aj s galériou. Galéria sa postupne osamostatnila a od roku 1976 už hovoríme o samostatnom Považskom múzeu.⁵⁰

Výstavy Považského múzea

Považské múzeum v rámci svojej odbornej činnosti realizovalo množstvo výstav, expozícií a podujatí s tematikou drotárstva či už na Slovensku alebo v zahraničí. Medzi najvýznamnejšie patrí napríklad expozícia „*DrotARStvo*“, realizovaná v roku 1992 v priestoroch Považskej galérie umenia. Táto expozícia približovala históriu drotárstva, ako aj práce súčasných drotárskych majstrov. Expozícia bola výnimočná predovšetkým inštaláciou do podoby vtáčej kletky na základe výtvarného návrhu Petra Cigána. V roku 2012 túto expozíciu preniesli do výstavnej sály Budatínskeho hradu. Autorkami sú Katarína Hallonová a Monika Váleková.⁵¹

Z výstav realizovaných Považským múzeom treba spomenúť *Výstavu k dejinám Veľkého Rovného*. Múzeum ju realizovalo v spolupráci s Obecným úradom Veľké Rovné, kde sa výstava aj uskutočnila. Vernisáž sa uskutočnila dňa 9.5.2008. Výstava bola rozdelená na 5 samostatných celkov, pričom drotárstvo tvorilo jej najväčšiu časť. Keďže cieľom výstavy bolo predstaviť obec a prezentovať jej najtypickejšie znaky, zohrávalo v nej drotárstvo ako hlavný ekonomický faktor veľmi dôležitú úlohu. Výstava poukazovala na význam drotárstva v obci, jej územné členenie v súvislosti s drotárskym remeslom. Zastúpené boli aj jednotlivé rodiny a ich sídla vo vzťahu k drotárskemu remeslu. Inštalácia výstavy bola prispôbená priestorom obecného úradu. Vystavovaný materiál pozostával predovšetkým z máp, dokumentačného a písomného materiálu, fotografií a trojrozmerných predmetov uložených vo vitrínach. V rámci inštalácie bola fotografická časť riešená formou veľkých posterov.⁵²

Nenahraditeľné miesto predstavujú zahraničné výstavy. Takouto bola aj výstava, ktorá sa uskutočnila v poľskom meste Sosnowiec v dňoch 13. február až 12. apríl 2015. Jej autorkou je Katarína Kendrová. Prezentovala drotárstvo ako typicky slovenské remeslo. Cieľom výstavy bolo priblížiť nielen historickú ale aj etnografickú stránku drotárstva ako národného fenoménu.

⁴⁸ HALLONOVÁ – ŠIMKO, ref. 46, s. 16-17.

⁴⁹ MRVA, ref. 7, s.231.

⁵⁰ KEKKELYOVÁ, ref. 47, s. 5-6.

⁵¹ HALLONOVÁ – ŠIMKO, ref. 46, s. 33-35.

⁵² URBANOVÁ, K. – HLŔŠKA, L. – WETTER, R., a kol. *Výstava k dejinám Veľkého Rovného*. Ideový záměr. Žilina : Považské múzeum, 2008.

Na výstavu bolo použitých viac ako 400 exponátov, autentický fotografický materiál aj umelecké predmety, ktoré prezentovali dejiny remesla od počiatku až po súčasnosť. Etnografická časť výstavy prezentovala ľudové zvyky počiatku obdobia drotárstva spojené predovšetkým s odchodom drotára z domu a jeho prvé dni putovania. V rámci etnografickej časti bol výstavný priestor prispôbený tematickým rozdelením dvoch miestností do viacerých samostatných priestorov. Prezentovaná bola podoba interiéru typickej drotárskej domácnosti aj exteriéru drotárskych domovov teda dreveníc aj s prírodnými scenériami. V rámci výstavy boli umiestnené figuríny, ktoré prezentovali drotárske zvyky a obyčaje. „Na význam obyčají poukazuje inštalácia, kde žena chlapca zabaleného do perinky položila na lopatu, ktorou sa sádzal chlieb do pece, a cez otvorené okno ho tri razy vystrčila von pričom odrieka „Svetom, moje, svetom“.“⁵³

Ďalšou výstavou, ktorú je nutné spomenúť, bola výstava vo francúzskom Bibliotheque Forney v Paríži.⁵⁴ Výstava sa uskutočnila v roku 1994 a niesla názov *Fil de Fer*.⁵⁵

Pozostávala zo 42 starých a 12 súčasných exponátov, ktoré boli doplnené inými zbierkovými predmetmi. Výberom zbierkových predmetov bola poverená Mgr. Katarína Hallonová. V nasledujúcom roku sa táto výstava prezentovala v priestoroch Das Osterreichische Museum für Volkskunde vo Viedni. V tom istom roku bola výstava presunutá do Musée l' Histoire du Fer v Nancy.

Drotárstvo sa v nasledujúcom období prezentovalo aj v mnohých ďalších európskych krajinách. V roku 1995 sa uskutočnila výstava *Slovenské drotárstvo* na Mestskom úrade v Brilone v Nemecku. Výstavu tvorilo 84 starých a 7 nových zbierkových predmetov. Konceptiu výstavy pripravil vtedajší riaditeľ Považského múzea PhDr. Marián Mrva. Drotárstvo reprezentovalo slovenskú kultúru a tradície dokonca aj na pôde Rady Európy v Štrasburgu. Táto výstava niesla taktiež názov *Drôt ako spojnica národov*. Okrem trojrozmerných predmetov sa tu nachádzal aj fotografický materiál a reprodukcie výtvarných diel.⁵⁶

Z hľadiska dlhodobějších aktivít múzea jednoznačne dominuje výstavný projekt *Kohútik jarabý*. Začal sa realizovať v roku 2010 a k jeho vyvrcholeniu došlo o 2 roky neskôr výstavou nesúcou rovnaký názov ako celý projekt. Cieľom výstavy bolo prezentovať motív kohúta v drotárstve.⁵⁷ „Zvolená téma je variáciou na značku múzea i spomienkou na prvých tvorcov plastík drôtených kohútov- Jozefa Keraka a Ladislava Mikulíka.“⁵⁸ Drôtený kohút sa vďaka tvorbe týchto autorov stal v roku 1990 logom múzea.⁵⁹

Premeny drôtu

Premeny drôtu sú výstavným cyklom, ktorý organizuje od roku 1995 každé 3 roky Považské múzeum v Žiline. Cieľom výstav je revitalizácia drotárstva ako remesla a podpora aktivít zameraných na udržanie domácej výrobnéj tradície a jej ďalšieho rozvoja v úžitkovej aj umeleckej podobe. „Predstavuje najvýznamnejšiu, najväčšiu a zároveň najkomplexnejšiu prezentáciu svojho druhu nielen v rámci Slovenska, ale aj v medzinárodnom kontexte.“⁶⁰ Výstavy

⁵³ KENDROVÁ, K. Výstava Dajte hrnce drôtovať v poľskom meste Sosnowiec. In: *MÚZA*, roč. 3 (2015), č. 1. Žilina : Považské múzeum, s. 26-28.

⁵⁴ MRVA, ref. 7, s. 234.

⁵⁵ Na základe odbornej konzultácie v Považskom múzeu nie je isté či je preklad správny, hoci informácie v publikácii MRVA, ref. 7, s. 234 uvádzajú slovenský preklad *Drôt ako spojnica*.

⁵⁶ MRVA, ref. 7, s. 234.

⁵⁷ HALLONOVÁ, K. *Kohútik jarabý*. Žilina : Považské múzeum, 2013, s. 4.

⁵⁸ Tamže.

⁵⁹ Tamže.

⁶⁰ HALLONOVÁ, K. – VÁLEKOVÁ, M. *Premeny drôtu '10*. Žilina : Považské múzeum, s. 6.

prostredníctvom rôznorodých múzejných predmetov približujú široké spektrum remeselných a výtvarných druhov a žánrov. Na výstavách sú prezentované individuálne remeselné a výtvarné práce, programy aj nové technologické postupy tvorby. Hranice medzi výrobkami ľudových remeselníkov, neprofesionálov a renomovaných umelcov nie sú už také výrazné. Môžeme teda konštatovať, že dochádza nielen k prepojeniu remesla s umením, ale aj profesionálnej tvorby s neprofesionálnou. S každým rokom vzrastá okrem záujmu verejnosti o výstavu aj záujem remeselníkov vystavovať svoje výtvary. Kým v roku 1995 prezentovalo svoju činnosť len 23 umelcov, v roku 1998 ich bolo už 27, v roku 2001 33 tvorcov, a o ďalšie tri roky ich počet vzrástol až na 78. „Celkovo sa na všetkých šiestich výstavách predstavilo viac ako 154 autorov a 5 inštitúcií s umeleckým a remeselným zameraním.“⁶¹

V roku 1995 múzeum zorganizovalo 1. výstavu *Premeny drôtu*, ktorá mala za cieľ konfrontovať výtvarné názory umelcov. Výstava poukazovala na rôzne umelecké smery a techniky, ktoré ovplyvnili tradičnú výrobu drotárov. Na výstave bolo zastúpených mnoho generačných, názorových aj žánrových kategórií. Z tohto dôvodu sa však musel zredukovať počet diel autorov a prezentovali sa len tie najtypickejšie. Napriek tomu výstava podnecovala tvorbu ďalších umeleckých diel a rozširovanie záujmu o prácu s drôtom. Inštalácia výstavy zachovávala historický princíp vývoja remesla od tradičnej výroby cez umeleckú podobu, insitné, úžitkové i voľné umenie.⁶²

2. trienále výstavného cyklu *Premeny drôtu* sa uskutočnilo 15.4. – 17.5. 1998 v priestoroch výstavnej sály Považského múzea na Budatínskom zámku. Nakoľko mala výstava v roku 1995 veľký úspech, pokračovalo sa v prezentovaní umeleckých prác ako aj v konfrontácii výtvarných tendencií jednotlivých autorov. Na výstave sa rovnako ako pred 3 rokmi predstavilo široké spektrum technológií a inšpiračných zdrojov. Na výstave sa prezentovalo 27 autorov zo Slovenska a Čiech. Patrili medzi nich remeselníci, umelci, výtvarníci i začínajúci autori. V porovnaní s 1. výstavou vidíme odklon od tradičného a umeleckého remesla. Dominujúcou sférou sa stáva výtvarné stvárnenie. Výstava ponúkala autorom príležitosť prezentovať prostredníctvom svojich diel inovácie vo výtvarnom a technologickom stvárnení. „Výstava práve mladým autorom dáva možnosť tvorivej inšpirácie, poučenia, osvojovania si svojho programového zamerania a smerovania v prvých verejných hodnoteniach a súdoch.“ Na tejto výstave sa teda prezentovali výlučne autorské práce z rokov 1995-1998, a nebol tu zastúpený ani jeden zbierkový predmet z fondu Považského múzea. Výstava bola inštalovaná podobne ako v roku 1995, takže vychádzala z princípu logickej vývojovej nadväznosti remesla.⁶³

3. výstava *Premeny drôtu 01* bola poznačená duchom posledného desaťročia hľadania starých tradícií. Výstava sa konala v dňoch 20.4.-11.5. 2001 vo výstavnej sieni Budatínskeho hradu. Snaha o návrat a oživenie pôvodných tradícií sa logicky odrazili na tejto výstave. Staré techniky navyše doplnili nové spôsoby spracovania materiálov. Drôt sa začal vnímať podobne ako textilné vlákno, čomu sa prispôsobila aj jeho úprava. Autori využívali princípy tkania, pletenia, hačkovania pri výrobe dekoratívnych predmetov. Časté bolo využitie drôtu vo výtvarnom umení. Bravúrnosť spracovania drôtu bola skutočne pozoruhodná. Svoje práce predstavilo až 30 autorov zo Slovenska a dvaja z Česka. Kvôli vyššiemu počtu autorov bolo nutné rozdeliť prehliadku do dvoch priestorov múzea. Prvá časť bola inštalovaná v bývalom zámockom opevnení a nachádzali sa tu remeselné a umelecko-remeselné predmety. V kategórii remeselných

⁶¹ Tamže, s. 6-7.

⁶² HALLONOVÁ, K. *Premeny drôtu '95*. Žilina : Považské múzeum 1995, s. 12-13.

⁶³ HALLONOVÁ, K. *Premeny drôtu '98*. Žilina : Považské múzeum, 1998, s. 6-7.

výrobkov boli zastúpené tradične opletané keramické nádoby s ozdobnými prvkami a moderná keramika v kombinácii s tradičným drotárskym výpletom. Umelecko-remeselná tvorba bola zastúpená hlavne prostredníctvom Holánikových a Šeríkových prác.

Na výstave sa však predstavila aj drotárska bižutéria doplnená sklom a polodrahokamami. Druhá časť výstavy sa nachádzala v priestore veľkej výstavnej sály Budatínskeho hradu. Tento priestor bol vyhradený trinástim profesionálnym výtvarníkom a remeselníkom, ktorí prezentovali predovšetkým diela monumentálneho umenia, teda rozmerné plastiky.⁶⁴

Výstava *Premeny drôtu 04* sa uskutočnila ako aj po minulé roky v priestoroch Budatínskeho zámku v dňoch 11.6. - 1.9.2004. Výstava prezentovala súčasné remeselné a výtvarné aktivity v oblasti spracovania drôtu. Výstava zachytávala uplatnenie tradičných techník práce s drôtom v ľudovom a umeleckom prejave. Zároveň poukazovala na využitie drôtu ako tvorivého materiálu. «Ciele, ktoré si výstava kladie i fakt, že drôt svojou základnou jednoduchou formou umožňuje autorom v neobyčajne širokej miere uplatniť individuálny prístup a to tak v jeho použití, výtvarnom spracovaní ako aj technologických postupoch determinujú jej rozsiahly záber - tradičné ľudové remeslá cez umelecké remeslo, šperkárstvo až po insitné a výtvarné umenie či dizajn a to v pomerne širokej koncepcii.» Výstava pozostávala z dvoch základných celkov. Prvú kategóriu tvorili úžitkové a úžitkovo-dekoratívne predmety. Druhá časť mala za úlohu posúdiť zmeny v tvorbe profesionálnych a neprofesionálnych umelcov a zahŕňala viaceré žánre od dekoratívnej tvorby cez šperkárstvo až po insitné umenie. Špecifikom tejto výstavy bolo vystavenie kolekcie drôtených obrázkov, reliéfov a figurálny plastík, ktoré myšlienkovo odkazujú na starých drotárov ale aj na umelecko-remeselné prejavy. Na výstave sa zúčastnilo 54 autorov zo Slovenska, Čiech a Veľkej Británie. Boli medzi nimi skúsení autori aj začiatočníci. Každý autor vnímal drôt iným spôsobom, čo sa prejavilo aj na jeho spracovaní. Niektorí autori ho vnímali len ako doplnkový materiál, iní ho používali v kombinácii so železom, sklom a ďalšími materiálmi. Ďalšia skupina spracovávala drôt napodobením textilných techník. Používali techniku čipky, paličkovania, tkania, háčkovania aj makramé v kombinácii s materiálmi ako plech, korále a textil. Celkovo bola výtvarná tvorba veľmi bohato zastúpená z hľadiska výrobkov aj vekových skupín a ich autorov.⁶⁵

5. trienále výstavného cyklu *Premeny drôtu* sa uskutočnilo 22.5. - 31.8.2007 v Sobášnom paláci v Bytči. Toto historické miesto dopomohlo vytvoreniu jedinečnej atmosféry výstavy, nakoľko zvýraznilo prepojenie histórie a súčasnosti. Prezentovalo sa tu 87 autorov so svojimi výtvormi, ktoré boli vybrané na základe estetických a kvalitatívnych kritérií. „Prednosť dostali exponáty založené na originálnom nápadе ale aj novátorské či už po technickej alebo výrazovej stránke.“ Pri príležitosti životného jubilea slovenskej šperkárky Remígie Biskupskej⁶⁶ sa na výstave vo väčšom množstve prezentovali drotárske šperky a bižutéria. Na výstave sa samozrejme okrem šperkov predstavila aj originálna zbierka moderných úžitkových i výtvarných predmetov, odkazujúcich na drotárske tradície. Inštalácia výstavy bola prispôsobená tak, aby nenarušila historický priestor a zároveň poukazovala na vnútorné prepojenie prác od rôznych autorov z rôznych kategórií. Predmety boli inštalované v priestoroch výstavnej sály na balkóne a na schodisku. Sálu zaberali ľudovo-remeselné a umelecko-remeselné práce z kategórie úžitkovej aj výtvarnej tvorby. Ďalej sa tu nachádzali insitné plastiky vytvorené tradičnými drotárskymi technikami. V dizajnerskej a voľnej tvorbe sa uplatnili pôvodné drotárske prvky, výplety

a dekoratívne prvky v spojení s materiálmi ako plech, drevo či kameň. V plastikách sa drôt využíval na odľahčenie formy alebo spájanie jednotlivých častí diela. Jedna časť výstavy sa zamerala aj na využitie drôtu v maliarskej tvorbe. Bola vytvorená ako prejav úcty zosnulej umelkyne Marianny Bohušovej, ktorá sa vo svojej tvorbe venovala hlavne kresbe drôtu na obraz. Na schodisku boli umiestnené figurálne plastiky väčších rozmerov a umelecko-remeselná tvorba. Špecifikom výstavy je aj to, že porovnávala práce českých majstrov z kurzu Drátovaní v Třebáni s prácami členov klubu Džarek v Bratislave. Dosiaľ nepredstavenú a veľmi ojedinelú kategóriu tvorili exponáty vytvorené členmi Ústavu sociálnej péče pro telesne postihenou mládež Kociánka v Brne. Výstava tak dokázala, že s drôtom môže pracovať takmer každý.⁶⁷

Výstava *Premeny drôtu 10* sa uskutočnila 25.6. - 31.7.2010 v priestoroch sobášneho paláca v Bytči. Svoje diela tu vystavilo skoro 60 autorov. Oproti minulým výstavám sa v menšom množstve zúčastnili českí autori. Výstava pozostávala z 3 základných kategórií: ľudového a umeleckého remesla, dizajnu šperku a voľnej výtvarnej tvorby. Na tejto výstave boli menej zastúpené úžitkové a úžitkovo-remeselné predmety, ako sú opletané nádoby či vajíčka. Populárnymi zostali šperky a bižutéria. Pri ich zhotovení využili umelci pôvodné drotárske prvky a výplety. Použili ich aj v kombinácii s novými materiálmi ako napríklad plastom, plst'ou, penovou gumou a kokosovým drevom. Takýmto experimentovaním s materiálmi vznikali unikátne autorské diela. Na tejto výstave oproti minulým rokom prevládali monumentálne plastiky, obrázky či reliéfy antropomorfného a zoomorfného charakteru. V dielach sa odrážalo oveľa väčšie technologické spracovanie a nápaditosť. V prácach sa okrem drôtu používalo aj kované železo, drevo, plech a priemyselné siete. Drôt sa používal na priväzovanie ako výplet alebo vo forme plochej špirály. Táto výstava nebola limitovaná vekom, o čom svedčí aj fakt, že sa na nej zúčastnilo väčšie množstvo mladých autorov, medzi nimi boli i deti. Najmladší umelec mal iba 13 rokov. Voľná výtvarná tvorba predstavovala spracovanie drôtu s ďalšími vyššie uvedenými materiálmi. Táto kategória predstavovala veľmi širokú škálu exponátov.⁶⁸

V roku 2013 sa uskutočnila siedma výstava z cyklu *Premeny drôtu*. Išlo o poslednú výstavu, ktorú pod týmto názvom realizovalo Považské múzeum v Žiline.⁶⁹ Konala sa v dňoch 28.6. - 4.8.2013 v priestoroch sobášneho paláca v Bytči. Výstava opäť ukázala široké spektrum výtvarných názorov, konceptov a štýlov. Výstava prezentovala výrobky profesionálnych i neprofesionálnych autorov, prepájala tradičné remeslo s umením a poukazovala aj na nové spôsoby využitia drôtu. Na výstave sa zúčastnilo 71 autorov, ktorí dokopy prezentovali takmer 300 výrobkov. Najpočetnejšiu skupinu tvorili drôtené šperky. Ich tvorcovia kombinovali drotárske techniky s textilnými a autorskými postupmi. Vytvárali tak abstraktné, geometrické a ornamentálne kompozície. Ďalšiu veľkú kategóriu tvorili trojrozmerné predmety, ktoré sa inšpirovali tradičnými drotárskymi postupmi. Autori čerpali témy z prírody, zo sveta rozprávok, ale zobrazovali aj modely dopravných prostriedkov a stavieb. Kategória profesionálneho umenia, ktorú tu bolo možné vidieť pozostávala z kolekcie plastík, objektov, obrazov a odevných doplnkov. Na tejto výstave absentovala kategória profesionálneho dizajnu. Výstava bola venovaná zosnulému umelcovi Ladislavovi Jurovatému st.⁷⁰ Spomienkou na neho bola kolekcia starších prác z drôtu a kovaného železa. Najvýraznejší z nich bol reliéfny portrét trpiaceho Krista a posledné dve autorove diela - Svätá rodina a Štyri ročné obdobia. Ako spomienka na tohto autora bola vytvorená aj samostatná panelová prezentácia s názvom *Vyznanie majstra*

⁶⁴ ŠKVARNOVÁ, M. *Premeny drôtu '01*. Žilina : Považské múzeum, 2001, s. 6-7.

⁶⁵ ŠKVARNOVÁ, M. – HALLONOVÁ, K. *Premeny drôtu '04*. Žilina : Považské múzeum 2004, s. 6-7.

⁶⁶ Táto umelkyňa začala ako prvá využívať drôt na výrobu šperkov.

⁶⁷ ŠKVARNOVÁ, M. – HALLONOVÁ, K. *Premeny drôtu '07*. Žilina : Považské múzeum 2007, s. 6-7.

⁶⁸ HALLONOVÁ – VÁLEKOVÁ, ref. 60, s. 6-7.

⁶⁹ Informácia získaná na základe odbornej konzultácie v Považskom múzeu.

⁷⁰ Ladislav Jurovatý st. bol zakladateľom moderného umeleckého drotárstva a kováčstva.

železa a drôtu. Jej autormi boli Alžbeta Chrenová a Branislav Bezučka. Okrem tejto smutnej udalosti sa však na výstave pripomenulo aj jubilejné 10. výročie založenia klubu Džarek. Jeho členovia sa vo veľkom prezentovali na výstave.⁷¹

V roku 2016 pripravila Kysucké kultúrne stredisko v Čadci výstavu pod názvom *Premeny drôtu*. Išlo o prezentáciu prác kysuckých umelkýň.⁷²

Záver

V predkladanej práci som sa zaoberala drotárstvom ako špecifickým druhom remesla. V práci som sa snažila poukázať na výnimočnosť tohto remesla a jeho špecifické postavenie v slovenskej kultúre. Na základe zistení zastávam názor, že drotárstvo môže byť chápané aj ako identifikačný prostriedok slovenského národa. Vo svojom tvrdení vychádzam z faktu, že nikde inde na svete sa takéto remeslo nesformovalo. V ďalšej časti práce som sa zamerala na analýzu a komparáciu múzejných výstav realizovaných Považským múzeom v Žiline. Osobitnú pozornosť som venovala výstavnému projektu *Premeny drôtu*, ktorý bol z hľadiska rehabilitácie a oživenia tradície drotárstva po 2. svetovej vojne najdôležitejší.

Či už z etnologického alebo muzeologického pohľadu je téma drotárstva veľmi rozsiahla. Z muzeologického hľadiska práca neposkytuje priestor na predstavenie všetkých aktivít v oblasti výstavníctva tohto unikátneho slovenského fenoménu. Práve z tohto dôvodu som sa v práci orientovala len tým výstavám a projektom, ktoré z môjho pohľadu najlepším spôsobom oslovili čo najširšiu verejnosť.

Obrazová príloha

Obr. č. 1: Premeny drôtu '98, foto: P. Sládková

Obr. č. 2: Výstava *Dajte hrnce drótovať*, foto: A. Kucharčíková

Obr. č. 3: Otvorenie expozície „DrotARStvo“, foto: A. Kucharčíková

Fotografie pochádzajú z archívu Považského múzea v Žiline, organizácie v zriaďovateľskej pôsobnosti Žilinského samosprávneho kraja.

⁷¹ HALLONOVÁ, K. *Premeny drôtu '13*. Žilina : Považské múzeum, 2010, s. 6-7.

⁷² <http://www.kulturnekysuce.sk/pozvanky-na-podujatia/1656-premeny-drotu>

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- ADAMUSOVÁ, J. – HALLONOVÁ, K. – KENDROVÁ, K. a kol. (2010). *Drotárstvo, veľká kniha o slovenskom drotárstve*. Martin : Matica slovenská, 160 s. ISBN: 978-80-7090-998-0.
- ČOMAJ, J. (2011). *Drotárska odyssea*. Martin : Matica slovenská, 220 s. ISBN 978-80-8128-022-1.
- FERKO, V. (1978). *Svetom, moje, svetom*. Bratislava : Tatran, 330 s. ISBN 61-611-85.
- GULEJA, K. (1992). *Svet drotárov*. Martin : Matica slovenská, 248 s. ISBN 80-7090-232-9.
- HALLONOVÁ, K. – ŠIMKO, P. (2012). *Považské múzeum 1942-2012*. Žilina : Považské múzeum, 102 s. ISBN 978-80-88877-62-2.
- HALLONOVÁ, K. (1995). *Premeny drôtu ,95 katalóg k výstave*. Žilina : Považské múzeum, 153 s. ISBN 80-967 183-1-2.
- HALLONOVÁ K., (1998). *Premeny drôtu '98 katalóg k výstave*. Žilina : Považské múzeum, 64 s. ISBN 80-88877-07-5.
- HALLONOVÁ, K. (2013). *Premeny drôtu '13 katalóg k výstave*. Žilina : Považské múzeum, 117 s. ISBN 978-80-88877-68-4.
- HALLONOVÁ, K. – VÁLEKOVÁ, M. (2010). *Premeny drôtu '10 katalóg k výstave*. Žilina : Považské múzeum, 62 s. ISBN 978-80-88877-54-7.
- KEKKELYOVÁ, K. (1992). *Drotárstvo I. diel.*, Žilina : Považské múzeum, 106 s. ISBN 80-900417-8-7.
- KRAUSOVÁ, P. (2009). *Drotárstvo a motív drotárstva v krásnej literatúre a ilustráciách*. Bakalárska práca. Brno : Masarykova univerzita v Brne.
- MRVA, M. – ŠKVARNOVÁ, M. (2005). *Malá knižnica drotára*. Drotárstvo: drotárske remeslo a umenie zo Slovenska. Žilina : Považské múzeum, 160 s. ISBN 80-88877-42-3.
- MRVA, M. – ŠKVARNOVÁ M. – HALLONOVÁ, K. – MÁLIKOVÁ, M. (2002). *Malá knižnica drotára*. Drotárstvo história a súčasnosť, Žilina : Považské múzeum, 88 s. ISBN 80-88877-31-8.
- MRVA, M. (2000). *Vlastivedný zborník Považia číslo XX*. Žilina : Považské múzeum, 239s. ISBN 80-88877-20-2.
- ŠKVARNOVÁ, M. (2001). *Premeny drôtu '01 katalóg k výstave*. Žilina : Považské múzeum, 50 s. ISBN 80-88877-23-7.
- ŠKVARNOVÁ, M. – HALLONOVÁ, K. (2004). *Premeny drôtu '07 katalóg k výstave*. Žilina : Považské múzeum, 31 s. ISBN 80-88877-37-7.
- VONDRUŠKOVÁ, A. (2012). *Drátované drobnosti*. Praha : Grada Publishing, 102 s. ISBN: 80-247-0351-3.
- URBANOVÁ, K. – HLÔŠKA, L. – WETTER, R. a kol. (2008). *Výstava k dejinám Veľkého Rovného*. Ideový zámer. Žilina : Považské múzeum.

Elektronické zdroje

<http://www.obecdihlepole.sk/article/default/2354>

Považské múzeum, organizácia v zriaďovateľskej pôsobnosti žilinského samosprávneho kraja.

<http://www.kulturnekysuce.sk/pozvanky-na-podujatia/1656-premeny-drotu>

Ľudové staviteľstvo vo Vrakuni

Tomáš Fedas

Bc. Tomáš Fedas
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: tomas.fedas@gmail.com

Studia Museologica Slovaca, 2018,2:107-125

Folk architecture in Vrankuňa

Bratislava - Vrankuňa is one of the dynamically growing city districts of the Slovak capital, Bratislava. This article deals with the research of the mostly extinct traditional folk architecture in the village. As the main source of information, it uses period photographs from the private collection of the author as well as from various institutions. In addition, we also utilized information from map images. We have worked with multiple written materials linked to the village, as well as literature dealing with folk architecture. The beginning of the article is dedicated to the history of the city district, taking into account the given topic. Further on, the article focuses on the urbanism of the village since the 18th century, following the gradual development of traditional folk architecture until its extinction in the second half of the 20th century. Traditional folk architecture is understood as the architecture of the people that draws on the long-term tradition of the particular region and lasts for a relatively long period of time, even if in different forms. We have also focused on the building material as well as the building techniques used in that area. From the building elements of houses, we chose gables. More specifically, we have paid attention and described the original, specific buildings of folk architecture still standing in Vrankuňa. This article is also based on the field research of the author and the information from older inhabitants of Vrankuňa.

Key words: building materials, folk architecture, Bratislava-Vrankuňa, Slovakia

História obce

Mestská časť Bratislava - Vrankuňa je jednou z južných mestských častí Bratislavy. Preteká cez ňu rieka Malý Dunaj, ktorá predeľuje Vrankuňu na dve časti na Starú a Novú Vrankuňu.

Najstaršia zachovalá písomná zmienka o Vrankuni pochádza z roku 1290. Zo stredoveku máme vo Vrankuni doložený mýtny prechod, ktorý slúžil až do začiatku 20. storočia. O stavbe obytných domov a o obyvateľstve v tomto období nemáme takmer žiadne informácie. Najstarší urbár obce pochádza z roku 1574 z ktorého je zrejme, že vo Vrankuni sa nachádzalo 13 poddanských usadlostí a traja želiari, pričom obyvateľstvo bolo nemeckej národnosti.¹ Kanonická vizitácia z roku 1631 uvádza, že tu stálo 24 domov a 120 obyvateľov.² V polovici 17. storočia majetky vo Vrankuni prešli do vlastníctva rodu Pálffyovcov. Počet obyvateľov

¹ MV SR - Slovenský národný archív, f. Ústredný Pálffyovský archív – Panstvo Bratislava, sign. . 58.D. A.II.L.1,F.2,3,4, urbáre a súpisy, 1574-1838.

² BAGIN Anton – KRAJČÍ Jozef. *Kostoly a kaplnky Hlavného mesta SSR Bratislavy*. Bratislava : Spolok sv. Vojtecha v Trnave, 1988, s. 180.

obce sa nepatrne zvyšoval, zmenila sa aj etnická skladba obyvateľstva. Nemecké obyvateľstvo vystriedalo maďarské obyvateľstvo.

V roku 1683 prechádzali cez obec vojská sultána Galgu, ktorí celú obec spustošili. Trvalo takmer jedno storočie, kým sa život v obci dostal do normálu.

V polovici 18. storočia sa postupne začala obec vzťahovať. To sa prejavilo aj v stavbe nových obytných domov. V druhej polovici 19. storočia po zrušení poddanstva sa do Vrakuňe postupne začali sťahovať noví obyvatelia, zväčša bohatí gazdovia. Koncom 19. storočia tu žili obyvatelia prevažne maďarskej národnosti, ktorí sa venovali ovocinárstvu a chovu dobytku. V roku 1940 žilo v obci 1 232 obyvateľov a bolo tu už postavených 249 obytných domov. Od roku 1972 sa Vrakuňa stala súčasťou Bratislavy.³ V priebehu 80. rokov 20. storočia vo Vrakuňi nastali demografické procesy, ktoré ovplyvnili etnickú skladbu obyvateľstva. Pôvodných starousadlíkov maďarskej národnosti väčšinou prevýšili noví obyvatelia slovenskej národnosti, ktorí sa nasťahovali do novovybudovaného sídliska. Pôvodná zástavba obce bola zbúraná a nahradená sídliskom. Zmenil sa tak aj celkový urbánny charakter obce.

Obr. č. 1: Prvé vojenské mapovanie zachytávajúce obec v rokoch 1782 – 1784

Urbanizmus

Vrakuňa sa rozprestiera na oboch brehoch Malého Dunaja. Vrakuňa sa rozdeľuje na starú a novú. Stará Vrakuňa sa nachádza v strede súčasného osídlenia. Geograficky sa začína od miestneho kostola postavenom na hornom konci obce a končiacim cintorínom Stará Vrakuňa na jeho dolnom konci. Nová Vrakuňa sa začína osídlením za mostom cez Malý Dunaj smerom do centra mesta končiacou stále budovanou výstavbou v jej extraviláne. Okrem týchto dvoch častí má Vrakuňa aj viaceré staršie, ale aj novodobé a súčasne budujúce sa štvrte, ako aj komunikácie s osídlením. V súčasnosti možno badať postupné rozširovanie osídlenia na okrajoch sídla v extraviláne.

Najstaršie pramene, ktoré nám dokladajú štruktúru a polohu osídlenia sú z 18. storočia. Prvé vojenské mapovanie z rokov 1782 - 1784 dokladá sídelnú štruktúru obce v blízkosti toku rieky Malého Dunaja.⁴ V tesnej blízkosti obce viedla hlavná komunikácia, ktorá smerovala

³ HORVÁTH Vladimír – LEHOTSKÁ Darina – PLEVA Ján. *Dejiny Bratislavy*. Bratislava : Obzor, 1979, s. 413-417.

⁴ Archív Pamiatkového úradu SR (ďalej: Archív PÚ SR), f. Zbierka historických máp prvého a druhého vojenského mapovania, sign. 2288. Mapa obec Vrakuňa, 1782 – 1784.

zo Žitného ostrova do Bratislavy. Po prechode cez drevený most na rieke Malý Dunaj sa nachádzal mýtny dom. O niekoľko metrov ďalej sa nachádzal menší drevený most a za ním cesta smerujúca cez extravilán obce smerom ďalej do Bratislavy. Cez obec viedla komunikácia s osídlením, začínajúca na severnej strane v blízkosti mýtného prechodu a končiacia na južnej strane zakončená obecným cintorínom. Dĺžka osídlenia, pozdĺž komunikácie bola približne 800 metrov, pričom len na jej východnej strane sa nachádzala zástavba. Pôdorys sídla v obci možno charakterizovať ako sústredný. Zoskupenie domov bolo voľnejšie pričom medzi domami sa nachádzal dvor. Väčšina domov bola pozdĺžnou dispozíciou orientovaná priečne cez pozemok s dlhšou fasádou na komunikáciu. Nachádzali sa tu aj domy s pozdĺžnym typom zástavby štítom orientovaným na komunikáciu. Zaujímavé sú objekty za obytnými domami, ku ktorým nevedla komunikácia a slúžili pravdepodobne ako hospodárke stavby. Malé zoskupenie domov sa nachádzalo aj na jej západnej strane pri obecnom cintoríne.

Obr. č. 2: Mapa chotára obce Vrakuňa z roku 1808

Začiatkom 19. storočia ľudové stavitel'stvo vo Vrakuňi preberá novšie stavebné dispozície. Začínajú sa stavať domy s uhlovou zástavbou smerom na komunikáciu a pozdĺž do dvora. Je možné, že staršie domy s pozdĺžnou dispozíciou a dlhšou fasádou na komunikáciu modernizovali, pristavovali a nakoniec vznikol uhlový typ domu.

Na mapovom vyobrazení od Antona Grumicha z roku 1808 bolo v obci 40 domov.⁵ Domy s uhlovou zástavbou smerom na komunikáciu a pozdĺž do dvora boli zväčša situované, v hornej

⁵ MV SR - Štátny archív v Bratislave (ďalej: ŠABA), f. Zbierka máp a plánov, sign. 43, A XVI/187. Mapa chotára obce Vrakuňa, 1808.

časti obce kde ich bolo 14. V takýchto domoch bývali solventnejší obyvatelia, pričom priečelie orientované do ulice bývalo často bohatšie členené a zdobené, ako domy zo štítom situovaným na komunikáciu.

Veľký dôraz sa kladie na priečelie budovy, ktoré je reprezentatívne a napodobňuje tak mestskú architektúru. Takéto domy stavali v obciach, kde bolo rozšírené pestovanie zeleniny.⁶ Druhý typ domu mal pozdĺžnu formu zo štítom situovaným do ulice, takýchto domov bolo 26.

V roku 1856, keď bola vo Vrakuni uskutočnená komasácia, počet stavieb a ich charakteristika ostala viac menej identická ako v roku 1808⁷.

Obr. č. 3: Mapa obce z roku 1856 od Adama Michályffyho

Situovanie domov ostalo identické ako začiatkom 19. storočia. Nachádzali sa tu domy s pozdĺžnou dispozíciou zo štítom situovaným do ulice, ktoré boli situované v hĺbkovej zástavbe.

Tradičné ľudové staviteľstvo v druhej polovici 19. storočia

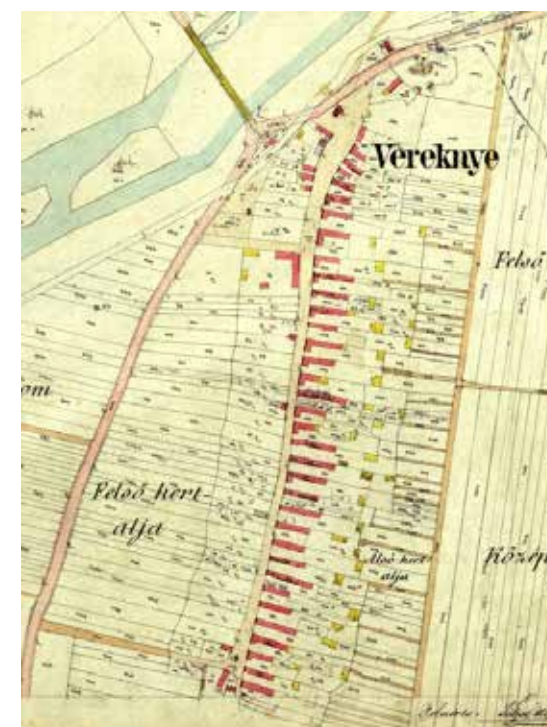
V druhej polovici 19. storočia sa začínajú postupne modernizovať viaceré stavebné časti domov. Drevené symetrické štíty postupne nahrádzajú murované asymetrické štíty. Vzniká tak menší vysunutý priestor v dvorovej časti pod strechou. Tento otvorený gánok chránil pred dažďom. Postupne sa začali murovať domy aj z pálenej tehly. Základy domov a múry do výšky približne 1 metra murovali pálenou tehloou a ostatok nepálenou tehloou. Vtedajší majstri preferovali aj to, keď sa jedna, alebo viac stien vymurovali pálenou tehloou. Takýchto domov v obci sa nachádzalo viac.

⁶ HUSÁROVÁ, Jana – NÉMETH, Alexander – HAMŠÍKOVÁ, Jana – ŽAVAROVÁ, Zuzana. *Ľudová architektúra Bratislavy : výskumná práca pracovníkov MUOP*. Bratislava, 1999.

⁷ ŠABA, f. Zbierka máp a plánov, sign. 43, A XVI/187. Katastrálna mapa stavu chotára obce po prevedení komasácie, 1856.

V 70. rokoch 19. storočia si Vrakunčania začali postupne stavať oproti svojim obytným domom, na miestach kde mali záhrady, nové obytné domy. Takto začína postupne vznikať nová zástavba na jej západnej strane. Vzniká tak uličný typ zástavby v obci na oboch stranách komunikácie. Prvé zoskupenie domov začali budovať na hornom konci dediny.

K najstarším domom z tejto novej zástavby sa považuje dodnes stojaci dom na Poľnohospodárskej ul. č.16 pôvodne dom rodiny Szabó.⁸ Ako dominantu tejto zástavby na hornom konci obce možno považovať rímskokatolícky kostol Mena Panny Márie, ktorý bol postavený v roku 1879.⁹ V obci postupne pribúdali stavby aj výhradne z pálenej tehly. Ďalšia profánna dominanta obce bol veľký obytný dom s uhlovou zástavbou postavený koncom 19. storočia. Dom sa nachádzal na rohu dnešnej Poľnohospodárskej a Širavskej ulice. Tento dom spolu s hospodárskymi objektmi vlastnila veľkostatkárska rodina Friedrichová. Pozdĺžne domy s hĺbkovým zastavaním dvorov a orientáciou štíta na komunikáciu boli v obci rozšírené.¹⁰

Obr. č. 4: Katastrálna mapa obce z roku 1894

Tradičné ľudové staviteľstvo v prvej polovici 20. storočia

V roku 1900 sa nachádzalo vo Vrakuni 67 domov.¹¹ Začiatkom 20. storočia, v roku 1912 postavili oproti obecnému domu veľkú jednopodlažnú impozantnú budovu rímskokatolíckej

⁸ Súkromná zbierka rodinných listín rodiny Szabó, 1876 - 1950.

⁹ BAGIN – KRAJČÍ, ref. 2, s. 180.

¹⁰ Ústredný archív geodézie a kartografie (ďalej: ÚAGK), Pôvodný katastrálny operát, sign. Br 290. Katastrálne mapy a písomný operát, 1894.

¹¹ Miestny úrad Bratislava - Vrakun, Obecná kronika Vrakuna, 1961. s.12.

Ľudovej školy.¹² Práve po roku 1912 sa začínajú systematickejšie stavať obytné domy pozdĺž komunikácie na jej západnej strane.

V priebehu prvej polovice 20. storočia sa začína obec rozrastať. Budujú sa nové obytné domy v extraviláne obce. Vzniká prvé zoskupenie domov pri majery, smerom na Most pri Bratislave. V roku 1912 tu boli postavené iba dva domy.¹³ Stavebná činnosť začína po roku 1918. Vznikajú zoskupenia domov na území Novej Vrakune. Pred výstavbou obytných domov sa tu nachádzalo iba zopár hospodárskych celkov. Domy začali postupne stavať pozdĺž komunikácie na jej južnej strane. Najstaršie objekty mali pozdĺžnu orientáciu na pozemok so štítom orientovaným do ulice. Stavebný rozsah na tomto území je zaznamenaný aj v 20. – 30. rokoch 20. storočia. Koncom prvej svetovej vojny začínali stavať domy aj na západnej strane pri komunikácii za obecným cintorínom na Kameliovej ulici. Na dnešnej Stavbárskej ulici, pri komunikácii na jej južnej strane, začali tiež v tomto období z výstavbou domov.

V 30. a 40. rokoch 20. storočia začala postupne vznikať nová obytná štvrť pri komunikácii za záhradami obytných domov na dnešnej Železničnej ulici. Domy si stavali väčšinou majitelia príľahlých záhrad, kde na hornom konci mali postavaný starý dom. Postupná výstavba za v tomto období začína aj na Hradskej ulici, v miestach kde je odbočka na Šíravskú ulicu.¹⁴ Obec sa vo väčšej miere začala modernizovať v 40. rokoch 20. storočia. Zmenu vidieť hlavne v stavebnej činnosti. Tradičnú zástavbu a tradičné ľudové staviteľstvo v obci postupne začínajú nahrádzať moderné novostavby obytných domov, ktoré si väčšinou obyvatelia stavali svojpomocne. Naďalej sa v niektorých prípadoch udržiava tradičná dispozícia pozdĺžneho domu orientovaného štítom na komunikáciu. Objavuje sa už aj moderná architektúra ktorá mení úplne dispozíciu a charakter stavby. Pomerne dlho sa udržiava aj tradícia uhlového typu domov, ktoré sa z menšími úpravami ešte stavali v 40. rokoch 20. storočia.

Obr. č. 5: Dom na Hradskej ulici s uhlovú zástavbou s vročením v štíte 1941

¹² Tamže, s. 19.

¹³ Tamže, s.12 .

¹⁴ Tretie vojenské mapovanie.[online]. 2018 [cit.2018-15-06]. Dostupné na internete <https://www.staremapy.sk/>.

Po roku 1947 začína vznikať v Novej Vrakuni pri lese na mieste nazývanom Porson nová ulica, ktorá dostala pomenovanie Priehradná. Na tejto dlhej ulici začali s výstavbou nových obytných domov s hospodárskymi objektmi. Táto nová štvrť bola určená pre vyst'ahovaných obyvateľov z územia Oravy pri výstavbe priehrady. Na tejto architektúre sa plne prejavili moderné stavebné prvky tej doby, bez náznakov tradičných dispozícií.

Tradičné ľudové staviteľstvo v druhej polovici 20. storočia

V priebehu 50. rokov stavebná činnosť v obci naberá na tempe. Čím ďalej, tým je obľúbená medzi obyvateľmi nová architektúra, ktorá ani v náznakoch nepripomína tradičné ľudové staviteľstvo. V tomto období sa začína pretláčať nová dispozícia obytných domov. Vzniká samostatná štvrť v chotári obce, v jej západnej časti nazvaná Hrušov (Körtvéles). Ešte začiatkom 50. rokov 20. storočia sa stavali domy s pozdĺžnym typom domu so štítom orientovaným na komunikáciu.

V roku 1960 bol postavený na miestnom cintoríne dom smútku, v ktorom sa na priečelí štítu prejavila tradícia stupňovitého ukladania tehál.¹⁵

Obr. č. 6: Dom na Železničnej ulici postavený v 50. rokoch 20. storočia s pozdĺžnou dispozíciou, s murovaným štítom orientovaným na komunikáciu

Modernizačné procesy zapríčinili rapidný úbytok ľudovej architektúry v obci. Aj napriek týmto modernizačným tendenciám sa zachovali viaceré príklady tradičnej architektúry zo začiatku a priebehu 19. storočia pomerne dlhú dobu. Tieto príklady si predstavíme na vytypovaných konkrétnych objektoch. V 70. rokoch 20. storočia bolo v chotári obce na jej juhovýchodnej časti vybudované sídlisko Dolné Hony.

Najväčším zásahom, ktorý zmenil urbárny charakter obce bola asanácia jadra pôvodného osídlenia. V tom čase sa v strede obce nachádzalo už iba zopár stavieb ľudovej architektúry. Asanácia sa začala realizovať v rokoch 1983 - 1984. Pre Vrakunčanov bolo emotívne a bolestivé

¹⁵ Miestny úrad Bratislava, ref. 11, s. 43.

opustiť svoje rodné domy, hlavne u staršej generácie, ktorá s plačom sledovala demoláciu svojich domov. Na Čiernovodskej ulici postavili samostatne stojaci dvojvežový 12 poschodový panelový dom určený pre tých, ktorým v obci zbúrali domy.

Na mieste pôvodného jadra obce postavili nové paneláky čím vzniklo vo Vrakuni nové panelové sídlisko.

Stavebný materiál

Keďže Vrakuňa sa nachádza južne od Bratislavy popri toku Malého Dunaja, ktorý bol charakteristický Lužnými lesmi stavebný materiál čerpá hlavne z tohto priestoru. Drevo ako stavebný materiál sa používal na stavbu krovov, stropov obydlí, ako aj na stavbu hospodárskych stavieb. Hlina bola častý a obľúbený materiál v tejto lokalite. Koncom 18. storočia je zrejmé, že domy v obci boli murované.¹⁶ Tehly si obyvatelia obce vyrábali aj sami. Začiatkom 19. storočia máme v obci doloženú tehelnú, ktorá s pravdepodobnosťou slúžila aj ako stavený materiál pre solventnejších obyvateľov obce.¹⁷ Z nepálených surových tehál si stavali domy. Na zastrešenie obydlí používali trstinu, alebo slamu.

Do 20. storočia sa nezachoval a nemáme doložený žiadny ľudový objekt, ktorý bol stavaný inou stavebnou technikou ako murovaním. Vzhľadom na geografické polozenie obce v blízkosti Bratislavy bol aj stavebný materiál, ako aj techniky výstavby objektov vyvinutejšie ako v iných regiónoch na vidieku. Dokazujú to aj viaceré objekty z druhej polovice 19. storočia, ktoré boli stavané s pálenej a nepálenej tehly. Ako strešnú krytinu v obci dlho používali trstinu. Na prelome 19. a 20. storočia sa už častejšie stretávame aj zo škridlovou krytinou.

Častou krytinou sa v prvej polovici 20. storočia stáva azbestovo cementová krytina nazývaná eternit. Pre svoju menšiu hmotnosť bola obľúbená, lebo nezaťažovala príliš krovky a objekty. Svoje uplatnenie našla hlavne kvôli jej nehorľavosti. Začiatkom 20. storočia sa paralelne popri týchto krytinách používala ešte trstina i keď v menšom rozsahu. Používala sa pomerne dlhú dobu ešte začiatkom 1. ČSR bola obľúbená aj pre svoje teploizolačné vlastnosti¹⁸

Nepálenú surovú tehlu nahradila pálená tehla v začiatkoch 20. storočia. V tomto období vznikajú v okolitých obciach viaceré tehelne. Okolo polovice 20. storočia sa strechy domov výhradne pokrývali škridlou. Na juhu Slovenska, kde žilo maďarské etnikum boli charakteristické v podstreší piliere, ktoré vytvárali gánok. Tento typ pravdepodobne pochádza z územia Chorvátska, ale charakteristický je pre územie Maďarska.¹⁹ V obci takýto typ domov nemáme doložený. Tradičná stavebná kultúra odzrkadľovala etnickú príslušnosť prevažujúcim obyvateľstvom obce. Viaceré architektonické zvláštnosti a podobné javy môžeme pozorovať na Maďarskom, ale aj Slovenskom území. Zapríčinila to takmer tisícročné Slovensko – Maďarské spoluzitie.²⁰

¹⁶ Archív PÚ SR, f. Zbierka historických máp prvého a druhého vojenského mapovania, sign. 2288. Mapa obec Vrakuňa, 1782 – 1784.

¹⁷ ŠABA, f. Zbierka máp a plánov, sign. 43, A XVI/187. Mapa chotára obce Vrakuňa, 1808.

¹⁸ BENŽA, Mojmír a kolektív. *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, s. 2. ISBN 80-88880-23-8.

¹⁹ VYDRA, Jozef. *Ľudová architektúra na Slovensku*. Bratislava : SAV, 1958, s. 78.

²⁰ BOTÍK, Ján. Tradície staviteľstva a bývania na Slovensku. In: SOPOLIGA, Miroslav (ed.). *Tradície staviteľstva a bývania v prostredí etnických minorít*. Bratislava - Svidník : Exco, 1999, s. 12-26. ISBN 80-968178-7-6.

Štíty

Domy s pozdĺžnou dispozíciou, so štítom orientovaným na komunikáciu mal okrem iného aj reprezentatívnu funkciu. Tá sa prejavovala stvárnením štítov, ako aj otvormi na ňom nazývaným výzoniky. Aj na domoch s uhlovou zástavbou sa prejavila dekoratívnosť v štítoch ale v menšom rozsahu.

Pôvodne sa štíty domov vpletali prútím, ktoré väčšinou omazávali hlinou. Vývojovo novšia forma sú drevené doskové štíty ktoré boli aj často členené.²¹ Domy, ktoré v obci postavili začiatkom 19. storočia mali drevené debnené štíty. Domy s uhlovou orientáciou mali štíty murované, nezachovali sa drevené. Dôvodom môže byť solventnosť majiteľov aj skutočnosť, že daná architektúra v menšom rozsahu kopírovala mestskú architektúru. Murované štíty na domoch s pozdĺžnou orientáciou do ulice sa začali uplatňovať v druhej polovici 19. storočia.

Na území Podunajska boli obľúbené aj barokizujúce murované štíty. Takéto štíty sa nachádzali aj na území Záhoria.²² Vo Vrakuni máme takéto štíty doložené až z I. polovice 20. storočia. V súčasnosti sa zachovali dva takéto objekty na Hradskej ulici. Veľmi časté boli murované štíty zo stupňovitým ukladaním tehál, ktoré sa neomietali. Takéto typy štítov máme v obci doložené z prelomu 19. a 20. storočia. Takéto štíty sa často vyskytovali aj v okolí Bratislavy. V súčasnosti by sme ešte napočítali desiatky takýchto objektov zo stupňovitým štítom.

Zaujímavé bolo stvárnenie dvoch murovaných štítov v starej časti obce, na ktorých sa prejavila historizujúca fasáda miestneho kostola. Tieto domy boli postavené začiatkom 20. storočia.

Obr. č. 7: Dom na Hradskej ulici z 20.-30. rokov 20. storočia s pozdĺžnou dispozíciou, s murovaným barokizujúcim štítom orientovaným na komunikáciu

²¹ MENCL, Václav. *Ľudová architektúra v Československu*. Praha : Academia nakladatelství Československé akademie věd, 1980, s. 129-130.

²² THURZO, Igor. *Ľudová architektúra na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo PT, 2004, s. 43. ISBN 80-88912-76-8.

Pekný príklad mestského historizujúceho industriálneho štýlu sa prejavil na priečelí domu rodiny Szabó. Konštrukcia krovu intenzívne prečnievala cez rovinnú strechu, pričom prvky v štíte na krove boli dekoratívne zdobené kuželkou.

Neodmysliteľnou súčasťou štítov sa stali otvory, výzorníky. Počet výzorníkov bol od 1 do 3. Výzorníky slúžili ako vetracie okná do povalového priestoru. Výzorníky umiestnené na štíte domov mali rôzne tvary a odlišovali sa aj počtom. Časté boli obdĺžnikové výzorníky, ktoré v hornej časti mohli byť zaoblené. Časté boli aj okrúhle a štvorcové výzorníky. V obci sa nachádzali aj výzorníky v tvare srdca. Často boli aj dekoratívne, zdobené okennou šambránou. Počet a rozmiestnenie výzorníkov bolo rôzne. Od jedného výzorníka umiestneného symetricky v strede štítu, sa objavujú dva umiestnené vedľa seba, ale aj tri umiestnené do tvaru trojuholníka. Novšie výzorníky boli často zdobené aj neomietanými tehľami. Vzhľadom na geografické položenie obce v blízkosti Bratislavy bola aj architektúra o niečo vyvinutejšia ako v iných regiónoch na vidieku.

Konkrétne objekty

Najstaršiu stavbu, ktorú sa podarilo v obci identifikovať v roku 1941 bol dom č. 8 - 9. V interiéri, v izbe na drevenom tráme sa nachádzalo vročenie 1756.²³

Z vročením na drevených trámoch, zväčša v prednej miestnosti obytného domu sa stretávame pomerne často. K týmto vročeniam sa zvykli pripisovať aj iniciály mená majiteľov domu. Vročenie sa písalo na prievlak dreveného záklopového stropu. V neskoršom období v druhej polovici 19. storočia, keď sa prievlak vytratil, sa vročenie písalo na trám záklopového stropu. Koncom 19. storočia možno v obci badať presun vročenia z interiéru na exteriér stavieb. Svoje uplatnenie našlo často na murovanej fasáde v štíte domu.

Ide o zopár vytipovaných objektov ľudovej architektúry, ktoré boli fotograficky zdokumentované a sú stavebne odlišné, pričom dokladajú tak rozdielnosť a architektonické stvárnenie pre danú lokalitu a pre obec. Takmer všetky typy tejto architektúry sa do súčasnosti nezachovali.

Dom rodiny Rotbauer

Na východnej strane obecnej zástavby v hornej časti obce pri bývalom obecnom dome stál dom s uhlovou zástavbou. V súčasnosti je na jeho mieste pás zelene a chodník pri miestnom úrade. Objekt bol postavený pravdepodobne z nepálenej tehly. Podľa veľkosti a podľa počtu kúrenísk usudzujeme, že dom bol určený pre dve rodiny. Strecha domu na severnej strane bola sedlová s valbou a na južnej strane bola ukončená štítom prečnievajúcim cez rovinnú strechu. Štít bol symetrický jednoliato spojený s fasádou pravdepodobne novšieho dátá. Štít bol ukončený dvomi prečnievajúcimi radami pálených tehál. Tieto tehly ostali neomietnuté a mali dekoratívnu funkciu. V strede štítu vedľa seba boli dva obdĺžnikové otvory výzorníky bez orámovania lištovej šambrány. Dom bol zastrešený trstinovou krytinou. V dome sa nachádzali dve kúreniská čo dokladujú dva široké komíny umiestnené v pozdĺžnej časti objektu. Komíny boli vymurované z pálenej tehly. Pri murovaní komínov boli na rôznych miestach tri rady tehál prečnievajúce do priestoru. Na priečelí objektu sa nachádzali štyri okná. Tri z nich boli dvojdielne dvojkřídlové zo šiestimi tabuľkami. Jedno okno na severnej strane bolo väčšie a novšieho dátá s prvej polovice 20. storočia dvojdielne štvorkřídlové zo štyrmi tabuľkami. Okná boli zdobené jednoduchými okennými rámy. Rámy okien boli jednoduché lištové

šambrány mierne vystupujúce do priestoru. Rozmiestnenie okien z dvorovej časti nie je známe. Fasáda priečelia bola jednoducho rozdelená do troch blokov s jednoduchou plasticky širokou lizénou. Prvá lizéna bola na rohu objektu. V prvom bloku bolo umiestnené okno novšieho dátá. V druhom jedno okno a v treťom zvyšné dve okná. Toto delenie pravdepodobne kopirovalo rozčlenenie miestností domu. Na spodku priečelia sa nachádzal sokel, ktorý bol aj tmavšie farebne odlišný od zvyšku fasády, ktorá bola vybielená vápnom. Pod strešnou krytinou na fasáde bol umiestnený jednoduchý úzky lem. Vedľa domu sa nachádzala drevená latková bránka pre peších, ktorá bola zabudovaná do murovanej prístavby spojenjej s domom a murovaným stĺpom brány. Vedľa nej bola dvojkřídlová drevená latková brána umiestnená na dvoch mohutných murovaných stĺpoch, ktoré boli architektonicky členené a dekoratívne zdobené. Dom v roku 1856 vlastnil Štefan Sin.²⁴ Objekt bol v 60. rokoch ešte obývaný staršou pani. Jeho stav však bol nezvratný a v priebehu 70. rokov 20. storočia bol už úplne deštruovaný.

Obr. č. 8: Dom rodiny Rothbauer s uhlovou zástavbou 60.roky 20.storočia

Dom rodiny Kemény

Na východnej strane obecnej zástavby na dolnom konci obce stál pozdĺžny typ ľudového domu v hĺbkovej zástavbe z polovice 19. storočia so štítom orientovaným do ulice. V súčasnosti je na jeho mieste chodník a parkovisko pred domom na Poľnohospodárskej ul. č. 113. Išlo o trojpriestorový typ domu s izbou kuchyňou, respektíve pitvorom a komorou. Dvorová časť domu bola orientovaná smerom na juh. Dom bol postavený v širokom dvore s viacerými stavbami v hĺbkovej zástavbe. Objekt bol postavený pravdepodobne z pálenej a nepálenej tehly. Strecha domu bola sedlová s nožnicovou konštrukciou krovu prečnievajúcou cez rovinnú strechu. Strešná krytina bola z trstiny. Komín bol pomerne úzky murovaný z pálenej tehly. Štít domu bol murovaný asymetricky jednoliato spojený s fasádou a s tromi otvormi výzorníkmi umiestnenými do tvaru trojuholníka. Výzorníky boli v tvare obdĺžnika na vrchu ukončené oblúčkikom.

²³ Miestny úrad Bratislava, ref. 11, s. 50.

²⁴ ŠABA, f. Zbierka máp a plánov, sign. 43, A X/215. Pozemková kniha zachytávajúca stav po scelení a rozdelení pasienkov v chotári obce, 1856.

Výzorníky boli bez lištovej šambrány. Pravá aj ľavá strana štítu bol dekoratívne zdobený užším jednoduchým lemom, na vrchole štítu mierne zaobleným. Fasáda bola jednoduchá bez lištovej šambrány a lizén, iba soklom tmavšie farebne odlišeným od bielennej vápennej fasády. Na priečelí domu sa nachádzali symetricky vedľa seba dve dvojdielne dvojkrídlové okná zo šiestimi tabuľkami. Z dvorovej časti sa nachádzalo rovnaké okno smerujúce do prednej izby. V kuchyni respektíve v pitvore bolo jedno úzke pravdepodobne jednokrídlové okno s dvoma tabuľkami. Dvere do domu boli drevené, s kazetovou výplňou. Za kuchyňou sa nachádzala komora, ktorá mala dvojdielne dvojkrídlové okná zo šiestimi tabuľkami. V interiéri domu bola udupaná zem. V prednej izbe sa nachádzal záklopový strop. Na jednom z trémov sa nachádzalo vročenie stavby 1853 a iniciály mená staviteľa súčasne majiteľa KG, Kemény Görgy. V roku 1856 dom vlastnil Juraj Kemény.²⁵ Posledným obyvateľom domu v druhej polovici 20. storočia bol slobodný Michal Kemény a jeho staršia slobodná sestra. Začiatkom 70. rokov bol dom obývaný a bol pomerne v dobrom stave. V roku 1980 bol už dom neobývaný a v havarijnom stave. Následne bol dom odkúpený majiteľom zadného objektu a bol asanovaný začiatkom 80. rokov 20. storočia.

Obr. č. 9: Dom rodiny Kemény s pozdĺžnou dispozíciou, s murovaným štítom orientovaným na komunikáciu, stav z roku 1980

Za domom sa nachádzali ďalšie obytné objekty mladšieho datovania z prelomu 20. storočia, kde bývala rodina Fürstová. Na jeho mieste pôvodne stál starší objekt.

Z zmienku stojí spomenúť objekt, ktorý uzatváral dvor z jeho južnej strany. Išlo o pozdĺžny murovaný objekt z pálenej a nepálenej tehly. Strecha bola nožnicového typu konštrukcie krovu, prečnievajúcou cez rovinu strechy. Strešná krytina bola z trstia. Tento objekt využíval majiteľ príľahlého domu ako maštal pre kone. Pred objektom sa nachádzala nízka, menšia prístavba

²⁵ ŠABA, f. Zbierka máp a plánov, sign. 43, A X/215. Pozemková kniha zachytávajúca stav po scelení a rozdelení pasienkov v chotári obce, 1856.

zo šikmou strechou. Dvor bol začiatkom 70. rokov rozparcelovaný a hospodárske objekty boli zasanované a na ich mieste bola postavená novostavba rodinného domu Poľnohospodárska ul. č.115.

Obr. č. 10: Dom rodiny Lukács, vývojovo najstarší doložený dom z obce, stav z roku 1980

Dom rodiny Lukács

Pár metrov od rodiny Kemény na opačnej, západnej strane domoradia Poľnohospodárka ul. č. 90 v miestach záhrady a murovanej garáže stál nízky pozdĺžny typ ľudového domu zo začiatku 19. storočia, so štítom orientovaným do ulice. Išlo o vývinovo starší stavebný typ domu. Objekt bol dvojpriestorový, s izbou a kuchyňou. Dvorová časť bola orientovaná smerom na juh. Dom bol postavený z nepálenej surovej tehly. Strecha domu bola sedlová s nožnicovou konštrukciou krovu, prečnievajúcou cez rovinu strechy. Strešná krytina bola z trstiny. Široký komín bol murovaný z nepálenej tehly ukončený murovanou klenbou. Štít domu bol drevený symetricky oddelený od fasády úzkou drevenou podlomenicou. Na štíte bolo zvislé doštenie. Na štíte sa nachádzali tri otvory výzorníky. Dva okrúhleho tvaru boli symetricky rozložené vedľa seba. V strede štítu sa nachádzal jeden obdĺžnikový výzorník. Strešná krytina na štíte bola chránená dvoma pásmi drevených dosiek. Fasáda domu bola lemovaná po okraji vyčnievajúcim širokým lemom. Rohy lemu boli tvarovo zdobenejšie. Fasáda domu bola obielená vápnom a spodok domu bol farebne odlišený tmavším soklom. Na priečelí domu sa nachádzali symetricky vedľa seba dve menšie dvojdielne a dvojkrídlové okná zo štyrmi tabuľkami. Okná neboli zdobené lištovou šambránou. Z dvorovej časti sa do prednej izby nachádzalo o niečo menšie okno ako na fasáde, ale zapustené do muriva. Pravdepodobne išlo o jednodielne dvojkrídlové okno zo štyrmi tabuľkami. Dvere do domu boli drevené z kazetovou výplňou. Okno do kuchyne bolo úzke, pravdepodobne jednokrídlové okno s dvoma tabuľkami. V interiéri sa na mieste podlahy nachádzala udupaná zem. Kuchyňa už nebola rozdelená na pitvor. V kuchyni sa pôvodné kúrenisko nezachovalo, nachádzal sa tu iba plechový sporák. V prednej izbe sa nachádzal záklopový strop, pozdĺžne spevnený prievlakom. Na prievlaku sa nachádzalo vročenie 1818, ťažko čitateľné, zároveň aj iniciály mená staviteľa súčasne majiteľa BA. V roku 1856 dom

vlastnil Ján Rigó.²⁶ Poslednou obyvateľkou domu bola bezdetná Terézia Lukáčsová. Postupne neutržiavanie objektu sa odzrkadlilo aj na jeho stave. Dom sa napriek svojmu veku zachoval pomerne dlhú dobu. V roku 1980 objekt vykazoval menšie schátranie. Pani Lukáčsová svoju starobu strávila v domove dôchodcov. Majetok sa dostal do súkromného vlastníctva a celý objekt bol následne začiatkom 80. rokov 20. storočia asanovaný.

Dom číslo 79

Na východnej strane obecnej zástavby približne v strede obce stál v hĺbkovej zástavbe pozdĺžny typ ľudového domu z druhej polovice 19. storočia s murovaným štítom orientovaným do ulice. Išlo o štvorpriestorový typ domu s izbou pitvorom, kuchyňou, izbou a kuchyňou. Dvorová časť domu bola orientovaná smerom na juh. Dom bol postavený v úzkom dvore s hĺbkovou zástavbou končiacou hospodárskymi objektmi. Objekt bol postavený z pálenej a nepálenej tehly. Strecha domu bola sedlová s krokvami. Strešná krytina bola škridlová. Komín bol murovaný z pálenej tehly. Štít na konci objektu bol drevený priečne doštený. Predný štít domu bol murovaný asymetrický jednoliato spojený s fasádou. Štít domu s fasádou oddeľoval na miesto podlomenice vyčnievajúci široký lem. Štít bol po svojom obvode zdobený širokým jednoduchým lemom a ukončený v jednej rovine omietnutými tehľami na spôsob zuborezu. Na štíte sa nachádzali symetricky tri otvory, výzorníky umiestnené do tvaru trojuholníka. Výzorníky boli v tvare srdca s olemované lištovou šambránou. Medzi pravým a ľavým výzorníkom na omietke sa v strede štítu nachádzala obdĺžniková tabuľka s nečitateľným vročením. Fasáda bola jednoduchá, bez zdobení lištovej šambrány okolo okien. Na rohoch sa nachádzali lizény pričom na ľavej strane bola ukončená pomyselnou hlavicou. Spodok fasády bol odlišný mierne vyčnievajúcim soklom tmavšie farebne odlišným od bielych vápennej fasády. Na priečeli domu sa nachádzali symetricky vedľa seba dve dvojdielne štvorkrídlové okná zo šiestimi tabuľkami. Z dvorovej časti sa do prednej izby nachádzalo menšie štvorcové zapustené do muriva. Z vonkajšej strany sa nachádzala jednoduchá mreža. Pravdepodobne išlo o jednodielne dvojkrídlové okno zo štyrmi tabuľkami alebo šiestimi tabuľkami otvárajúce sa do interiéru. Rovnaký typ okna sa nachádzal aj v pitvore. Dvere do domu boli hĺbkovo zapustené do muriva, murovaný priestor bol na vrchu zaklenutý. Ďalší priestor domu mal jedno dvojdielne trojkrídlové okno zo šiestimi tabuľkami, vedľa neho ďalšie dvojdielne dvojkrídlové okno zo šiestimi tabuľkami. Ďalej nasledovali ďalšie dvere s kazetovou výplňou do druhého bytu. Za dverami bolo umiestnené dvojdielne dvojkrídlové okno zo šiestimi tabuľkami. Za poslednou obytnou izbou sa nachádzala komora s dverami smerom do dvora a malým štvorcovým oknom zapusteným do muriva. Z vonkajšej strany sa nachádzala jednoduchá mreža. Za komorou nasledoval ďalší objekt, ktorý stál v jednej línii domu. Tento objekt slúžil ako hospodárske stavby. Priestorovo boli rozdelené na dve miestnosti, zo samostatnými vstupmi z dvora. Na oboch priestoroch sa nachádzali malé okná v tvare obdĺžnika zapustené do muriva. V prvej miestnosti bolo okno väčšie jednodielne dvojkrídlové s dvoma tabuľkami. Dvere s kazetovou výplňou boli zapustené do muriva objektu. V druhej hospodárskej miestnosti boli dvere jednoduché doskové, tiež zapustené do muriva objektu. Okno bolo menšie obdĺžnikového tvaru zapustené do muriva. V prednej izbe sa nachádzal záklopový strop, ktorý bol minimálne z jednej strany podporovaný pri stene samonosnou drevenou konštrukciou. V dome sa zachoval pitvor, ktorý bol oddelený priečkou od kuchyne. V ďalšej izbe rozdelenéj priečkami vznikla neskôr kúpeľňa.

²⁶ ŠABA, f. Zbierka máp a plánov, sign. 43, A X/215. Pozemková kniha zachytávajúca stav po scelení a rozdelení pasienkov v chotári obce, 1856.

Podlaha objektu bola drevená. V roku 1980 bol už objekt neobývaný a v schátralom stave. O pár rokov neskôr bol celý objekt z asanovaný.

Obr. č. 11: Dom č. 79 na Hlavnej ulici z konca 19. storočia. Charakteristický trojicou výzorníkov v tvare srdca, stav z roku 1980

Dom rodiny Szabó

Na západnej strane zástavby obce na jej hornom konci dodnes stojí pozdĺžny typ ľudového domu murovaným štítom orientovaným do ulice. Tento objekt bol jeden s prvých domov postavených na tejto strane obecnej zástavby v druhej polovici 19. storočia. Dom v roku 1990 prešiel rekonštrukciou, ktorá z časti potlačila pôvodný vzhľad. Aj následné rekonštrukcie dom necitlivo znehodnotili jeho vzhľad a autenticnosť. Naším zámerom je opísať objekt pred jeho rekonštrukciou v roku 1990. Išlo o štvorpriestorový typ domu s izbou kuchyňou, izbou a komorou. Dvorová časť domu bola orientovaná smerom na juh. Objekt bol postavený kombinovane z pálenej a nepálenej tehly. Strecha domu bola sedlová s jednoduchým hambáľkovým krovom, bez pozdĺžneho viazania, typická pre menšie ľudové stavby. Konštrukcia krovu intenzívne prečnievala cez rovinnú strechu. V zadnej časti domu mierne prečnievala cez rovinnú strechu pričom na vrchole krovu sa nachádzala povalbička. Strešná krytina bola eternitová nezvyklého zvláštneho tvaru. Identickú krytinu sa nám nepodarilo identifikovať, v obci ako ani v jej širšom okolí. Zadný štít domu bol drevený, priečne doštený. Prvky na krove na fasádnom štíte boli dekoratívne zdobené kuželkou. Práve na fasáde domu, konkrétne v jej krovovej časti sa prejavil mestský industriálny historizmus. Na tomto príklade možno vidieť ako sa tradičné ľudové staviteľstvo konfrontovalo s mestským staviteľstvom. Komín bol široký murovaný z pálenej tehly. Štít domu bol murovaný, asymetrický, jednoliato spojený s fasádou. Na štíte sa symetricky nachádzali dva otvory výzorníky obdĺžnikového tvaru pomerne vzdialené od seba. Výzorníky boli bez ozdoby lištovej šambrány, ako aj štít bez výstuplého lemovania. Fasáda bola jednoduchá, nezdobená, bez lištovej šambrány a lizén.

Na fasáde bol mierne prečnievajúci sokel, tmavšie farebne odlíšeným od fasády, ktorá bola namaľovaná na žltú farbu. Na priečelí domu sa nachádzali symetricky vedľa seba dve dvojdielne dvojkridlové okná zo šiestimi tabuľkami. Z dvorovej časti sa nachádzalo podstatne menšie dvojkridlové okno zo šiestimi tabuľkami. Priestor kuchyne bol presvetlený dvojdielnym dvojkridlovým oknom zo šiestimi tabuľkami. Dvere do domu boli z kazetovou výplňou. Za kuchyňou sa nachádzala malá úzka izba, ktorá mala jednodielne jednokridlové okno so štyrmi tabuľkami. V zadnej časti domu sa nachádzala komora zo samostatným vchodom z priestoru dvora. Dvere do komory boli doštené a z exteriéru mali tvar kazetových dverí. Na komore sa nachádzalo jednodielne, na pevno osadené okno zo štyrmi tabuľkami zapustené do muriva. Za domom sa nachádzala murovaná maštaľ zo šikmou strechou pokrytou škridlou. Dvere boli doštené zvislými latkami. Na maštali bolo identické okno ako na komore, iba bolo zarovno fasády. V prednej izbe sa nachádzal drevený záklopový strop. Podlaha izby bola dosková. Strop v kuchyni bol omietnutý. V kuchyni sa nachádzala murovaná pec na chlieb s kotlinou. Vedľa pece bol vymurovaný šporák. Podlaha kuchyne bola farebná, z cementových dlaždíc, z geometrickými vzormi. Zadná malá izba mala drevený strop a podlahu z udupanej zeminy. Na katastrálnej mape z roku 1894 dom už stál a vlastnil ho Jozef Szabó.²⁷ V súčasnosti je dom z časti prestavaný, ale zachoval si tradičné usporiadanie aj s dreveným záklopovým stropom a s kúreniskom v kuchyni. V súčasnosti ide o jediný príklad tradičného ľudového staviteľstva vo Vrakuni z druhej polovice 19. storočia.

Obr. č. 12: Dom rodiny Szabó z druhej polovice 19. storočia, stav pred rekonštrukciou, rok 1990

Obr. č. 13: Záklopový strop v prednej izbe domu rodiny Szabó

Záver

Cieľom tohto príspevku bolo zoznámiť sa dôkladnejšie s tradičným ľudovým staviteľstvom v mestskej časti Bratislava – Vrakun. Sledovať jeho vývojové fázy až po jej postupné splnutie s moderným staviteľstvom. Predstavili sme si viaceré konkrétne objekty, ktoré boli charakteristické svojím stvárnením, ako aj stavebným materiálom pre dané územie. V súčasnosti sa z tradičného ľudového staviteľstva vo Vrakuni zachovali iba nepatrné materiálne odkazy. Myslíme si, že je potrebné vnieť povedomie o týchto stavbách, ktoré nie až tak dávno stáli na uliciach tejto mestskej časti. Z prejavov staviteľstva sa dozvedáme o spôsobe života starousadlíkov Vrakune a zároveň nám pomáha orientovať sa v jej histórii. Je potrebné, aby aj mladšia generácia a noví obyvatelia tejto mestskej časti boli konfrontovaní s jej históriou a jej z časti už zaniknutým kultúrnym dedičstvom.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Archívne pramene (Archival Sources)

Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, *Zbierka historických máp prvého a druhého vojenského mapovania*, sign. 2288. Mapa obec Vrakun, 1782 – 1784.

Miestny úrad Bratislava – Vrakun, *Krónika štátnej ľudovej školy vo Vereckni*, 1926. s.50

Miestny úrad Bratislava - Vrakun, *Obecná kronika Vrakuna*, 1961, str. 12, 19, 43.

Slovenský národný archív, Ústredný Pálffyovský archív – Panstvo Bratislava, sign.58.D.A.II, L.1, F.2, 3,4, urbáre a súpisy, 1574 – 1838.

Štátny archív v Bratislave, *Zbierka máp a plánov*, sign. 43, A XVI/187. Mapa chotára obce Vrakun, 1808.

²⁷ ÚAGK, Pôvodný katastrálny operát, sign. Br 290. Katastrálne mapy a písomný operát, 1894.

Štátny archív v Bratislave, *Zbierka máp a plánov*, sign. 43, A XVI/187. Katastrálna mapa stavu chotára obce po prevedení komasácie, 1856.

Ústredný archív geodézie a kartografie, *Pôvodný katastrálny operát*, sign. Br 290. Katastrálne mapy a písomný operát, 1894.

Súkromná zbierka rodinných listín rodiny Szabó, 1876 - 1950.

Literatúra (Bibliography)

BAGIN, Anton – KRAJČI, Jozef (1988). *Kostoly a kaplnky hlavného mesta SSR Bratislavy*. Bratislava : Spolok sv. Vojtecha v Trnave.

BENŽA, Mojmír a kolektív (1998). *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku*. Bratislava : Academic Electronic Press. ISBN 80-88880-23-8.

BOTÍK, Ján (1999). Tradície staviteľstva a bývania na Slovensku: In: SOPOLIGA, Miroslav (ed.). *Tradície staviteľstva a bývania v prostredí etnických minorít*. Bratislava - Svidník. ISBN 80-968178-7-6.

HORVÁTH, Vladimír – LEHOTSKÁ, Darina – PLEVA, Ján (1979). *Dejiny Bratislavy*. Bratislava : Obzor.

HUSÁROVÁ, Jana – NÉMETH, Alexander – HAMŠÍKOVÁ, Jana – ZAVAROVÁ, Zuzana. (1999). *Ľudová architektúra Bratislavy: Vjaskumná práca pracovníkov MUOP*. Bratislava.

MENCL, Václav (1980). *Ľudová architektúra v Československu*. Praha : Academia nakladateľství Československé akademie věd.

THURZO, Igor (2004). *Ľudová architektúra na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo PT. ISBN 80-88912-76-8.

VYDRA, Jozef (1958). *Ľudová architektúra na Slovensku*. Bratislava : SAV.

Internetové pramene (Internet Sources)

[online, 15.6.2018] www.staremapy.sk

Zdroje obrázkov

Obr. č. 1: Prvé vojenské mapovanie zachytávajúce obec v r. 1872 – 1784. Archív PU SR, sign. 2288.

Obr. č. 2: Mapa chotára obce Vrakuňa z r. 1808. Štátny archív v Bratislave, sign. 43, A XVI/187.

Obr. č. 3: Mapa obce z r. 1856 od Adama Mihályffyho. Štátny archív v Bratislave, sign. 43, A XVI/187.

Obr. č. 4: Katastrálna mapa obce z r. 1894, Ústredný archív geodézie a kartografie, sign. Br 290.

Obr. č. 5: Dom na Hradskej ulici s uhľovou zástavbou s vročením v štíte 1941. Foto autor.

Obr. č. 6: Dom na Železničnej ulici postavený v 50. rokoch 20. storočia s pozdĺžnou dispozíciou, s murovaným štítom orientovaným na komunikáciu. Foto autor.

Obr. č. 7: Dom na Hradskej ulici z 20.-30. rokov 20. storočia s pozdĺžnou dispozíciou, s murovaným barokizujúcim štítom orientovaným na komunikáciu. Foto autor.

Obr. č. 8: Dom rodiny Rothbauer s uhľovou zástavbou, Fond TLK autor Igor Thurzo.

Obr. č. 9: Dom rodiny Kemény s pozdĺžnou dispozíciou, s murovaným štítom orientovaným na komunikáciu, foto Viera Kamenická MUOP.

Obr. č. 10: Dom rodiny Lukács vývojovo najstarší doložený dom z obce, foto Viera Kamenická MUOP.

Obr. č. 11: Dom č. 79 na Hlavnej ulici z konca 19. storočia. Charakteristický trojicou výzorníkov v tvare srdca, foto Viera Kamenická, MUOP.

Obr. č. 12: Dom rodiny Szabo z druhej polovice 19. storočia, stav pred rekonštrukciou, foto archív autora.

Obr. č. 13: Záklopový strop v prednej izbe domu rodiny Szabo, foto autor.

© **Studia Museologica Slovaca, vol. 2 (2018)**

Zostavil/Editor:

prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.

Vydavateľ/Published by:

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z.

1. vydanie, Bratislava 2018, 126s.

Autori príspevkov/Authors:

© Tomáš Fedas, Margaréta Hernando, Monika Chromečková, Zuzana Menzlová,
Livia Neumannová, Vladimír Persaň, Juliane C. Wings, Renáta Žáková

ISBN 978-80-89881-12-3